

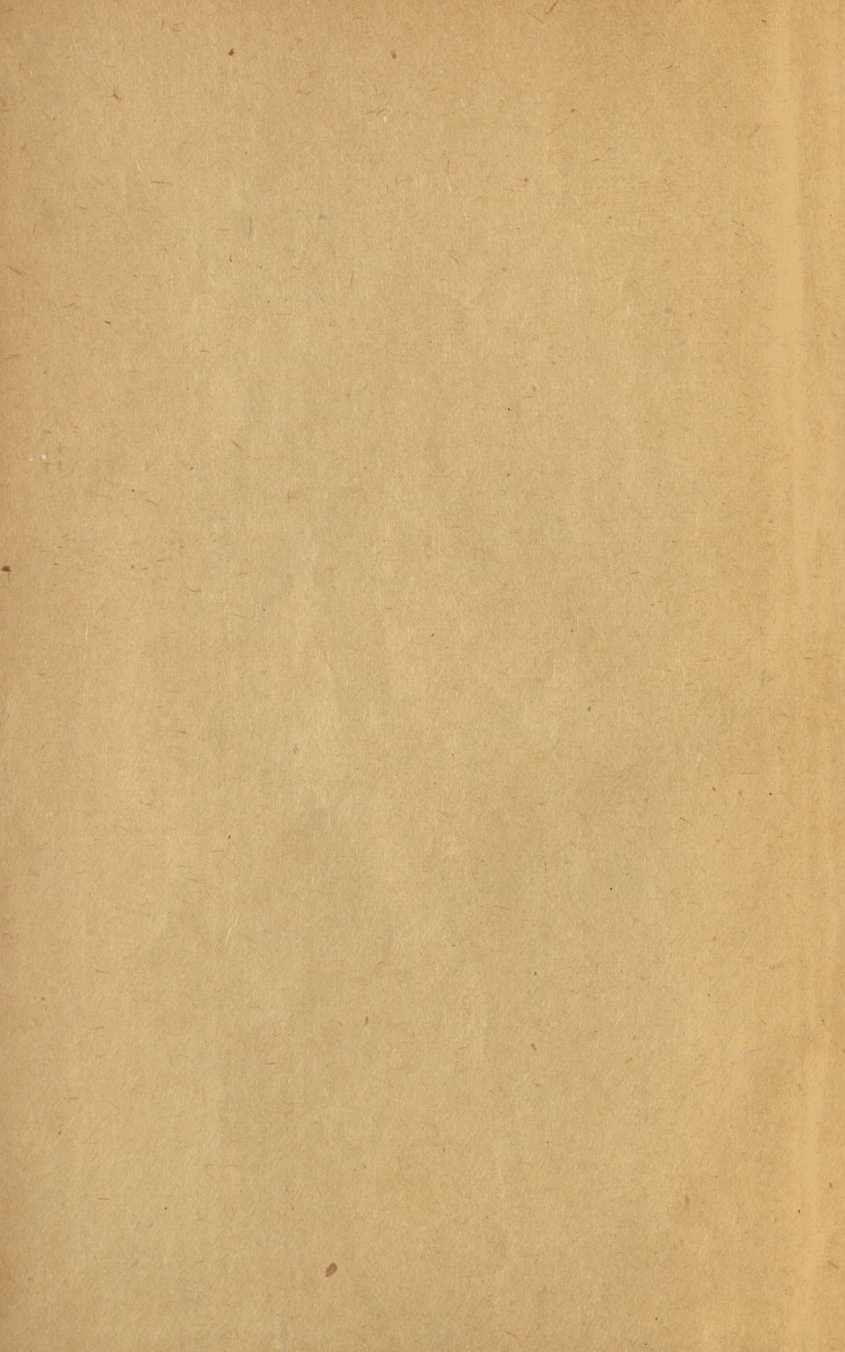
Mk 240.-

Raamatu palve lugejale.

1. Hääd, mis minust leiad, õpi ja pea järeltegemiseks meeles!
2. Meie, raamatud, oleme auasjaks toas, laual ja riivil. Ei näe ma välja küllalt nägus, siis ei ole see tõesti mitte minu enese süü. Meeldin ma Sulle aga juba oma välimuse poolest, siis — tahaksin samuti meeldida võimalikult kaua ka teistelegi veel. Sellepärast — hellust ning armastust minu vastu!
3. Ära puuduta mind märgade ning pesemata kätega.
4. Ära vii mind vihma ega lume kätte.
5. Ära lehitse mind ka märjakstehtud sõrmedega, sest see rikuks mind ja ei oleks tervishoidlik Sulle ega teistele. Lehitse mind parem kuivade sõrmedega minu parempoolselt ülemiselt nurgalt.
6. Ära kääna mu lehti ega lehenurki kahekorra, see rikub mind, teeb näotuks ja mu lehed hakkavad rebenema.
7. Ära toetu lugedes küünarnukkidega ega käsivartega minule, ära pööra mind lugedes pahempidi, ka ei kannata ma oma lehtede vahel pliiatsid, sullepääid ja muid pakse asju, — sest need kõik murraksid minu selgroo. Õhuke, puhas paberileht minu vahel, — see hoidku lugemisjärje kinni.
8. Kui katkestad lugemise, ära heida mind lahtilöödult lauale ei kummuli ega selili, — löö kinni mu kaaned ja paiguta mind nagu kord ja kohus!
9. Minu kaantele ning lehekülgedele on kõik see juba trükitud, mis nende jaoks määratud. Ära tee sinna enam juure märkusi, arvamisi, kriipsutusi jne. omalt poolt.
10. Ära pane minu pääle asju, ega mind nüüsguste asjade pääle, mis mind rikkuda võiksid.

~~624~~

Mahira sōda

Graafilise übingu „KIRI“ trükk, Tallinnas.

A-4600

Joh. Reinthal

9.98.9
398.

~~621.~~

Mahtra sõda

Talurahva rahutused Põhja-Eestis teise
maareformi teostamise puhul

2984

„Rahvaülikool“
Tallinn, 1923. a.

U
P.8P.P
-8P.P

2

Tartu Riikliku Olikooli
Raamatukogu
30160

1 15940615

Eessõna.

1858. aastal oli Põhja-Eestis (end. Eestimaa kubermangus) uue, 1856. a. kinnitatud Talurahva Seaduse maksmapaneku puhul terve rida talurahva rahutusi, mis võtsid iseäranis terava kuju Juuru kihelkonnas Mahtra mõisas, kus verine kokkupõrge kohalikkude talumeeste ja väeosa vahel sündis. Rahutustele järgnes karistus kõige tolele ajale omase valjusega. Nendest kurbadest sündmustest kõneleb rahva suu tänapäevani, kuna seda ajajärku traditsiooniliselt „M a h t r a s õ j a k s“ kutsutakse. Mahtra sõjast ja toleaeagistest oludest kõneledes ei saa selget pilti rahutuste tekkimise põhjuste üle muidu, kui peab jälgima tervet seadusandlist käiku talurahva maaolude korraldamisel, ühtlasi roobastikku vaadeldes ka rahutusi ja käärimisi, mis rahva seas lõkkele löid teistes Põhja-Eesti mõisades, mispärast ka käesolev kirjatöö Mahtra sündmuste kirjeldamise kitsastest piiridest kaugemale ulatab.

Peale materjalide, mis selles kirjatöös käsitatava aine kohta ennem trükis ilmunud (allikad on raamatu lõpul eraldi nimetatud), on mul korda läinud vastavat arhiivimaterjali tarvitamiseks saada, mille varal on võimalik valgustada ja täiendada Mahtra sõja kurbloos mõndagi külge, mis ennem on avalikkuse eest varjul seisnud.

Kirjatööd välja saates pean oma kohuseks avaldada südamlikku tänu Harju maakonna valitsuse arvustikulaua juhatajale hr. T. Laurile, ja sise-ministeriumi arhivaarile hr. A. Elepsonile, kes materjalide kogumisel ja nende kätte toimetamisel mulle tähtsat kaasabi üles näitasid.

Petseris, jaanuarikuul 1921.

Joh. Reinthal.

I.

Esimene maareform ja tema tagajärjed.

1816. aastal kuulutati Eestimaa*) talurahvas pärispõlvest vabaks ja seega sai lõpuliku kuju nõndanimetatud esimene maareform.**)

Talurahva elu tulevane korraldus, rahva õigused ning kohused olid kokkuvõetud seadusandlises aktis, mis eestikeelses tõlkes kannab nime „Eestimaa Tallorahva Seadmissed.“ 23. mail 1816. aastal kirjutas keiser Aleksander I sellele seadusele oma märkuse peale „sündku selle järele“ ja kinnitas seda oma allkirjaga.

Talurahva elu uue korralduse väljatöötamisel pidas mõisnikuseisus algatuse enese käes ja sellepärast pole imeks panna, et suuremeelsuse akti avaldades, nagu talurahva vabakslaskmist tol ajal üleüldiselt tunnistati, vabastajad oma kihihuvisid sugugi unustusesse ei jätnud, vaid neid nii enne

---

*) Eestimaa nimetuse all tuleb siin raamatus mõista endise ametlise nimetuse järele Põhja-Eesti nelja maakonda, mis aastasadade kestel seda nimetust kandsid. Lõuna-Eesti kirjameeste poelt tarvitatud „Tallinnamaa“ nimetusel pole ametlist eluõigust rohkem olnud kui Katariina II valitsuse ajal mõne aasta jooksul, mil Eestimaa kubermang Tallinna kubermangu nime kandis. Et seni asjakohases literatuuris kuni 1917. aastani „Eestimaa“ nimetuse all ikka ainult neljast maakonnast koosseisvat kubermangu on mõistetud, pole põhjust endiste sündmuste arutamisel sellest nimetusest taganeda.

***) Lähemat esimese maareformi tekkimisest leiab raamatust: K. Päts, „Eestimaa Talurahva Seaduse arenemise ülevaade.“ Tallinnas, 1911. Tall. E. kirjast.-üh. kirjastus.

kui pärast igasuguste nendele kahjulikkude mõjude eest hoolega soomustasid.

Selgesti peegeldub see välja juba „Tallorahva Seadmistele“ üleüldiste määruste I punktist, mis järgmiselt käib :

„Eestima Moisnikkud ütlevad ennast keikist ommast Õigustest lahti, mis siit sadik Tallopoegade pärris-ollemisse ja pärris-allaheitmisse peäl raiatud olnud, neid määramissi möda, mis sellesinnatse Kässo-Ramatusse Tallorahva seädusse pärrast on üllespandud ; ommeti sedda ennestele piddades, et Ma ja Pohhi Mõisnikkute pärrisommaks jääb kui ennegi, seddavis, et neil Tallopoegadel, kes pärris-allama põlvest laht antud, eddespidi Mõisavane mattega muud teggemist ei olle, kui agga seddamöda, kuid a nemmad teine teisega vastastikko kaupa ehk Kuntrakti on teinud, ja mis kässo-õppetust möda tulleb ärraarvata.“

Nii siis sai talupoeg küll ihuliku vabaduse, kuid oma ülespidamise-allaika — maa — poolest jäi ta ikkagi mõisnikuga seotuks.

See ihulik vabaduski ilmus õige piiratuna : kardeti segadusi ja eksitusi, mis siis võiksid tekkida, kui rahvas orjapõlvest järsku vabadusesse sattub, ja sellel eeldusel korraldati talurahva vabakslaskmist järk-järguliselt, nõnda et vabastamise protseduur alles neljateistkümne aasta pärast võis lõpule jõuda.

Et aga linnupriiks lastud talupoeg ei saaks maalt ära lennata paremaid elutingimusi otsima, mõisade põldusid harimata jättes, selleks lõigati tal tiivad ära järgmiste määrustega :

Talurahvale ei lubatud enne oma kubermangu piiridest välja rännata, kui kubermangu meeshingede hulk on 140.000 peale tõusnud.

Oma kubermangu linnadesse ja Jaama ning Vasknarva (Sõrenetsi) küladesse ei tohtinud talurahvas ka enne elama asuda, kui kubermangu meeshingede arv 120.000 on.

Enne väljarändamiseks lubatud aja kätte jõudmist võis talupoeg ainult niisuguseid lepinguid teha ja elukutseid valida, mis teda ei lahuta põllutööst ehk mõisa majapidamisest.

Nõnda oli talupoeg oma vabaduses küll maast lahti saanud, kuid jäi ikkagi köidetuks põllutöö ja põllumajanduse külge.

Vabameelseid ringkondi, kes olid sõbralikud talurahva vastu, täitis seegi seadus rõõmuga ja äratas nendes, kuna nad ainult teoreetiliselt asja peale vaatasid, talurahva tuleviku kohta paremaid lootusi.

Oli ju nüüd talupoeg vaba, ta võis vabalt oma tööjõudu tarvitada. Ta võis maad, mida ta esiisad harinud, vaba kontrahi põhjal enesele mõisahärra käest jällegi pidamiseks võtta, igasuguse aja peale, nagu ta ise heaks arvas, nõnda et ta kuidagi ei olnud oma koha külge seotud. Rent, mida ta koha eest tasus, oli tegu — seega ammu harjunud asi, seega ei sünnitanud temale see vähematki peamurdmist, kuidas rendi tasumisega valmis saada. Ei tahtnud ta ise kohta võtta, siis võis ta teiste peremeeste juures sulasena teenides peatoidust leida. Ka sulane ei tarvitsenud ennast pikaks ajaks peremehega siduda, vaid võis juba aasta pärast jällegi uue peremehe juure asuda. Kogukonna korraldus, mida tolle aja kohta vabameelseks peeti, pidi talurahvast isetegevusele ja ühistundele kasvatama, rahvas kõlblist jõudu arendama. Oodati, et talurahvas saab jõudsasti majandusliselt kosuma ja kõlbliselt täienema.

Need olid ilusad lootused, kuna aga tegelik elu hoopis ise rada liikus. Ja esimese maareformi tegelik tagajärg oli just see, et talurahvas niisugusesse viletsusse sattus, mida ta pärispõlveski polnud näinud. Üleüldine vaesenemine kasvas kohutava kiirusega ja sellega käsikäes edenes rahva kõbliline langemine.

Ei olnud kuigi palju aega mööda läinud esimesest maareformist — juba XIX aastasaja kahe-

kümnendatel ja kolmekümnendatel aastatel — kui arusaajamad isikud võisid kokkudes konstateerida fakti, et talurahvas oma terve olukorraga on kuristikku langemas.

Talurahva viletsus oli tingitud kahest asjaolust: 1816. aasta Talurahva Seaduse puudustest ja põllutööstuse edenemisest mõisades.

1816. a. seadus andis talurahvale nimelise vabaduse, kuid jättis vabastatud majandusliselt mõisnikkude piiramata omavoli alla. Vabal talupojal oli jäetud vabadus ainult põllutöö ehk põllutööga ühenduses seisvate tööharude tegemiseks. Põldu ja muud võimaldatud tööd võis aga ainult mõisniku käest saada „vabal kokkuleppel.“ Et üks leppeosaline — mõisnik — monopoolilisele seisukohale oli asendatud, siis võis ka vabadusest üksnes tema kohta juttu olla; talupojal, kel peatoiduse mure takkakihutajaks, oli ainult üks tee valida: vasturääkimatalt kõik need tingimused omaks võtta, mis teine pool ette kirjutas. Teisel poolel aga ei olnud vähematki sundi oma nõudmisi piirata: tal polnud sugugi tarvis rendikontrahti pikema aja kui aasta peale teha, sest majandusliselt oli talle kasulik, kui ta renditingimusi, olukorra muutumist tähele pannes, sai sagedamalt uuendada; kuid talumees omaga välja tuleb, see polnud enam tema asi, sest Talurahva Seadus oli tema pealt äravõtnud igasuguse hoolekande ja vastutuse talurahva eest ikalduse ning õnnetuste aegadel; et kohad tühjaks jääksid, seda polnud karta, kuna maatahtjaid ikkagi rohkem oli, kui talusid välja anda; kuid talumees, kes ühtki nõu ei leidnud, kuhu jüripäeval oma loomade ja kraaminatukesega minna, võttis mõisa poolt ettekirjutatud renditingimused ka siis vastu, kui need temale käegakatsutavalt ülejõu käivatena paistsid. Selle juures tegi mõisade edenev põllupidamine tarviliseks järjesti tööjõudu suurendada ja selleks taludele juure lisada tööpäevi ja töösid, mis rahvasuus a biteo nime said.

Seesugustel asjaoludel ei võinud talurahva majanduslisest edenemisest muidugi juttu olla.

Selsamal ajal aga, kui talurahvas kiratses ja tema majapidamine täiesti kängu jäi, tegi põllutööstuse edenemine mõisades kiireid sammusid.

Põllutööstuse tõstmise vastu olid Eestimaa mõisnikud kaua aega ükskõiksed olnud. Kui 1808. a. kirjanik August von Kotzebue — tolkorral Vardi mõisa omanik — katset tegi „Eestimaa Põllutöö seltsi“ asutada ja selle kaudu ristheina (härjapea) kasvatamist ning uuemate põllutööriistade, nagu külvimasinate ja pöör-sahkade, tarvituselevõtmist edendada, ei leidnud seealgatus mõisnikkude vanameelsusejuures vastukõla.

Kuid järgnevad kitsikuseaastad, mis olid tingitud osalt halvast majapidamise süsteemist, osalt rahvusvahelistest kaubandusoludest, sundisid viimaks mõisnikka uuenduste teele astuma, milleks Preisimaa kiiresti edenenud põllumajandus head eeskuju pakkus. Hakati rohkesti ristheina ja kartulid kasvatama, võeti paremad põllutööriistad tarvitusele, paljudes mõisades seati lambakasvatus sisse. Uus põllupidamise viis tegi tarviliseks endise kolmepõllu süsteemi juurest mitmeväljalise peale üle minna. Kartuli kasvatamise tagajärjel laienes viinatööstus, selle kaudu nuumloomade pidamine, mis oma korda jälle põllu väetisainete tagavara suurendas. Parema väetise läbi hakkasid põllud rohkem vilja kandma ja see tegi mõisnikkudele põllupinna laiendamise meelitavaks. Teiselt poolt nõudis mitmepõllu süsteemi sisseseadmine mõisa põldude pinna laiendamist ja piiride õiendamist. Selle tarviduse täitmiseks leiti kõige lihtsamaks teeks talusid ära kaotada ja nende maid mõisade külge liita.

Esimene mõisnik, kes talude kaotamisega algust tegi, oli Chr. v. Brevern Kohilas; tema algas sellega juba 1825. a. peale. Seda abinõu soovitas ka 1833. a. üks tähtsamatest tolleaegistest mõisnikkudest — O. von Grünevaldt Koigist — nende mõisadele, kus palju teotegijaid oli.

Sest ajast peale on pea igas mõisas hulk talusid, kohati ka terved külad ära hävitatud ja nende maad mõisade külge võetud.

Talurahva raskele elujärjele oli veel üks vits juure tulnud; ükski peremees ei võinud enam julge olla, et teda lähemal jüripäeval kogu ta varandusega tuuletaeva alla ei aeta. Allesjäänud taludele tähendas aga osa talude ja külade kaotamine teopäevade arvu suurendamist, sest laiendatud mõisapõllud tarvitasid harimist, ning põllutööstuse edenemise ajajärgus pealegi head harimist. Põlluharijaks ja teiste tööde tegijaks oli ainult talurahva tööjõud. Teopäevade nõudmine seati nõnda, et mõisa tööd kõik korralikult ja õigel ajal pidid tehtud saama. Arusaadav, et selle juures talumees ei suutnud oma töid õigel ajal ära teha, vaid et sellel ajal, kui ta mõisa põldu seemendas ehk seal vilja koristas, tal enesel vili õigel ajal maha tegemata jäi, ehk see hilise koristamise pärast suurelt osalt maha pudenes.

Talurahvas surmasid seesugused olud igasuguse edasipüüde vaimu, igasuguse tööhimu; koha pidamine muutus nuhtluseks, mis peale vastutuse ja kurnava töö miskit huvi ei pakkunud. Kuna mõisades nüüd põllutööstus kiiresti edenes, mõisa põidudel vili lokkas ning aasadel lihavad loomad kõndisid, pakkusid talud oma majapidamisega ainult kõige armetuma viletsuse pilti.

Lõpmata viletsuses ei näinud talumees enam muud pääseteed, kui talust põgeneda ja maatameheks saada. Talud hakkasid tühjaks jääma ja oli karta, et kogu talurahvas varsti ümberhulkujaks töölistekarjaks muutub, kel kodukohaga enam vähematki sidet pole.

Vaimline ja kõlbline lagunemine oli sarnases seisukorras rahval muidugi lahutamata seltsiliseks.

Nii oli elu kõigile headele lootustele, mis olid seotud vabastamisega, karmil käel risti peale tõmmanud ja esile oli ilmunud kisendav tarvidus uute reformide järele.

II.

Talurahva küsimus kahe maareformi vaheajal (1816—1839).

Ajajärku 1839—1856 kutsutakse teise maareformi sünnitusajaks. Siis oli juba laialdane arusaamine maad võtnud, et 1816. aasta seadusega loodud seisukord enam edasi kesta ei või, vaid et talurahva elu korraldamiseks on tungivalt tarvis jälle uuendusi ette võtta.

Enne aga, kui täie teadmisega uuendustöö kalale asuti, tuli kohalikkudel võimudel kui ka mõisnikuseisusel ikkagi ühel või teisel viisil talurahva küsimusega tegemist teha.

Tõukeid selleks andsid Vene valitsuse püüded, kolme Läänemere kubermangu seadusi süstematiseerida ja ühtlustada. Nendest ühtlustamise püüetest tagasihutatud, tegi Riia kindralkuberner marquis Paulucci*) 1819. a. Eestimaa rüütelkonnale ettepa-

---

*) Marquis Philipp Paulucci oli Itaalias Modeenas 1779. a. sündinud, astus 1807. a. Vene väeteenistusesse, võttes osa sõjakäikudest Soomes (1808), Persias (1810) ja kindral-majorina 1812. a. prantslaste vastu, jäeti siis Riia sõjakuberneriks, kuna varsti peale selle ka Kuramaa tema ülemvalitsuse alla anti. 1819. a. laiendati ta võim ka Eestimaa peale. 1829. a. lahkus ta Vene teenistusest, et oma isamaale minna. Suri Nizzas 1849. Kui väljamaalasel oli Pauluccil meie maa olude kohta terane ja erapooletu pilk, katoliiklasena ei olnud tal nähtavasti iseäralist sümpaatiat siinse Saksa valitseva klassi vastu. Baltimaa linnade elu korraldamiseks on ta mõndagi tänuväärilist korda saatnud ja vist mälestuseks selle eest kannabki Riias üks uulits tema nime.

neku liikmeid valida, kellel oleks ülesandeks välja töötada eelnõu Eestimaa Talurahva Seaduse ühtlustamiseks teiste Balti kubermangude talurahvaseadustega. Rüütelkonna komitee poolt valiti komisjon, see tegutses paar kuud, saatis oma tööd Riiga kindralkuberneriga kätte, aga sinna jäi asi seekord seisma.

Ühtlustamise komisjon hakkas selle järele järgnevatel aastatel Riias oma koosolekuid pidama, mille tähtsamaks tagajärjeks oli, et senised sisse-seade-komisjonid, millede juhatuse all talurahvaseaduste maksmapanekut teostati, ära kaotati ja nende asemele 1832. aastal talurahva asjade komisjonid seati. Viimastes komisjonides sai riigivõimu esitus ülekaalu (esimees tsiviilkuberner, liikmed: 2 kubermanguvalitsuse nõunikku, üks kroonupalati nõunik ja 2 liiget rüütelkonna poolt), kuna sisse-seade-komisjonid täiesti mõisnikkude käes seisisid. Talurahva asjade komisjonide ülesandeks oli talurahvaseaduste seletamine ja järelvalve, et neid seadusi täidetak.

Mitmesuguste nõudmistega talurahva elu parandamise asjus esines rüütelkonnale marquis Paulucile järgnev kindralkuberner parun Carl Magnus von der Pahlen*), kelle surve all rüütelkonnad

---

*) Parun Carl Magnus von der Pahlen, sünd. 19. veebr. 1779, oli Palmsest pärit. Juba varases nooruses kirjutati ta kaardiväkke sisse. 1806. ja 1807. a. võttis ta sõjakäigust prantslaste vastu Saksamaal osa. Selle järele määrati ta ratsakaardiväkke leitnandiks ja läks 1808. a. Soome, kus ta juba rittmeistrina mitu verist lahingut rootslaste vastu kaasa tegi ja üleminekust Ahvenamaa saartele ning, 1809. a., ka lahingust Griselhami juures Rootsi rannal osa võttis. Sõjakäigul türklaste vastu oli ta Silistriat piiramas ja hiljem Schumla all 1810, kus ta vahvuse eest polkovnikuks ülendati. 1811. a. võttis ta Ruschtschuki piiramisest tegevalt osa ja sai tornijooksus raskesti haavata. Sõjas prantslaste vastu 1812 a. juhatas ta väeosa kindralleitnandi krahv Vittgensteini korpuse pahemal tiival, oli Königsbergi okupeerimises tegev ja käsuandjaks Pillau blokaadil. Vahvuse eest kindral-majoriks tõstatuna võitles ta 1813. a. Lützeni lahingus ja oli kaastegev Hamburgi pommitamisel, rahvaste lahingus Leipzigi, ja veristes

sunnitud olid endid talurahva põlve parandamise küsimuste käsitamises liigutama. Et Pahlen nendeks ettepanekuteks oleks Peterburist keskvoimu poolt näpunäiteid saanud, on vähe tõenäoline, sest keiser Nikolai I arvas paremaks Balti mõisnikka rahus seista lasta, teiseks ei võetud selsamal ajal Venemaal talurahva elujärje korraldamiseks midagi tähelnpanemise väärilisemat ette. Ennem peab küll arvama, et parun Pahlen ise oma riigimehelikust tarkusest ja vabameelsusest juhituna ära nägi, kuidas talurahva loomuvastane seisukord võib riikliselt kardetavaks saada, ja oma algatusel võimatu olukorra kõrvaldamiseks sammusid astus*). Nõnda tegi ta

võitlustes Dennevitzi ja Torgau juures. Ka peale Napoleoni Elba saarelt tagasitulekut võttis ta uuesti sõjakäigust prantslaste vastu osa. Peale isa surma lahkus ta 1817. a. väetee-nistusest, et isa poolt päritud mõisa oma kätte võtta. Järgmisel aastal maanõunikuks valituna näitas ta ka selles kutses suurt agarust üles. 1827 kutsuti ta Tallinnas keisri Nikolai I. poolt kõrgemasse riigiteenistusesse, kus ta senaatoriks ja salanõunikuks tõsteti. 1828. a. saadeti ta Stockholmi, 1813 aastast talle isiklikult tuttavaks saanud kindral Bernadotti, tolelaegse Rootsi kuninga Karl Johanni juure. Oma ülesande täitmise järele nimetati ta 31. mail Tartu õperingkonna kuraatoriks ja 1. jaan. 1830 kindral-leitnandi aukraadiga Riia sõjakuberneriks ja Liivi-, Eesti- ning Kuramaa kindralkuberneriks. Poola mässu ajal 1831 anti tema kätte ühe korpuse juhatamine mässuliste leedulaste vastu. Peale Varssavi võtmist ja rahu jalaleseadmist tuli ta Riiga tagasi. Riia kindralkubeneri ametit pidas ta 1845 aastani. 1843 tõsteti Pahlen ratsaväe kindraliks ja 1845 nimetati riiginõukogu liikmeks. Üleüldse kestis ta tegevus Riias 15 aastat.

*) Pahleni vabameelsusest annab tunnistust järgmine juhtumine, mida Georg von Brevern — rüütelkonna sekretär teise maareformi ettevalmistuse ajal — jutustab. 1835. a. oli Brevern noore teadusemehena Saksamaal, kus ta sealse talurahva elu hakkas tähele panema ja ühtlasi ka Eestimaa talurahva seisukorra üle järele mõtlema. Tagajärjena ilmus ta sulest kirjutus, milles maareformi vajadust tunnistati. Selle kirjutuse saatis ta Riiga ühe oma sõbra kätte, kes selle ajakirjale „Das Inland“ avaldamiseks andis. Tsenor aga pidas kirjutust ülearu vabameelseks ja ei annud selle avaldamiseks luba. Kuid kindralkuberner Pahlen astus isiklikult vahele ja kõrvaldas tsenori keelu. Brevern nimetab Pahleni „talurahva asjades hästimõtlevaks riigimeheks.“

1832. a. rüütelkonna esitusele ettepaneku talurahva koolielu parandamise asjus.

1832. a. oli ühtlustamise-komisjonil arutada rahaministri krahv Cancrini eelnõu Balti kubermangude kroonumõisades põlisrenti (pärandatavat renti) sisse seada. See eelnõu leidis komisjonis elavat vastuseismist. Seletati, et põlisrendi maksmapaneku läbi suur osa talupoegi igasuguse lootuse peab kaotama oma elujärje parandamise peale, sest pole enam sulasemehel väljavaateid millalgi ka peremeheks saada. Peapõhjus aga, mida ka ei jäetud välja ütle mata, seisis selles, et põlisrendi sisseseadmisele kroonumõisades oleks pidanud järgnema niisamasugune sisseseade ka eramõisades, mida mõisnikud lugesid eneste maa pinna ja põhja peale oleva omanduseõiguse kõigutamiseks. Mõisnikkude vastuseisu nähes loobus krahv Cancrin hiljem ise oma kavatsusest.

Arutamisel oli ka talurahva maal elamise kohustuse küsimus. Leiti võimalikuks selles asjus maksvale Talurahva Seadusele mõnesuguseid järelandmisi teha, kuid miskisuguseid kindlaid korraldusi sellele ei järgnenud.

Ühtlustamise-komisjoni tööd lõppesid iseene sest ja peale 1833. a. pole see komisjon enam uuesti kokku tulnudki.

1834. a. revisjoni puhul leiti küll, et Eestimaal juba 121.999 talurahva seisusest meeshinge oli, nõnda et seadusetähe järele oleks pidanud rahvale luba antama linnadesse asumiseks, kuid sellekohast luba pole kuskil välja kuulutatud. Alles 1856. a. Talurahva Seaduse läbi on maal elamise kohustus ära kaotatud.

Kui kindralkuberner Pahlen nägi, et põlisrendi mõte mõisnikkude seas kõige ägedamat vastuseismist leiab, jättis ta selle nõude kõrvale, kuid pööras 1833. a. rüütelkonna poole järgmiste soovidega: 1, et maadest, mis talurahva käes rendil, teatav osa ära lahutataks ainult talurahva seisusest isikutele

rendile andmiseks; 2, et talukohtade suuruse alam- ja ülemmäär kindlaks tehtaks.

Seega tõi kindral kuberner parun Pahlen esimesena talumaa äralahutamise mõisamaast kõne alla.

Rüütelkonna komitee arutas kindralkubeneri soovisid ja leidis esimese nendest täiesti vastuvõtmatu olevat; teist leiti võimalikuks osalt täita, nimelt uute kohtade juures, mis juure asutatakse.

Huvitavad on motiivid, milledega mõisnikud oma vastuseismist põhjendasid. Toonitati muu seas, et kord tulevat aeg, mil fikseeritud talumaa enam ei jõudvat suurenenud rahvaarvu toita ja kus siis tarvilik olla rendileandjate ja rendilevõtjate kokkuleppe asjaks jätta, uusi talukohti asutada.*) Teiseks olla suurem osa mõisadest veel mõõtmata ja seega võimata kindlaks teha, kui suur see osa on, mis tuleb talurendimaana ära lahutada.

Tol korral lükkasid mõisnikud küll talumaa äralahutamise ja põlisrendi mõtte tagasi, aga elunõuete sunnil pidid nende esitajad mõne aasta pärast ise selle mõtte uuesti üles võtma.

---

*) Need ajad, mil talurahval maa puudus kätte tuli, olid ammugi kätte jõudnud, aga mõisnikud ei mõelnudki „vabal kokkuleppel“ uusi talukohti asutada, kuigi neil sagedasti suured maaplarakad jõude seisisid.

III.

Teise maareformi ettevalmistused.

XIX aastasaja kolmekümnendate aastate lõpuks oli arusaajamate mõisnikkude seas mõte pinda leidnud, et talurahva elujärje parandamist enam edasi lükata ei või, vaid et sellel sihil tuleb tegelikka sammusid astuda. Kuidas aga seda teha, selle kohta valitses mõtete lahkuminek ja võis kahte peavoolu tähele panna.

Esimene toetas end Preisi õpetlaste kirjatööde peale, kus jutlustati seisuslist riiki ja seletati, et aadeliseisusele on iseäraline kõrgem seisukoht määratud selleks, et liikuvatele demokraatlikele ollustele riigis tasakaalu sünnitada. Maaomandus pidavat alatiseks aadeli kätte jätta, aadel olla maa pinna ja põhja loomuline esitaja, tema tundvat maa olusid kõige paremini ning ainult temal olla tarvilised omadused selleks, et maa huvisid kaitseda. Talupojaseisus pidavat aadeli eestkostuse alla jätta, sest taluperemees olla selleks liig nõrk, et ise oma peaga midagi otsustada.

Selle mõttevoolu esitajad püüdsid isegi usuliselt oma vaateid põhjendada, seletades, et aadel olla Jumalast tema hoolde usaldatud päranduse omanik, millise majapidamise üle ta nii siinses elus, kui ka sealpool maiset elu peab aru andma.

Balti mõisnikkude noorsoo kaudu, kes Saksa-maa ülikoolides õppimas käisid, toodi need vaated meie maale, ja et nad mõisnikkude seisusliste,

majandusliste ning rahvusliste huvidega kokkukõlas seisid, leidsid nad muidugi rohkesti poolehoidjaid.

Selle voolu poolehoidjad ei tahtnud mõisnikkude maaomanduse kitsendamisest, veel vähem talurahva maaomandusest midagi teada.

Nähtavamad esitajad sellel mõttevoolul olid Liivimaal Karl von Lilienfeld Uue-Põltsamaalt ja Georg von Nolcken Luunjalt, Eestimaal aga Otto von Grünewaldt Koigist*).

Teine, vabameelsem vool, kes osalt Vene vabameelsete tegelastega käsikäes töötas, soovitas talurahva vabastamist mõisnikkude mõju alt ja nende maaomanduse soetamist. Selle voolu esitaja oli Liivimaal parun Hamilkar Fölkersahm, kuna tal igas kolmes Balti kubermangus sooje järelkäijaid leidus.

Nende kahe voolu võitluse vaatepunktist tuleb ka teise maareformi ettevalmistusi silmitseda.

Peale nende kahe voolu oli veel tugev tagurline vool, kes miskisugustest uuendustest midagi teada ei tahtnud.

Ettepanek talurahva elujärje parandamiseks tehti just vanameelsema voolu esitaja poolt.

14. veebruaril 1839. andis ülemalnimetatud Otto von Grünewaldt maapäevale märgukirja, milles konstateeris valla lagunemist ja talurahva seisuse allalangemist, ning lõpuks ettepaneku tegi talurahva elujärje parandamiseks valla sidet kõvendada ja talurahva orjusi normeerida.

Nõnda oli juba seitse aastat peale selle, kui viimane järk talurahvast vabaks sai (a. 1831.) läbilõõnud vaade, et vabalepingu asemele peab regulatiiv — kindlad normid — astuma.

Maapäev volitas rüütelkonna komiteed seda ettepanekut läbi vaatama. Komitee valis oma poolt

---

*) Grünewaldti kiidetakse temaajaliste poolt väga haritud ja õiglaseks inimeseks, kuid selle juures olnud ta väga feodaalse ja kiriklise meelsusega.

selle ülesande täitmiseks komisjoni järgmises koosseisus: esimees rüütelkonna peamees R. von Patkul Ämarist, liikmed: maanõunik E. von Fock Sagadist, parun Uexküll-Güldenband Sammast, O. von Taube Järvakandist, O. von Grünewaldt Koigist, J. von Gernet Uuemõisast ja parun W. Rossilon Roelast, kuna sekretääriks rüütelkonna vanem sekretäär O. von Lilienfeld Kuusikult ja redaktoriks noorem rüütelkonna sekretäär G. von Brevern määrati.

Komisjon algas oma tööd sellega, et hakkas teateid koguma talurahva maaolude ning orjuste kohta, kuid saadud teated olid puudulikud selleks, et nende peale midagi otsustavat rajada.

Komisjon lõpetas oma töö 1841. a. novembris.

Töö kestel tuli tal tegemist teha huvitava ettepanekuga, mis oli tulnud Angerja mõisa omaniku G. von Peetzi*) poolt. Peetz soovitas nimelt kogukondlist maapidamist. Kõik talurahva käes olev maatagavara oleks pidanud kogukonna kätte pidamiseks jääma, kuna kogukond oma poolt oleks maa peal seisvate kohustuste eest vastutanud. Kui nõuetavad kohustused kogukonnale oleksid liig rasked paistnud olevat, oleks tulnud sellekohase kaebtuse peale neid kohustusi teatud normide järele reguleerida.

Peetzi ettepanek poolehoidu ei leidnud, aga oma jagu tähendust neil maaküsimuse edaspidisel arendamisel oli, nimelt nõndanimetatud punase kriipsu asjas, millega päris mõisamaad talurendimaast lahutati.

Komisjon töötas välja oma ettepanekud, millede motiveerimiseks Georg von Brevern „Põhijooned maaolude tulevaseks uuendamiseks“ kirjutas.

---

*) G. v. Peetz oli oma aja kohta väga vabameelne mees. Tema lähem vaadeteseltsilane oli rüütelkonna sekretäär Georg v. Brevern, kes oma korda parun H. Fölkersahmi mõju all seisis. Peetz suri Veimaris 1881. a.

Nendes „Põhijoontes“ seletab komisjon muu seas, et lühiajaline rent ja teoorjus on hävitavatena avaldunud, sellepärast peaks rendiaja vältus vähemalt 6 aasta peale määratama. Talurahva maaomandusega*) ei olnud komisjon päri, kuigi Preisimaal selle mõtte heaks kihustööd tehti. Eestimaal komisjon selle vastu leidis, et talurahva maaomanduse peal rajanev maakorraldus rüütelkonna kui maa esituse seisukorda kõigutavat, kuna teiselt poolt talupoeg oma vähese kultuurlikkuse pärast ilma mõisniku eestkostuseta läbi ei saavat ja iseseisvaks riigikodanikuks küllalt veel küps ei olla. Sellest seisukohast välja minnes soovitas komisjon põlisrenti, mis peale majandusliste mõnuste ka poliitiliselt vastavat sellele haridusastmele, millel talupoeg seisab.**)

Komisjoni ettepanekutest olid enam põhjapärane tähendusega järgmised:

Kuni uue Talurahvaseaduse väljaandmiseni pole enam lubatud talukohti hävitada ja neid mõisade külge liita. Nendel kohtadel, kus peremees on nekrutivõtmisest seaduse järele vabastatud***), ei või rendikontrahti enam vähema kui 6 aasta peale teha. Rendiorjuste normeerimist tuleb võimaldada. Need ettepanekud käisid üleminekuaja kohta. Tulevaste

---

*) 1816. a. seadus andis talurahvale küll õiguse liikumata varanduse omandamiseks, aga see õigus jäi surnud täheks, sest esiteks polnud talupojal kapitaali selle õiguse teostamiseks, teiseks ei avaldanud mõisnikud vähematki kalduvust talurahvale maid müüa. Esimene talukoht Eestimaal müüdi päriseks alles 1851. a., see oli nimelt Väinjärve mõisa järel olev Sandhofi talu. Järgmised talud müüdi: 1853. a. 4 kohta Koluveres ja 1854. a. Kalvis, Vokas ja Kullamaal igaühes 1 koht

**) Vahepeal olid juba mõned mõisnikud oma algatusel põlisrenti sisse seada katsunud. Juba 1817. a. liigutas C. von Maydell Kurust seda mõtet. Kolmekümnendates aastates tehti Liivimaal sellekohaseid ettepanekuid. Eestimaal oli ainuke mõisnik, kes oma algatusel põlisrendi sisse seadis, C. von Hueck Munalaskmas.

***) See on kohad, kus igale põllule vähemalt 3 tündrit seemet külvati.

maaolude korraldamis aluseks soovitati järgmisi juhtmõtteid:

Rüütelkond kohustab ennast ühte osa oma maadest talupoegadele põlisrendile andma. Põlisrentnikkudele tuleb võimalust anda oma soovi järele teorendi pealt raha- ehk viljarendile üle minna. Muu osa mõisamaadest jääks mõisnikkudele piiramata tarvitamiseks.

Novembris 1841 sai rüütelkonna peamees kindralkubenerilt parun Pahlenilt kirja, milles viimane teatas, et tema on keisrilt luba nõutanud talurahva küsimust kõige pealt Liivimaa talurahva asjade komisjonis läbi arutada ja selle materjalid riigivalitusele, ette panna, kes siis asja kõigi kolme kubermangu kohta ühiselt ära otsustaks.

See teade sünnitas Eestimaal suurt ärevust. Liivimaa komisjoni tööd tehti riigiametnikkude tugeva mõju all, kuna aga Peeterburis Vene rahvuslised voolud kalduvust avaldasid Balti mõisnikkude iseolemist kärpida. Algatus kippus Eestimaa mõisnikkude käest ära minema.

Mõisnikkude peamees ruttas kindralkubernerile vastama, et Eesti- ja Liivimaa talurahva küsimuse ühtlustamine ainult kohalikkude olude silmaspidamisega võimalik olla. Kui 13. jaanuaril 1842 järjekorraline maapäev kokku tuli, võeti eelpool kirjeldatud komisjoni ettepanekud arutusele. Harju, Viru ja Järva maakonnad (teatavasti sündis maapäeval asjade otsustamine maakondade kaupa) olid oma enamuses ettepanekutega nõus, kuid nõudsid, et maapäeva istumised sügiseni edasi lükataks ja seniks uus komisjon valitaks, kes materjalid uuesti läbi töötaks. Läänemaa oli ägedas vastasrinnas, leides, et talukohtade kaotamise keeld on mõisnikkude maaomanduse õigustesse tungimine. Vastasrinna eesotsas seisid kolm venda parun Uexkülliid Keblastest, Valgust ja Maatsalust; nende õhutusel otsustati mõisnikkude õiguste kitsendamise

katsete vastu protesteerida. Ainult neli mõisnikku olid Läänemaal teisel arvamisel. *)

31. jaanuaril katkestati maapäeva istumised kuni 1. septembrini ja siis valiti ka uus komisjon, mille liigeteks said: C. von Baggehufvudt Perilast, G. von Peetz Angerjalt, parun Ungern-Sternberg Anijalt, A. von Harpe Äntust, A. von Rennenkampf Rakverest, C. von Maydell Kohtlast, parun Stackelberg Roosna-Hallikult, W. parun Ungern-Sternberg Purdist, M. v. Engelhardt Kodasemalt, C. parun Uexküll Valgust, F. parun Uexküll Maatsalust ja parun Ungern-Sternberg Kõrgesaarest. Sekretäri kohusi täitis uuenduse-sõbraline G. von Brevern.

Endine vanem rüütelkonna sekretär Otto v. Lilienfeld Kuusikult oli sellesama maapäeva algul R von Patkuli asemele rüütelkonna peameheks valitud ja temal tuli järgnevas uuendustöös silmapaistvat osa etendada. Lilienfeld kaldus oma vaadete poolest mõõdukas-vabameelsete mõisnikkude kilda.

Jaanuarikuu maapäeval valitud komisjoni satustid paljud vanameelsete vaadetega liikmed ja selle tagajärg oli, et ka komisjoni töödes vanameelsed põhimõtted võidule pääsesid. Komisjon jäi peatama mõisnikkude piiramata maaomanduse seisukohale ja ei tunnistanud sellepärast talumaa äralahutamise vajadust. Ta tunnistas, et mõisnikul oma piiramata maaomanduse õiguse põhjal on voli oma maid kas tervelt ehk ka osade kaupa oma majapidamiseks võtta, ehk neid oma heaksarvamise järele talupoegadele rendile anda. Kui rendileping pole kindla aja peale tehtud, võib mõisnik talupoega igal ajal kohast välja tõsta; muudel tingimustel peale rendiaja lõppu. Ainukene kergitus talupojale lubati selles mõttes, et maksvad rendiorjused kohtadele vastavateks tunnistati, kuna mõisnik neid ainult vallaametmeeste

---

*) Need „valged varblased“ olid: parun Boris Uexküll Vigalast, Aleksander von Essen Soonistest, parun Ungern-Sternberg Birkasest ja von zur Mühlen Piirsalust.

kinnitusel ja ettemääratud hindamise järele võis kõrgendada.

Komisjoni liikmetest jäi vähemus, nimelt Otto parun Taube Järvakandist, Georg von Peetz Angerjalt ja Otto von Grünevaldt Koigist isearvamisele, mille nad kirjalikult maapäessisse andsid.

Nad nõudsid, et mõisade maadest ära lahutataks osa, mida võib ainult talupoegadele rendile anda, ning et talusid edaspidi üksnes talurahva komisjoni lubaga võib mõisade külge liita. Need nõuded käisid peajoontes Liivimaa maapäeva sellekohaste otsustega kokku.

Vaidlused maapäeval, mis 1. septembril 1842 jälle kokku astus, olid väga elavad ja ägedad. Ometi sai vabameelsem vaade enamuse, kuna sellele ainult Läänemaa oma enamuses süle ja seljaga vastu seisis. Maapäev tunnistas, et talupojaseisust tuleb kaitseda niihästi riigi kui ka rüütelkonna huvides ja sellepärast tarvis on mõnesugused ajutised määrused maksma panna. Keelati ära kuni järgmise järjekorralise maapäevani — 1845. a. — talukohti mõisade külge liita.

Rüütelkond kohustas ennast teatava osa mõisamaadest talurahvale alatiseks tarvitamiseks ära lahutama. Rendi ja teo-orjuse kõrgendamisele pandi piir. Talude põlisrendile andmise ja müügi kohta avaldati põhimõttelikkude nõusolekut. Talurahvaseaduste läbivaatamiseks valiti uus agrar-komisjon, mille liikmeks said: G. von Peetz Angerjalt, krahv Reh binder Udrikult, O. von Grünevaldt Koigist ja von Mohrenschildt Räägust — seega vabameelsema voolu esitajad.

Maapäeval oli ka oma vahejuhtumine, mida oma iseloomulikkuse pärast maksab edasi jutustada.

Kui maapäev oma otsused tegi, puudusid sealt Läänemaa mehed, kes parajasti olid suurvürstinna Helena auks toimepandava balli jaoks ettevalmistusi tegemas.

Järgmisel koosoleku päeval astus parun Carl Uexküll Valgust üles ja teatas, et tema eelmise päeva otsusi vormivea pärast seaduslikkudeks ei tunnista. Ta protesteeris rüütelkonna peamehe teguviisi vastu, kes asja on lasknud maapäeval arutusele tulla, kuna ta ometi olla teadnud, et tema, Uexküll, oma vendadega on maapäewalt puudunud ja ka puudumise põhjus (ettevalmistused balli jaoks) on tuttav olnud.

Peamees vastas, et mingisugust vormiviga pole olnud ja lükkas etteheited tagasi.

Sellepeale tõusis suur müra, mille tegemises Läänemaa mõisnikud iseäranis agarad olid.

Peamees von Lilienfeld teatas siis, et tema haavamise pärast, mis temale osaks saanud, enam ei või koosolekut edasi juhatada, pani ametkepi käest ja lahkus koosolekult. Ta läks sekretäridega kantseleisse ja laskis sealt teatada, et ta ametist lahkub.

Lilienfeldi paluti ametisse tagasi jääda, aga ta vastas, et ta seda muidu ei tee, kui Uexküll temalt avalikult andeks palub, sest tema isikus on tervet rüütelkonda haavatud.

Mõnepäevase vastupuiklemise järele avaldas Uexküll nõusolekut andeks paluma ja oma vendade nimel vabandama, mille järele siis Lilienfeld uuesti ametisse astus.

Edaspidise asjade arenemise käigu peale mõjusid Liivimaa olud edendavalt, kus vabameelsesmas sihis töötati. Ka olid Peeterburis mõned tegelased, kes Eestimaa talurahva elujärje parandamist teraselt silmas pidasid. Nii oli suurvürstinna Helena Pavlovna Baltimaa talurahva põlve parandamisest väga huvitatud, nõnda samuti riigimaade minister Kisseljov. Teatavasti ei sõandanud Eestimaa vabameelsesem tegelane G. von Brevern põlisrendi nõudmisest kaugemale minna, kuid ühel jutuaajamisel Peeterburis tähendas Kisseljov, kes talurahva m a a o m a n d u s e mõtet kaitses, põlisrendi kohta Brevernile, et

see muud midagi ei olevat, kui pärispõlve tagasitoomine.

Keiser ise ja teised tema lähedal seisvad mõjumehed ei soovinud nähtavasti midagi mõisnikkudele peale sundida. Nikolai I pidas Baltimaa mõisnikka, nagu ta mitmel puhul avalikult tähendas, enese truudeks alamateks ja riigitugedeks, ega soovinud sellepärast nendega vastamisi minna, kuna siseminister Perovski *) ühes märgukirjas, mis keisrile 1842. a. ette kandis, hoiatas, et talurahvale Liivimaal rohkem järele ei antaks, kui seda mõisnikud nõus on vabatahtliselt tegema, sest vastasel korral saavat talupojad oma jonnist kinni pidama ja ikka püüdma, et need põllud, mida nad harivad, kord nende pärisomanduseks-langeksid. Seda püüet tulla aga igapidi lämmatada, sest just selles peituvat uute rahutuste hallikas.

Nikolai I oli üleüldse kõigi uuenduste vastu, mis mõisnikkude mõju talurahva kohta vähendasid. Väga selgesti toonitas ta seda oma kõnes, mille 30. märtsil 1842 riiginõukogus pidas. Ta tunnistas, et pärispõlv, nagu see sisekubermangudes täies jõus veel edasi kestis, küll halbtus on, kuid teda nüüd puudutada, oleks veel hävitavam, ja sellepärast olla igasugused mõtted, mis on sihitud pärispõlve kaotamise peale, kuritegeline katse seltskondlist rahu ja riigi head käekäiku rikkuda. Talurahva rahutuste põhjuseks olevat esiteks see asjaolu, et mõned mõisnikud annavad oma orjadele hariduse, mis pole nende seisuse kohane, mis läbi niisuguste orjade peades rahulolematust oma seisukorra kohta tekkivat, teiseks aga tarvitavat paljud mõisnikud oma võimu orjade üle kurjasti. Talurahva vabastamine pidavat väga pikkamisi sündima ja sellepärast ei tulla talurahvale mitte vabadusi anda, vaid teed rajada ülemineku ajajärgule. Mõisnikkude maaomanduse õigus tulevat alatiseks puutumata jätta, kuna tema ikka soovivat maad mõisnikkude kätes

---

*) Aleksander II tapja Sofia Perovskaja isa.

näha; teisest küljest aga pidavat talupojad jääma kindlasti seotuteks maa külge, et ei tekkiks neid halbtusi, nagu see on ilmsiks tulnud Läänemere kubermangudes, kus maksev olukord on lükanud talupojad kõige armetumasse seisukorda, on neid muutnud maata sulasteks, ja lõpuks on sundinud sealseid mõisnikka ise muutusi paluma.

Sellest näeme, et keiser Nikolai I oli täiesti talurahva vabastamise ja mõisnikkude võimu kitsendamise vastu. Balti kubermangude talupoegade vabastamist võttis ta kui sündinud fakti ja lubas nende elujärjes muutusi ainult selle jaoks, et proletariseeritud, maast lahtikistud talupojad riigi rahule kardetavaks ei saaks.

Mis Eestimaa mõisnikkudesse puutub, siis ei seisnud nendel muidugi mitte talurahva kasu ja hea käekäik kui niisugused südame peale, vaid enam edenenumaid nendest lükkas uuenduste kasuks käsa liigutama nende kaugemale ulatav pilk, mis talurahva õnnetuses ka oma kahju nägi, seega puhas egoism. Väga selgesti tõendab seda Balti aadelisoost kirja-mees Axel von Gernet, järgmiselt öeldes:

„Ei ole selle kohta miskit kahtlust, et esimesel joonel suurmaaomanikkude majanduslised kasud olid, mis äratasid vajaduse agraarseaduste revideerimiseks ja järgnevate aastate ning aastakümnete uuendustegevusele andsid selle hookuse, mis neid iseloomustas.“

Kui siis laialised ringkonnad, nagu näituseks peaaegu kõik Läänemaa mõisnikud, veel visalt seisisid igasugustele uuendustele vastu, siis tuleb seda ainult seletada kitsa silmaringiga, mis ei ulatanud silmapilgu huvidest kaugemale.

Vaheajal tehti Liivimaa talurahva-seaduste uuendamise kallal tööd. Keskvalitsus, kes soovis näha kolme Balti kubermangu olude ühtlustamist, tahtis esiteks ära oodata, kuidas kujuneb Liivimaa talurahva põlve korraldamine, ja sellepärast ei rutanud ta nende otsuste kinnitamisega, mis 1842. a.

olid Eestimaa maapäeval tehtud. Sellest keskvalit-
suse seisukohast teatas ka kindralkuberner 1843. a.
sügisel rüütelkonna peamehele.

Rüütelkonna komitee otsustas selle järele nõu-
pidamisi talurahva-küsimuses katkestada, kuid jättis
jõusse mõisapidajate kohta maapäeva otsuse, millega
keelati talukohti mõisade külge liita.

Kui 16. jaanuaril 1845 järjekorraline maapäev
kokku tuli, jäi talurahva-küsimus tema päevakorrast
välja.

Alles 1845. a. juunis jõudis Tallinna kindral-
kubeneri ettepanek, milles kästi kohe hakata nõu
pidama talurahva-küsimuse üle, selle juures aluseks
võttes 77 täiendusparagraafi, mis kavatseti Liivi-
maal maksma panna.*)

Rüütelkonna komitee ei avaldanud kalduvust
kindralkubeneri ettepaneku täitmisega rutata, vaid
vabandas ennast ikalduse- ja taudiajaga, mis kogu
maa tähelpaneku olevat enese peale tõmmanud.

1845. a. oli Eestimaa talurahva seas käärimist
mürgata ja see manitses ruttama.

1846. a. jaanuaris anti rüütelkonna peamehele
M. von Essenile kolm märgukirja talurahva põlve
korraldamise ja uuendamise kohta **)

Märgukirjade läbivaatamiseks valiti iseäraline
komisjon, kuna ühtlasi rüütelkond hakkas Peeterbu-
ris sammusid astuma, et 1842. a. tehtud otsused
keisri poolt kinnitust leiaksid.

Rüütelkonna sekretäril G. von Peetzil läks
korda asja nõnda kaugele viia, et maapäeva otsused
siseministri poolt läbi vaadati ja keisrile ette kanti.
Siseminister Perovski võttis Peetzi oma jutule,
misjuures viimasele teatas, et keiser maapäeva otsus-
tega rahul olevat ja Eestimaa mõisnikka selle eest
kiitvat, et need tema soovidele vastu tulevad. Keiser

*) Need 77 täiendusparagraafi kuulutati 1845. a. novembris
ajutise seadusena välja.

**) Märgukirjade andjad olid krahv Stenbock Kolgast,
Konst. parun Ungern-Sternberg Harkust ja keegi isik, kes soovis
teadmatuks jääda.

lasknud rüütelkonda tänada ja käskinud, et rüütelkonna poolt 3 saadikut Peeterburi tuleksid, kes seal ühes komisjonis asja lõpulikult korraldaksid.

1846. a. algul oli Peeterburis asutatud nõnda nimetatud Läänemere-maade komitee, kellel oli ülesandeks Balti kubermangude talurahva elu korraldamine, ja kes eestkätt Liivimaa talurahvaküsimuse kallal töötas.

26. aprillil 1846 saadeti siseministri poolt rüütelkonna peamehele kiri teatega, et keiser on 1842. a. maapäeva otsused heaks kiitnud, kuid nõuab, et peamees ja kaks rüütelkonna saadikut pealinna tuleksid, kus nad ühes eelkomisjonis maapäeva otsused läbi vaataksid, kuna eelkomisjoni tööd lõpulikuks otsustamiseks Läänemeremaade komitee kätte läheksid.

Uuenduse läbiviimine oli seega rüütelkonna käest ära kistud — seda pidas rüütelkond enesele raskeks hoobiks.

Kuid edaspidine asjade käik kujunes ometi jällegi nõnda, et talurahvaküsimus uuesti maapäeval arutusele tuli.

Eelkomisjoni liikmeteks valiti peale rüütelkonna peamehe veel end. peamees O. von Lilienfeld Kuusikult ja maakonnasaadik O. von Grünevaldt Koigist.

Eelkomisjonis viisid mõisnikkude esitajad läbi oma vaated, mis ka Läänemeremaade komitee poolt heakskiitmist leidsid. Uuenduste kavatsuste peapunktideks seati üles: 1, rüütelkond kohustab ennast, omanduse õigust maa peale alles hoides, teatavat osa oma maadest talurahvale alaliseks tarvitamiseks andma; 2, selle maaosa suurus on rüütelkonna kindlaks määrata ja natuuras välja mõõta; 3, rüütelkond valib oma keskelt agraarkomisjoni, kellel on ülesandeks maaküsimust läbi arutada ja maapäevale uuenduste kohta ettepanekuid teha.

9. juunil kanti Läänemeremaade komitee otsus keisrile ette, kes otsusi kiitis ja rüütelkonda jälle

tänada laskis. Keiser tähendas, ta olla harjunud nägema, et kõiges, mis kõrgemeelne on, eestimaa-lased kõige ees käivad.

2. septembril 1846 tuli erakorraline maapäev kokku, kes pidi uuendustetööd jätkama. Talurahva-küsimuse arutamiseks valiti iseäraline komisjon, kuna maapäev komisjoni tööde lõpuni oma istumised katkestas.

Komisjoni liikmeteks valiti meelega mitmesu-guste vaadete esitajad, et tegevus ühekülgsuse all ei kannataks.

Palju vaielusi tekitas komisjonis küsimus, mis-sugune osa mõisnikkude päralt olevatest maadest tuleks talurahvale tarvitamiseks anda. Lepiti selle peale kokku, et kõik need maad, mis peremeestel ja saunikutel käesoleval silmapilgul tarvitada on. Sellest maatagavarast tuleks aga üks kuue dik ära lahutada mõisateenijate tarvitamiseks.

Rendiorjuste normeerimiseks määrati aluseks võtta 1842. aasta tegu, kuna rendikontrahtide mi-nimaal-tähtaeg 3 aasta peale määrati.

1847. a. veebruaris vaadati komisjoni otsused maakonna-saadikute poolt läbi, kes ka seda vaadet jagasid, et talumaaks tuleks tunnistada kõik need maad, mis olid talurahva käes 9. juunil 1846, s. o. sel päeval, mil Läänemeremaade komitee ettekanne keisri poolt kinnitust leidis.

10. märtsil 1847 tuli edasilükatud maapäev uuesti kokku. See oli maapäevade ajaloos üks tormilisematest, kuna ju mõisnikkude majanduslised kasud otsustamisel seisisid.

Maapäevast osavõtjate keskel avaldusid kolm voolu. Vanameelne vool pidas silmas ainult mõis-nikuseisuse silmapilgu huvisid ja ei tahtnud ühtegi uuendust lubada, mis mõisnikkude vabaid käsa kui-dagi kitsendaks. Selle voolu tüüpilisemad esitajad olid Läänemaa mõisnikud kolme Uexkülliga eesotsas. Vabameelne vool (G. von Peetz Angerjalt ja G. von Brevern Virumaalt Vanamõisast) püüdis klassihuvidest

kõrgemale tõusta ja küsimust radikaalsemalt otsustada. Mõõdukas vool (O. von Lilienfeldt Kuusikult, O. von Grünevaldt Koigist j. t.) katsus tarviliseks-tunnistatud uuendusi nõndapalju kui võimalik maksvate oludega kokkukõlasse viia, et mitte järskut murrangut sünnitada.

See keskmine vool jäigi kõigis tähtsamates küsimustes võidumeheks.

Pikkade ja ägedate vaieluste järele otsustati (Läänemaa jäi isearvamise juurde), et rüütelkond, omanduse õigust maa peale alles hoides, kindlustab talurahvale tarvitamiseks need põllud, heina- ja karjamaad, mis olid viimaste käes kasutada 9. juunil 1846. Seda maad tuleb edaspidi talumaaks nimetada, kuna kõik muud maad mõisamaa nime kannavad.

Maapäev tunnistas teorendi ajutiseks vahekoraks kuni vilja- ehk raharendi peale üleminekuni, ehk maaküsimuse lõpuliku korraldamiseni — põlisrendi ehk pärisomanduse juurde minekuni.

Rendiorjuste normeerimise küsimuses tegid v. Patkul, v. Lilienfeld, v. Grünevaldt, parun Rosen ja v. Maydell ettepaneku, et maksvad teonormid, mis 1804. aasta regulatiivi peal põhjenesid, 25% võrra alandataks.

Häaletamisel oli ainult Läänemaa vabakontrahi poolt, kuna teised maakonnad teorendi normeerimise tarviliseks tunnistasid.

Edasi otsustati maapäeval, et rendilepingut ei või vähem kui kolme aasta peale teha, et rendilepingu lõpetada tahtmise korral tuleb sellest rentnikule 9 kuud enne rendiaja lõppu teatada ja et rentnikust tühjaks jäänud talukohta mõisnik üle 3 aasta ei või enese käes pidada.

18. aprillil lõpetas maapäev oma istungud, milledel üles seati talurahva seisukorra parandamise põhimõtted, mida võib järgmiselt kokku võtta: 1, omandusõigus maapinna ja põhja peale jääb mõisnikkudele; 2, talurahva alatiseks tarvitamiseks jäetakse maad, mis olid tema kasutada 9. juunil 1846;

3, teorendi kaotamise järele võetakse talurahva kasutusel olevast maast kuni üks kuuendik mõisateenijate tarvitamiseks; 4, teorent jääb ainult ajutiselt tarvitusele, vilja- ja raharent ning lõpuks põlisrent ning maaomandus on talurahva seisukorra arendamise lõpusihid; 5, teorendi praegune määr alandatakse ühe neljandiku võrra, kuna vilja- ja raharent vaba kokkuleppe asjaks jäetakse; 6, teorendi kestvusel ei või ühtki kontrahti vähem kui kolme aasta peale teha; 7, rentnikkude ühingutele antakse õigus kindlat renti*) nõuda; 8, rüütelkond peab silmas maade pärisomanduseks müügi korraldust; 9, talurahvas saab vaba liikumise võimaluse.

G. v. Peetz ja G. v. Brevern tegid ettepaneku, et talumaade päriseks ostmiseks kroonu poolt abiraha antaks; see ettepanek leidis poolehoidu.

Siis hakkasid maapäeva otsused mööda kantseleisid käima, kuni nad lõpuks 1848. a. juulis Läänemeremaade komiteesse jõudsid.

Riiast ei olnud need otsused head soovitus kaasa saanud, kuna tollaegne kindralkuberner Golovin**), kes siinsete mõisnikkudega vastuolus seisis, leidnud oli, et Eestimaa mõisnikud oma kasude kaitsmises liig kaugele olid läinud. Kindralkuberner ei olnud muu seas päri kuuendikumaade korraldamisega, leides, et maapäeva poolt vastuvõetud põhijoonte alusel talurahvale liig vähe maad üle jääb. Teiseks leidis ta, et puuduvad lähemad juhtmõtted, kuidas võiks kergendada talurahvale maa omandamist.

Kindralkuberner soovitas sellepärast talurahva küsimust maapäevale veel kord arutamiseks anda.

*) Kindla (jäädava) rendi all mõeldi seisukorda, kus ühe kogukonna peremehed, ehk vähemalt 10 nendest, eneste peale kehustuse võtavad solidaarselt oma kohtade orjuste eest vastutada, kuna nad õiguse saavad sarnasel korral, kui mõni koht tühjaks jääb, oma poolt sinna uut rentnikku otsida. Kindel rent on ilma tähtajata ja kedagi peremeest, kes kindla rendi peal, ei või ilma kohtuotsuseta kohast välja tõsta.

**) Eugen Golovin, jalaväe kindral, nimetati 28. märtsil 1845 Riia kindralkuberneriks, missugust ametit 1848. aastani, mil ta riiginõukogu liikmeks sai, pidas.

Läänemeremaade komitee jäi kindralkuberneri märkustega nõusse ja sellepärast antigi asi uuesti rüütelkonnale tagasi.

23. novembril 1848 kutsuti erakorraline maapäev kokku, kes, vana tuttavat teed sammudes, uuen-
duste eelnõu väljatöötamiseks uue komisjoni valis,
ise aga kuni 1849. a. juunini oma koosolekud kat-
kestas.

Uus komisjon lappis ja silus mõndapidi endise komisjoni töösid, laenas ühte ja teist Liivimaa sea-
dustest, kuid peajoontes jäi ta 1847. a. maapäeva
otsuste alusele.

Kui 6. juunil 1849 maapäev uuesti kokku
tuli, algasid läänlased uue agarusega võitlust põhi-
joonte vastu, mis neile näisid liig kaugeleulatavad
olevat. Parun Fr. Uexküll Maatsalust tõi esile uue
aluse talumaa kindlaksmääramiseks: selleks pidid
jääma 1805. a. vakuraamatud, kuna mõisnikud sar-
nasel korral oleksid kuuendikumaade äralahutami-
sest loobunud. Arvustikuliste andmete järele oleks
sel teel mõisamaade hulk suurem tulnud.

Uexkülli ettepanek võeti kolme maakonna poolt
vastu, ainult Virumaa lükkas selle tagasi.

Maanõunikkude kogu vaidles sellele otsusele
küll vastu, kuna see 1847. a. tehtud otsusest lahku
läks ja rüütelkonna arvamiste vankumist avaldas.
Enamuse otsus jäi siiski mõõduandvaks.

Ühtlasi otsustas maapäev, et kõigis mõisades
10 aasta jooksul tulevad maamõõdutööd läbi viia ja
selle tähtaja lõpuks talumaad ära lahutada.

Talurahva maakorralduse lõpusihi kohta hääle-
tasid Harjumaa ja Virumaa kui vabameelsemad
maakonnad kohtade päriseks ostu, Järvamaa ja
Läänemaa aga põlisrendi poolt. Maanõunikkude
kogu oma otsusega kaldus päriseks ostu poole ja
seega tunnistati see otsus kui enamuse oma*) ka
maapäeva otsuseks.

---

*) Maanõunikkude kogul (kolleegiumil) olid hääletamisel
viienda maakonna õigused.

Talukohtade müügi kohta võeti eelnõu vastu, mille järele riigivalitsus oleks pidanud 1 miljoni rubla ilma protsendita laenu andma ja selle abil oleks võinud kogu talumaa 40 aasta jooksul talurahva omanduseks minna. Koha ostmisel oleks pidanud talupidaja 15% ostuhinnast sisse maksma, muu osa aga pika aja jooksul protsentide näol ära kustutama.

Komisjoni tööd parandati maapäeva otsustega, ja nõnda seati lõpulikul kujul kokku uue talurahvaseaduse eelnõu, mis 1849. a. detsembri lõpul kohalikele kubernerile edasi anti. Et aga kindralkuberner eelnõule venekeelset tõlget nõudis, viivitas see oma jagu asjade käiku, nõnda et alles 1850. a. sügisel materjaalid siseministri kätte jõudsid. Minister leidis, et aluseks ei või olla mitte saksakeelne tekst, vaid venekeelne, tunnistas venekeelse tõlke puuduliseks ja andis eelnõu ümbertöötamiseks tagasi.

Selle tagajärjel võidi alles 5. novembril 1851 uus tõlge ametikohtadesse anda.

1851. a. detsembris hakati eelnõu Läänemere-maade komitees arutama. Komitee töödest võtsid Eestimaa mõisnikkude esitajatena osa: rüütelkonna peamees H. von Benckendorff, maanõunik R. von Patkul ja kindralmajor R. parun Uexküll-Güldenband.

Komitees vaidlesid Riia kindralkuberner kui ka Eestimaa tsiviilkuberner J. von Grünevaldt*) maapäeva otsuse vastu, mille järele talumaade äralahutamise aluseks 1805. a. vakuraamatud tunnistati. Nad toonitasid, et tähendatud vakuraamatud on

---

*) Johann Kristof Engelbrecht von Grünevaldt, sünd. 1796, Eestimaa maanõuniku Joh. Georg v. Grünevaldti poeg, õppis Tallinna Doomkoolis, 2 a. Tartu ülikoolis, siis väljamaa akadeemias Berliinis, Göttingenis ja Heidelbergis kuni 1817. a. ja peale seda oli 2 a. Schveitsis ja Itaalias reisimas. Kodumaale tagasi tulles sai ta veebruaris 1821 Viru- ja Järvamaa manrichti kohtu assessoriks, ostis enesele Huuksi mõisa Järva-maal; 1824. a. valis maapäev ta Lõuna-Järvamaa haagrehiks ja 1827. a. rüütelkonna väikse komitee liikmeks. 1. veebr. 1830

puudulikud ja sellepärast alusena väga kõikuvad. Siseministeeriumi ametnik, õuenõunik Beklemishev, kes ministri ülesandel oli 1850. a. Eestimaal käinud maaolusid uurimas ja nende kohta arvasid kogumas, näitas arvude najal, kuidas 1849. a. põhijoonte järele talurahvas hulga maad vähem saab kui 1847. a. põhijoonte alusel.*)

Ka mõisnikkude esitajad von Patkul ja parun Uexküll-Göldenband tunnistasid siis, et nad 1847. a. maade lahutamise viisi õigemaks peavad.

Talurahva liikumisvabaduse kohta arvas komitee, et seda tuleks ainult piirata nõnda, et iga aasta mitte üle 5% talurahvast ei võiks maalt välja rännata.

Maapäeva poolt ettepanud talukohtade müügikava kohta jättis komitee oma arvamise avaldamata, ära oodata tahtes rahaministeeriumi arvamist selle kohta, kuid tähendas ühtlasi, et talurahval igatahes jääb tee vabaks kohte päriks osta, kuna nad seda võivad teha omal jõul ja krediitkassa abiga.

Rahaministeerium lükkas hiljem raha puuduse põhjendusel maapäeva poolt palutud toetusraha lubamise tagasi ja nii venis kohtade päriks müük Eestimaal palju kaugemale, kui rüütelkond oli seda esialgu kavatsenud.

---

valiti ta rüütelkonna peameheks, seda valikut uuendati 1833. a. veebruaris ja sellesama aasta detsembris sai ta maanõunikuks, kusjuures asetäitjaks rüütelkonna peameheks edasi jäi, kuni tema järeltulija, Rudolf von Patkul'i valikuni 4. veebr. 1836. a. avatud maapäeval. Maanõunikkude kogu ja rüütelkonna komitee poolt nimetati ta 1836. a. mais rüütelkonna saadikuks Peterburi seadusekommisjoni, kus Baltimaa eraseaduse uut trükki läbi vaadati. Selle töö kallal oli ta 3 a. tegev. 2. jaan. 1842 nimetati Grünevaldt Eestimaal kuberneriks, misugust ametit ta 1859. a. alguseni pidas.

*) Beklemischevi väljarehkenduse järele oleks vahe 300 ruutsülda põldu ja üle 700 rs. heinamaad hinge peale välja teinud.

Läänemeremaade komitee tööd anti jällegi Tallinna tagasi redigeerimiseks ja maapäevale ettepanemiseks.

1852. a. sügisel algasid Tallinnas redaktsiooni-komisjoni istungud ja 17. detsembril 1852 anti rüütelkonna peamehe kätte talurahvaseaduse eelnõu ümbertöötatud kujul.

25. veebruaril 1853 avati erakorraline maapäev uue talurahvaseaduse eelnõu läbivaatamiseks.

Maapäev vaidles uue seaduse maksmapaneku vastu. Eelnõu järele pidi uus seadus 10 aasta jooksul maksvusele viidama, mida äga maapäev otstarbekohaseks ei pidanud, kartes, et kahemõtteline seisukord, mis 10 aasta jooksul mõisniku ja talupoja vahel edasi kestab, mitmesugusteks arusaamatus-teks võib pinda luua. Sellepärast tehti ülemale poole ettepanek, et uus seadus alles siis maksma hakkaks, kui kogu kubermangus talumaad on mõõdetud, äralahutatud ja hinnatud.

See ettepanek ei leidnud kindralkubeneri poolt vastutulekut, kes ei tahtnud lasta Läänemeremaade komitee poolt vastuvõetud põhimõtteid kõigutada.

1853. a. sügisel jõudis seaduse-eelnõu ühes maapäeva isearvamiste ja kindralkubeneri märkustega uuesti Läänemeremaade komiteesse. Asutati jällegi mingisugune eelkomisjon, arutati ja vaieldi lõpmata. Peapunkt vaidlusteks oli ikkagi, mis-sugusel alusel talumaad mõisamaadest ära lahutada. Lõpulikule võidule peasis 1847. a. vastuvõetud põhijoon: kõik need maad tunnistati talumaadeks, mis olid talurahva käes tarvitada 9. juunil 1846.

Uue talurahvaseaduse eelnõuga oldi valmis saadud, kuid esile kerkis uus raske küsimus: millal uut seadust maksma panna?

1853. a. märtsis oli sõda Prantsus- ja Inglismaaga (Krimmi sõda) lahti puhkenud. Sõja ajal kardeti muidugi sisemisi ärevusi ja rahutusi. Sellepärast küsis siseminister kindral B i b i k o v rüütelkonna peamehelt, kas uue seaduse maksmapanek

käesoleval silmapilgul soovitav oleks. Küsitav vastas, et kõrge riigivalitsus võivat ise paremini otsustada, millal kõige sündsam on uue seaduse maksmapanek. Minister tähendas selle peale, et temale käesolev aeg selleks ei paista kohane olevat.

Omalt poolt andis rüütelkonna peamees tollesama aasta novembris kindralkubernerile märgukirja, milles ka toonitas, et uue talurahvaseaduse maksmapanek käesoleval ajal suuri raskusi sünnitaks sõjapolude pärast ja palus edasilükkamist.

Peamehe soovi toetas mõjuvalt kohalikkude vägede ülem kindraladjutant von Berg.

Kui rahutuste kartust ette tuues midagi sooviti, siis ei lasknud Nikolai I valitsus ennast kunagi kaks korda paluda. Uuendus lükati edasi.

Alles selle järele, kui sõda oli lõppenud, vaatas uus keiser Aleksander II, kes vahepeal oli troonile astunud, 5. märtsil 1856 seaduse-eelnõu läbi, kiitis selle heaks ja käskis riiginõukogusse läbivaatamiseks anda. Riiginõukogu omalt poolt miskisuguseid muudatusi ei teinud, seadus kinnitati keisri poolt ära ja senati käsukirjaga 15. septembrist 1856 kuulutati ta välja.

IV.

Teine maareform.

Nõndanimetatud teine maareform, mis kindla kuju sai 1856. a. talurahvaseaduses, korraldas talurahva maaolusid ja põlve järgmiselt:

Mõisnikud lubavad oma maast teatava osa, nimelt kõik need põllu-, heina- ja karjamaad, mis olid talurahval kasutada 9. juunil 1846, viimasele igaveseks ajaks tarvitamiseks, enestele seal juures omandusõigust maa pinna ja põhja kohta jättes.

See maa, mis talurahvale pruukimiseks antakse, nimetatakse talumaaaks, kõik muu osa — mõisamaaks. Need maad, mis olid 9. juunil 1846 mõisateenijate tarvitada palgana, kuigi need tarvitajad olid talurahva seisusest, loetakse mõisamaade hulka. Olid aga 9. juunil 1846 mõned talukohad tühjad ja ajutiselt mõisa käes tarvitada, siis loetakse need ikkagi talumaade külge.

Mõisniku otsustada on, kuidas tulevad talu- ja mõisamaade vahel rajad panna. Mõisnik võib selle juures piiride õiendamiseks talurahva käes olevaid maid mõisamaade vastu ümber vahetada ja piiritaguseid tükka kokku ühendada.

Selle järele, kuidas teoorjus mõisast kaob, võib mõisnik kuni ühekuuendiku talumaadest ära lahutada oma sulaste ja päiliste asetamiseks, kuna kogukonnal sarnasel korral õigus on nõuda, et mõis oma teenijaid ega nende perekondi enam talumaadel ei peaks.

Kui mõis kuuendikumaad enese kätte pruukida võtab, siis peab ta kogukonna heaks oma teenijate eest kõik maksud ja orjused kandma.

Maade rajamise ja rajamärkide panemise jaoks asutatakse iseäraline reguleerimise-komisjon (mõõtmise kohus), kelle tarvis on kokkuseatud juhatuskiri, mis on Talurahva Seaduse lõppu lisatud.

Talumaid hakatakse kohe peale väljakuulutamist rajama ja rajamärka panema, missugune tegevus peab olema 10 aasta jooksul lõpule viidud. Nõndapea, kui kuskil mõisas on talumaade rajamine ja rajamärkide panemine lõpetatud ning „kohtu“ (s. o. reguleerimise-komisjoni) poolt kinnitatud, tuleb hakata uue seaduse järele käima, kuna enne rajamise ja rajamärkide panemise lõppu talumaa tarvitamine jääb nende seaduste piirkonda, kuidas nad 9. juunil 1846 talupoegade käes on rendi ehk teo peal olnud.*)

Mõisamaade kohta on mõisnikul piiramata tarvitamise õigus. Talumaid ei või mõisnik teistviisi tarvitada, kui peab neid talurahvala teo ehk rendi peale andma, ehk ka päriseks müüma.

Kui talukoht tühjaks jääb ja temale pidajat ei leidu, siis võib mõisnik selle koha ajutiselt oma tarvitada võtta, kuid mitte rohkem kui 6 aasta peale.

Talumaid võib mõisnik anda kas teo peale, raha- ehk vilja- (naturaal-) rendile, ehk ka päriseks müüa ja kinkida.

Talukohtasid ei või vähemaid teha, kui et kohal 3 tiinu põldu ja vastaval arvul karja- ja heinamaid on; ühelgi talukohal ei või olla üle 24 tiinu põllumaad ja selle aru järele heina- ning karjamaad.

Erand lubatakse nende kohtade kohta, mis ju seaduse väljakuulutamise ajal vähemad olid.

Kohta teo ehk rendi peale anda võib ainult kirjaliku kontrahi järele, mis peab olema vähemalt 6 aasta peale tehtud. Kuid rendi minimaaltähtaeg

---

*) Eestimaa Talurahva Seadus § 33.

ei hakka enne maksma, kui talumaade rajamine on lõpetatud ja kinnitatud (Talur. Sead. § 33). Kontrahi lõppemisest peab vähemalt 9 kuud enne rendiaja lõppu kuulutama. Kui kummagilt poolt konrahti seaduslikus korras pole ülesöeldud, jääb rendileping veel üheks aastaks edasi kestma.

Kohtade renti tasutakse tööga (teoga), viljaga (natuuras) ehk rahaga.

Teokaupa võib teha aastate peale, kuid mitte pikemalt kui 12 aasta peale, ehk ka jäädavalt (s. o. nõndanimetatud „kindelrent“). Jäädava teokauba järele ei või peremeest muidu kohast välja ajada, kui kohtuotsuse järele sarnasel korral, kui peremees kaupa ei täida, ehk halbade elukommetega on. Peremeeste ühingud, mis koos seisavad vähemalt 10 isikust, võivad nõuda, et nende kohad antaks jäädavale (kindlale) teorendile, misjuures nad vastastikuselt vastutavad oma kohtade orjuste ning maksude eest ja peavad otsima ka tühjaksjäänud kohtadele uued peremehed.

Teorendi normeeris uue seaduse § 127 järgmiselt ära:

„Kõige suurem tegu ja maks, mis teo-kontrahi läbi ühe talukoha peale võib panna, on see: et iga koha pealt, kus 9 tiinu keskmist sugu põllumaad on, 450 puuda keskmist sugu heinu, ja 400 ruutsülda õuemaad ning karjamaad sedamööda, kuida § 26 on seatud, peab aastas 250 hobusepäivi ja 250 jalapäivi tehtama, mõisa rehed peksetama, nõnda kuida § 162 seletab, väikesed mõisakohtu maksud maksetama ja kedrust kedratama, sedamööda kuida lisalehed *D* ja *E* näitavad (1 tiin on 2400 ruutsülda.)“ *

*) Et § 127 just pärastistele rohketele arusaamatustele ja talurahva rahutustele põhjust andis, arvasin tarviliseks teda tervelt tsiteerida. Paragrahvi tekstis juhatatud § 26 nõuab, et iga tiinu külge, mis vilja all on, tuleb $\frac{1}{3}$ tiinu kõige paremat karjamaad, ehk $\frac{2}{3}$ tiinu keskmist, ehk 1 tiin halvemat karjamaad anda (kesapõld jääb arvamata). § 162 määrab: „Rehepeksmise juurde arvatakse 2 rukkikoorma peale 3 rehelist,

Teorenti võib igal ajal vilja- ehk raharendiks ümber muuta.

Renti võib ka muist teoga, muist vilja ehk rahaga tasuda (s. o. nõndanimetatud segarent).

Raha- ja viljarent jäävad normeerimata—poolte vaba kokkuleppe asjaks.

Mõisnikul on õigus talukohti ka põlisrendile anda. Selle juures tarvitab rentnik ise kohta ilma tähtajata ja võib rendiõigust oma pärijatele põlvest põlveni jätta. Kui põlisrendil olev koht on pere-mehe poolt väga ära kurnatud, võib mõisnik kohtu läbi nõuda, et koht rentniku lähema pärija kätte antaks.

peale rehepapi; selle vilja juure, mis hobustega peksetakse, arvatakse 2 koorma peale 2 inimest ja nii palju hobuseid, kui sinna tarvis läheb. Pärtlipäevast Mihklipäevani saavad rehed selle vähema aru järele peksetud, kui siin all seatud on:

1) Sest koorma arust, mis muul ajal ühte rehte üles pannakse, arvatakse 3-as osa maha, ja neid 2 osa peksavad needsamad rehelised, kes muul ajal need 3 osa peaks maha peksma.

2) Rukkirehe peksmise juurde arvatakse 2 koorma peale 4 rehelist ja niisuguse vilja juurde, mis hobustega peksetakse, arvatakse 2 koorma peale 3 inimest ja nii palju hobuseid, kui sinna tarvis läheb.

Lisa D § 127 juurde.

Kedrus, mis teo kontrahi läbi talukoha peale võib panna, kus 9 tiinu põllumaad on:

1) Kas 3 naela linu peeneks lõngaks kedrata, ehk

2) 6 naela linu keskmiseks lõngaks, ehk

3) 12 naela linu jämedaks lõngaks, ehk

4) 20 naela takku kedrata ja kangaks kududa, 30 arsinat pikuti ja 18 versokki laiuti, ehk

5) 20 naela villu kedrata ja toimseks kuueriideks kududa, 22¹/₂ arsinat pikk ja 18 versokki lai.

Tähendus: peeneks lõngaks arvatakse, kust 1 naelast 3³/₄ arsinat 18 versokki laia kangast saab: keskmisest lõngast saab 3 arsinat ja jämedast 2¹/₄ arsinat niisama laia kangast.

Lisa E määrab ära, palju naturaalmaksud rukkinaelte järele välja teevad.

Mõisnik võib oma äranägemise järele ja vaba kokkuleppe hinnaga talukohti talurahvale, ehk ka teisest seisusest isikutele päriseks müüa.

Talumaade rajade panemine viiakse 10 aasta jooksul lõpule, misjuures reguleerimise-komisjon kõik Eestimaa mõisad 9 osasse jaotab; iga aasta jooksul tuleb üks osa mõisaid ära mõõta ja seal talumaadele rajad panna.

Seal mõisades, kus tegu tehtakse, peab reguleerimise-komisjon järele vaatama, kas talumaaks arvatud põllu-, heina- ja karjamaade pealt seaduse järele tuleb seda tegu teha ja neid maksusid maksta, mis mõisa poolt tegelikult nõutakse.

Kui leitakse, et koha pealt enam maksusid ja tegu nõutakse, kui see seaduse järele on lubatud, siis peab reguleerimise-komisjon kindlaks määrama, palju mõisal on õigus selle koha eest nõuda.

Järelevalveks, et talurahvaseadust õieti peetakse ja täidetakse, asutatakse talurahva asjade komisjon (Talurahva Seaduse Kohus) järgmises koosseisus: esimees — kuberner, liikmed — abikuberner, kaks kubermangu valitsuse nõunikku, kubermangu kroonumaade ülem (ainult neis asjus, mis kroonutalupoegadesse puutuvad) ja neli rüütelkonna esitajat mõisnikkude valiku järele.

Talurahvale antakse liikumisevabadus linnadesse ja teistesse kubermangudesse minekuks neis piirides, et igast kogukonnast aastas mitte üle 5 protsendi ei või elanikkudest välja rännata.

Seitseteistkümmend aastat oli uuendust hautatud, kuni ta viimaks valmis sai!

Võrdlemisi 1816. a. seadusega töötas uuendus, mis 40 aastat hiljem seaduse näol selge kuju sai, talurahva elujärjele tõesti hulga parandust, kuigi mõisnikkude võim talurahva üle veel küllalt suureks jäi. 1856. a. seadus tegi ometi halastamatale külade

ja talude kaotamisele lõpu ning kindlustas talurahvale teatava osa maad alatiseks tarvitamiseks; ta jättis teoorjuse normeeritud kujul ainult ajutise maapidamise-viisina ning tegi tee vabaks väikepõllumehe edenemiseks raharendi-, põlisrendi- ehk lõpuks ostukoha pidamisnäol.

Kuid enne, kui uue seaduse avaramatest ja otstarbekohasematest piiridest tulu tundma hakata, tuli talurahval, kahjuks, suuri põrutusi läbi elada.

---

poolt 21. aprillil 1858 välja, et uus seadus sellesama aasta jüripäevast jõusse astub.

Seaduse talurahvale kuulutamisega olid ka mõnesugused segadused: teatati enne, et uus seadus kirikutes ette loetakse, siis aga hakati rahva rohke kokkukogumise pärast rahutusi kartma, muudeti see korraldus ära ja kutsuti kogukonna talitajad (vallavanemad) kihelkonna-kohtuniku juurde, kus uued seaduseraamatud kätte anti.

Rahvas, kes juba teadis, et uut seadust ammugi tehti, et see juba valmis ja kinnitatud oli, ei suutnud aru saada viivituse põhjustest. Ta ootas ja lootis uuest seadusest palju rohkem, kui see temale andis, ja sellest tekkis pettumustunne. Hakati mõisnikka kahtlustama, et need rahva eest õiget seadust varjavad ja eneste kasuks on seaduse ümber teinud. Tekkisid käärimised, rahutused ja lõpuks isegi vastuhakkamised sõjariistus jõule. Need talurahva rahutused kannavad ajaloos, nagu selle raamatu ees sõnas juba tähendatud, „Mahtra rahutuste (sõja)“ nime, kuna Mahtra sündmused tervest reast sellesarnastest kõige teravama ja värvikama kuju omandasid.

Talurahva rahutuste üleüldiseid põhjusi kirjeldas kindralmajor Issakov, kes Peeterburist Eestimaale saadeti rahutuste asja järele uurima, juba mõnepäevase siinolemise järele oma ametlises ettekandes järgmiselt:

„On selgunud, et rahutuste põhjuseks Eestimaa talurahva keskel on olnud arusaamatus, mis on tekkinud uue seaduse väljakuulutamise läbi. Talupojad teadsid, et uus seadus on Peeterburist saadatud, juba aasta eest, ja arvavad pikka aega, mis tema tõlkimiseks ja trükkimiseks on tarvitatud, meeeldi tarvitatud kavaluseks et seadust mõisnikkude kasuks ümber teha, seda enam, et need, kes laialisaadetud tõlkeid näha soovisid, ei leidnud nende pealt ei keisri nime ega ka kulli, mis nende arvates keisri käsul tingimata pidi juures olema. Korraldus maade hindamise kohta

ja 9-aastane tähtaeg teoorjuse kergendamiseks, mis uue seaduse aluseks on, ei rahuldanud kaugeltki talupoegade ootusi, kelle lootused just uue seaduse väljakuulutamise eel olid suurendatud ajalehe*) ettevaatamata teate läbi, et kergendused on tulemas.

Talupojad, kes uute seaduste sisust vähe aru saavad ja loomulikult kõigist otsivad ainult seda mõtet, mis nende soovidega kokku käib, pöörasid paljudes kohtades seletuste saamiseks mõisnikkude ja õpetajate poole. Vastusi saades, mis ei olnud kokkukõlas nende soovidega, läksid mõned nendest Liivimaale Vene preestri juurde, et see näitaks õiget seadust Vene keeles ja paneks selle Eesti keelde ümber, kuna teised teatasid mõisnikkudele, et sellest ja sellest päevast nad teatud töid enam ei tee. Üks või kaks mõisnikku, ehk küll mitte otse nende nõudmiste peale, vaid teistel põhjustel, tegid järelandmisi vabal kokkuleppel tehtud kontrahtide vastu, ja andsid seega ümberkaudsetele talupoegadele põhjust neidsamu nõudmisi avaldada.

Külad, kes loobusid oma kohustuste täitmisest, kutsusid seega välja sõjavägede kohalesaatmise.“

Rüütelkonna peamees krahv Keyserling kinnitas neid põhjusi keisrile suusõnal 12. juulil 1848, muu seas tähendades, et iseäranis on arusaamatusi sünnitanud Talurahva Seaduse § 127, milles on teoorjuse ülemäär äratähendatud. Talurahvas on arvamisel olnud, et see paragrahv juba on maksvusel, kuna nad 10-aastast maade rajamise tähtaega lugesid 9. juunist 1846,**) missugust arvamist nendes kinnitas veel asjaolu, et viimaste aastate jooksul kubermangus parajasti miskisuguseid maamõõdu-töösid***) toimetati. Et uus seadus seletas, nagu

---

*) See oli ametlik „Maavalla Kuulutaja“, kes teatas, et uus seadus kohe peale väljakuulutamise maksmata hakkab.

**) S. o. päevast, mil keiser heaks kiitis Läänemere-maade komitee ettekande talur.-seaduse uuendamise põhijoonte kohta.

***) Need olid sõjaväe topograafia tööd.

lubaksid mõisnikud ise talurahvale kergitusi, siis ei suutnud viimased seda uskuda, vaid nemad ootasid kergitusi keisri poolt ja otse mõisnikkude tahtmise vastu.

Missugusel kujul rahutused üksikutes kohtades avaldusid ja kuidas neid alla suruti, sellest järgnevates peatükkides.

VI.

Vaivara rahutused.

Vaevalt oli uus seadus talurahvale välja kuulutatud, kui Vaivara kihelkonnas mõisnikkude vastu käärimine algas.

Vaivara nurk oli juba ennemalt „mässulisena“ tuntud, sest 1816. a. aasta talurahvaseaduse maksmapanekul olid seal ka rahutused olnud, mis suurema sõjalise jõuga ja raskete karistustega maha suruti.

Aiutaguse haagreht teatas kubernerile, et juba peale selle, kui seaduse saksakeelne tõlge trükist ilmus, nimelt 1857. a. novembrist, Vaivaras hakanud jutud ringi käima, nagu ei oleks mõisnikud lasknud keisri tahtmist täide saata, vaid on seaduse maksmapanekut viivitanud, mille tagajärjel seaduses enam kõik need vabadused üleval ei olevat, mis keiser on rahvale kinkinud.

Niisuguseid juttusid olla laiali laotanud läbisõitjad kahtlased isikud, kellede jäljed haagreht küll olevat avalikuks teinud, kuid kes ilma passita Peeterburis elavat.

Uue seaduse eestikeelse tõlke väljajagamise järele tekkinud kohe suur käärimise Lagena, Vaivara, Samokrassi ja Soldina peremeeste keskel. Senini rahulised Auvere mehed olla naabrikogukondade meeste poolt vastuhakkamisele kihutatud ja teised ootavat nüüd kannatamatalt, millega Auvere asi lõpeb.

Auvere peremehed jätsid nimelt 29. aprillil abiteo*) tegemise seisma, põhjendades, et abitegu uue seaduse läbi on mahajäetud.

Talumehed toetasid endid nähtavasti Talurahva Seaduse § 127 peale, kus teoorjuse ülemmäär on ettenähtud, kuna mõisnikud ja ametivõimud kinni pidasid sellesama seaduse 33 paragrahvist, mille järele 10 aasta jooksul, kuni talumaade rajamiseni, endised orjused kohtade eest edasi kestavad.

Kui mõisnik oma jõuga peremeestest enam jagu ei saanud, kutsus ta haagrehi enesele appi.

Haagreht sõitis Auveresse, kutsus kõik 22 peremeest mõisa kokku, et vastuhakkajate kohta „politseilisi abinõusid“ (s. t. peksu) tarvitada. Mehed ütlesid, et nemad „politseilisi abinõusid“ eneste kohta tarvitada ei lase, vaid ähvardasid vastu hakata.

Haagreht ei saanud seekord talumeestega midagi ette võtta, vaid saatis 2. mail Narva komandandile kirja, paludes Auveresse soldatid saata; ühtlasi teatas ta ka loost Tallinna kubernerile.

Narvas asuvast Peeterburi grenaderipolgust saadeti kohe ühe ohvitseri juhatusel ja kahe alamohvitseri saatel 20 soldatit Auveresse korda alal hoidma.

Kohale jõudes ei leidnud sõjaväelased miskit rahurikkumist ega vastuhakkamist; talumehed olid rahulised ja võtsid soldatid väga lahkelt vastu.

Väesalk jäi siiski veel külasse edaspidiseid korraldusi ootama.

4. mail jõudis haagrehi „Hiiohi sõnum“ Tallinna ja kubermanguvalitsuse poolt komandeeriti järgmisel päeval tähend. valitsuse nõunik von Schvebs ühes iseäraliste käskude täitja ametniku mag. jur. Steinhachi ga kohale, et rahutuste põhjusi uurida ning korda jälle jalale seadida.

---

* Abiteoks kutsuti töösid, mida peale harilikkude teopäevade kiire töö ajal, nagu seemendamiseks, sõnnikuveoks, lõikuseks, heinale, linnavorideks jne. taluperemeestelt nõuti.

7. mai hommikul Auveresse jõudes leidis von Schvebs, et talumehed juba 5. mail olid vabatahtliseselt jälle hakanud tegema abitegu, millest nad 29. aprillil olid loobunud. Kord oli hea, ja kui külasse käsk saadeti mõisa ilmutamiseks, tulid kohe kõik 22 peremeest rahulises ja alandlikus olekus mõisa.

Saadud juhatuste järele pidi von Schvebs talumehi isalikul viisil maanitsema ja õpetama, ühtlasi aga ka valju energiaga tegutsema, et ühelt poolt eksijaid kahetsusele ja sõnakuulmisele viia, teiselt poolt algusest peale näidata, kuidas igasugune vastuhakkamine ilmaaegne on.

Teades, et Auvere mehed on usklikud inimesed, hakkas Schvebs neid Jumala sõnaga noomima, ühtlasi seletades neid seadusepunktisid, millede kohta oli talumeestel arusaamatus tekkinud. Selle juures selgus, et kohalik mõisnik, kihelkonna-kohtunik Segebarth ise oli mõnda seadusepunktij valesti seletanud ning seega talumeeste eksiarvamisi suurendanud, misläbi rahvale põhjust andis koosoleku pidamiseks, kus vastuhakkamise üle nõu peeti.

Peale Schvebsi seletuste ja maanitsuste talumehed ükshaaval kahjatsesid oma süüd ning „tõotasid rõõmuga mõisale kõik seadusest nende peale pandud orjused täita.“

Asja uurimisel tunnistas Schvebs peasüüdlas-teks viis isikut, nendest olid 3 kogukonna eestseisjad (nõumehed). Kahe esimese süü suurenduseks loeti nende halvad elukombed; kogukonna eestseisjad olid küll heade elukommetega, kuid ametmeestena oleksid nad pidanud teisi talumehi seadusevastalisest tegevusest tagasi hoidma, igatahes aga mitte sarnasest tegevusest osa võtma.

Need viis isikut pandi raudu ja määrati kaela-kohtu alla anda, et seega niihästi Auvere rahvale, kui ka teistele naabri-kogukondadele täiesti selgeks teha, kuidas „igasugune seaduslisele korrale vastuhakkamine tingimata seadusevõimuga maha suru-

takse.“ Raudus „kurjategijad“ saadeti kohtu kätte kõva vahi all Vaivara ja Lagena kogukondadest läbi, et sealsetele meestele ka hirmu peale ajada.

Ülejäänud peremeestele teatas von Schvebs, et nendega nõndasamuti sünnib, kui nad haagrehi autoriteedi jalaleseadmiseks viimast ei palu, et ta helduse pärast nende kohta tarvitaks sedasama karistust, mis nendele ennem oli mõistetud ja mille täidesaatmisel nad vastu hakkasid.

Talumehed lasksid ükshaaval põlvili haagrehi ette ja palusid kahjatsedes temalt oma süüd andeks. *) Sellepeale laskis haagreht karistuse „isalikul viisil“ täide saata.

Et ka teiste naabrikogukondade — Vaivara, Lagena, Soldino ja Samokrassi — talupoegadest vastuhakkamise vaimu välja kiskuda, sõitis v. Schvebs oma ametniku ja haagrehiga Vaivara postijaama, kust ta käsud laiali saatis, et kõik need, kes uue seaduse kohta seletusi soovivad, selleks tema juure ilmugu. Schvebs oli jaama peal õhtu kella 7-est kuni järgmise päeva hom. kella 11-ni, kuid Auvere „seletused“ olid nõnda tugevasti mõjunud, et ainult Lagenast talitaja ja 9 peremeest julgesid tulla mõne punkti kohta seletust paluma. Seletusi saades läksid nad „kõige aupalikumalt tänades“ koju.

Viis vangistatud Auvere peremeest toodi Tallinna ja pandi seal vangi kaelakohtu otsustamist ootama, kuna Auvere mõisnik Segebarth ka vastutusele võeti seaduse ebaõige seletamise eest.

Soldatid läksid 10. mail Auverest Narva tagasi. Nende juhataja, alamleitnant von Beck nurus enne äraminekut von Schvebsilt teenistuse kõrgenduse saamiseks kiitusekirja, et tema on oma kohused hästi täitnud. Schvebsi eestkostmisel antigi sellekohane paber polguülemale.

---

*) Kõik see kirjeldus on võetud Eestimaa tsiviilkuberneri ettekandest keisrile 14. maist 1858. a. nr. 3257.

Vaivara sündmuste tagajärjel saadeti 23. mail kubernereri poolt ringkiri haagrehtidele, milles kästi hoolega valvata, et miskisugused vastuhakkamised talurahva seas maad ei leiaks, ja ühtlasi rahvale uut seadust seletada, kõige pealt, et teoorjuses ainult siis muutust tuleb, kui kõik maad on mõõdetud ja talumaadele rajad pandud.

Uued rahutused ei lasknud aga eneste järele kaua oodata.

VII.

Rahutused Hageris ja Kosel.

Pahkla mõisa poolt, Hageri kihelkonnas, anti peremeestele käsk, et need abiteopäevadena tuleksid 19. aprillil 1858 metsast puhastama ühte maa-tükki, kuhu kavatseti hobustekopelt asutada. Määratud päeval oli aga ainult üks peremees oma sulase tööle saatnud. Kui ka järgmistel päevadel mehed tööle ei ilmunud, teatas mõisavalitsus sellest 21. aprillil Lõuna-Harjumaa haagrehile ja palus seda appi tulla.

23. mail tuli haagreht, Otto von Kotzebue Triigist, Pahklasse, kuhu siis peremehed kokku kutsuti.

Haagrehi järelpärimise peale, miks käsu järele pole tööle tuldud, vabandasid mehed, et nad pole vihmase ilma pärast saanud tulla, vaid mõelnud selle töö mõnel teisel päeval ära teha.

Haagreht korraldas siis, et trahviks sõnakuulmatuse eest iga peremees sügisel peab ühe külimitu rukkid magasiata maksma ning et 26. mail peavad kõik kogukonna peremehed oma sulased kopli puhastamiseks tööle saatma. Selle juures saanud haagreht, nagu ta oma ettekandes kubernerile teatab, niisuguse mulje, et talurahva meeoleolu just midagi head ei tõota.

Pahklas jäi siiski seda korda kõik vaikseks; seda elavamalt avaldus talurahva vastupanek naabri-mõisades Kose kihelkonnas.

22. mail teatas Tammiku mõisa valitsus, et sealsed peremehed käsu peale sõnnikuveoks pole välja ilmunud.

24. mail tuli haagreht Tammikusse ja laskis talitaja, selle abimehed ning kirikuvöörmündri mõisa kutsuda. Kutsutud isikud ilmusid, nendega ühes ka suurem osa Tammiku peremehi.

Küsimise peale, mis teistel meestel asja on, vastasid küsitavad, et nemad on tulnud läbirääkimisi, mis talitajatega peetakse, pealt kuulama. Haagreht ütles meestele, et nende tulek hulgana on seaduse vastane ja karistusevääriline; lubas nendele siiski pealt kuulama jääda.

Talitaja seletas, et tema on mõisa käsu peremeestele edasi annud; peremehed kinnitasid, et nad on käsu kätte saanud.

Kui talitajalt küsiti, miks ta siis oma sulast pole välja saatnud, vabandas see, et kuídas siis tema võinud üksinda oma sulast saata, kui teised keegi pole seda teinud.

Siis kaebasid peremehed, et nendel olla oma põllutöödega palju tegemist, mõnel olla veel külvitööd lõpetamata, abitegu olla nõnda raske, et see nendele üle jõu käib, et nendel uue talurahvaseaduse järele enam abitegu teha ei ole ja lõpuks saanud nad teel kuulda, et paljudes mõisades abitegu enam ei tehtavatki.

Haagreht rääkis oma juttu, et talumehed peavad edasi kõik need kohustused täitma, mis nad on kontrahtide järele eneste peale võtnud, aga mehed kinnitasid endist viisi: uues seaduses abitegu enam üleval ei seisa ja nemad sellepärast ka seda enam ei või teha.

Iseäranis sõnakad ja kindlad nende seletuste juures olid Öödiku Jaan Pitsner ja Vainu Jüri. Esimene nendest seletas, et see seaduse-raamat, mis nendele antud, olla ümbervahetatu; õige seadus tulevat pärast välja.

Külamehed kaebasid peale selle, et nemad „Maavalla Kuulutajat“ ei saa. Haagrehi küsimuse peale, miks see nõnda on, vabandas mõisapolitse, et ta on unustanud lehte tellida, lubas varsti asja korraldada, kuna aga mehed selle eest ka maksma peaksid. Sinna vahele hüüdis Jaan Pitsner, et see õige ei ole, kui nende käest lehe raha nõutakse, sest keiser andvat nendele lehe ilma rahata.

Haagrehil jäi muidugi seletada, et see arvamine eksitus on. Siis laskis ta Tuhala mõisast lehe tuua ja luges seal talumeestele ette, mis uue seaduse kohta käis.

Öödiku Jaan ja Vainu Jüri nõudsid, uus talurahvaseadus pandagu kohe maksma ja maad antagu rendile; nendel olla tulevikus ainult 250 hobusepäeva aastas teha.

Mehi maanitseti veel ja küsiti siis, kas nad lõpuks oma eksitusest aru saavad. Noomitavad ei annud aga alla, vaid lubasid veel Tallinnast järele kuulata, kas ikka tõesti kõik nõnda on, nagu haagrecht on seletanud.

Haagrecht ei teadnud Tammiku meestega seekord midagi muud peale hakata, kui laskis nad minna, soovitas neile kubernerile juures järel kuulata, ühtlasi talitajale käsku andes, et ta Öödiku Jaani ja Vainu Jüri 26. mail linna kubernerile juure viiks.

Sündmusest kubernerile ette kandes, palus haagrecht edaspidiseid juhatusi.

Selsamal 24. mail, kui haagrecht O. von Kotzebue Tammiku mehi katsus sõnakuulmisele pöörduda, oli tema abilisel J. von Hagemesteril Ojasoo peremeestega sellesama asja pärast tegemist.

Sealsed peremehed teatasid ka, et nad tegu endisel määral enam ei tee. J. von Hagemester (Paunkülast pärit) luges nendele küll talurahvaseadusest 33. paragrahvi ette, aga talitaja Hans Vienderman kui ka kõik peremehed teatasid, et nemad nüüd ainult uue seaduse järele tegu teevad, misjuures endid „Maavalla Kuulutaja“ nr. 1 peale toetasid.

Meestest jagu ei saadud ja jälle lendas teade talurahva vastuhakkamise üle kubernerile.

Vastupanekut avaldasid ka Oru, Tuhala, Uuemõisa ja Habaja peremehed.

Tallinnas sünnitasid maalt tulnud teated ärevust. Hakati rahutuste sumbutamiseks kohe kõige radikaalsemaid abinõusid käsitama.

25. mail jõudsid haagrehtide teadaanded kubermanguvalitsusse ja juba selsamal päeval kell 4 p. l. saadeti Tallinnast Ladoga polgu 4. tagavabarataljonist kaks roodu soldatid major Laimingi juhatusel maale, kus nad esiteks Oru ja Ojasoo mõisadesse asetati.

Järgmisel päeval komandeeriti kubermanguvalitsusest iseäraliste käskude täitja ametnik, alamkapten parun Stackelberg Kose kihelkonda haagrehile appi talumehi rahustama.

27. mail oli juba Ojasool koos „rahustamisekohus“, millest osa võtsid haagreht von Kotzebue, maakonna saadik von Mohrenschildt Uuemõisast ja ülemaltähendatud parun Stackelberg. Soldatid olid muidugi juba kohal.

Sündmuse üle kokkuseatud protokoll jutustab järgmist:

Ojasoo peremehed ei olnud mõisa sõnnikuveole ilmunud, seletades, et uue seaduse järele abitegu on ära kaotatud. Nüüd olid peremehed mõisa kokkukutsutud, et nendele uut seadust täpipealselt ja selgesti ära seletada ja neid arusaamisele viia, et nad peavad endist viisi kõik orjused täitma, kuni maade rajad saavad pandud.

Koosolekule oli ka kutsutud kohalik õpetaja *), et see oma mõjuga mehi maanitseks sõnakuulmisele tagasi pöörama. Haiguse pärast ei võinud see ilmuda **), vaid palus kirjalikult meeste eestvedajad

*) F. Hoerschelmann.

**) Õpetaja haigus võis ka tema väljamõeldus olla. Vaimulik ei soovinud vast olla peksu juures, mis talumehi ähvardas. Ta haigus oli igatahes sedavõrt vähene, et ta võis talumehi vastu võtta ja nendega rääkida.

enese juure saata, et tema neid sõnakuulmisele maanitseks.

Kui mehi kästi õpetaja juure minna, teatas vähem osa nendest, et nendele õpetaja maanitsusi tarvis pole, vaid nad oma õigusest kinni peavad. Suurem osa valis eneste seast 4 meest — Hans Kristali, Hindrik Viedermanni, Jaan Mülleri ja Hans Marguse, kes siis õpetaja juure läksid, kuna teised mehed ootama jäid.

Saadikud tulid tagasi õpetaja kirjaga, milles viimane haagrehile teatas, et tema olla meestele seletanud, nad tehku oma tegu kuni 1859. a. jüripäevani, kuna nende härra lubanud tähendatud päevast tegu uue seaduse järele nõudma hakata.

Sellejärele hakati perem. ükshaaval üle kuulama.

Peremees Jaan Tooma p. Moller, 40 a. vana, seletas, et tema ainult siis abitegu hakkab tegema, kui kõik teised peremehed seda teevad; üksinda aga miskil tingimisel tema seda tegema ei hakka.

Hans Tooma p. Margus, 26 a. vana, ütles, et tema tahab tegu teha.

Hindrik Hindriku p. Viedermann, 28 a. vana, ütles, et tema abitegu mitte miskil tingimisel ei hakka tegema, kui ta aga 50 vitsahoopi ihunuhtlust sai, võttis ta oma endised sõnad tagasi ja kohustas ennast abitegu tegema nõndakaua, kui tema jõud aga jaksab.

Järgmised peremehed: Hans Jüri p. Kristal, 58 a. vana, Mart Mardi p. Vaino, 43 a. v., Toomas Mardi p. Vas, 27 a. v., Jüri Mihkli p. Valpi, 21 a. v., Toomas Jüri p. Veidenbaum, 25 a. v., Jüri Hansu p. Veide, 34 a. v., Jüri Jaani p. Varbola, 29 a. v., Tõnu Hansu p. Kado, 39 a. v., Mart Madise p. Varbola, 35 a. v., Jüri Aadu p. Amand, 60 a. v., Tõnu Jüri p. Perm, 51 a. v., Hans Hansu p. Veide, 38 a. v., Mart Mardi p. Veider, 29 a. v., Mihkel Mihkli p. Ustallo, 38 a. v., Mart Hansu p. Ilves, 41 a. v., lubasid selle järele kõik abitegu teha. (Viedermanni peksmine oli hirmu peale ajanud).

Talitaja Hans Hansu p. Viedermann, 37 a. v., ja tema abimees Juhan Hansu p. Viedermann, 39 a. v., ütlesid, Juuru õpetaja olla kantslilt kogudusele kuulutanud, et selle aasta jüripäevast uus seadus maksma hakkab, sellepärast ei olevat ka enam tarvis abitegu teha.

Molleri ja kahte Viedermanni ei võidud peksta, sest et nad kui talitajad vannutatud mehed ja seega ihunuhtlusest vabad olid. Peksu asemel võeti nad peasiüldlastena vangid.

27. mail jätsid Oru peremehed abiteo tegemata. Talitaja seletas, et nendel leib otsas olevat. Järgmiseks päevaks kutsuti mehed mõisa, kus neid muidugi tuttavalt viisil sõnakuulmisele „maanitseti.“

Oru mehed jälginud ikka, mis Uuemõisa mehed teevad ja tahtnud ära oodata, kuidas seal lood lähevad. Parun Stackelberg tõendab, et temal olevate andmete järele Uuemõisas käärimiste peapesa*) olevat. Sellepärast saadeti soldatid ka Uuemõisa.

Tuhala talitaja oli küll linnas kubeneri juures käinud seletusi saamas, aga tagasi tulles seletanud ta ometi peremeestele, et abitegu pole vaja teha.

Nendest juhtumistest 27. mail kubernerile teatades, palus parun Stackelberg veel ühte roodu sõjaväge appi saata.

Teisel päeval saadetigi Tallinnast veel üks rood soldatise, 20 paari käeraudu ja üks paar kettiseid maale, ning anti haagrehile käsk, Ojasoolt Moller, kaks Viedermanni ning Tuhala talitaja raudu panna ja kõva vahi all linna saata.

28. mail võis parun Stackelberg juba kubernerile teatada, et Orus ja Uuemõisas kõik peremehed nõus on abitegu tegema ja seda ka korralikult teevad.

Tuhalas olla talitaja 40 vitsahoobi ähvardusel peremeestele ära keelanud abiteole minna, kuid 28. mail olla ometi kõik peremehed välja tulnud.

---

*) Uuemõisa mehed tõstsid ka esimese talurahvaseaduse maksmapaneku eel mässu.

Harmist ja Habajalt tulnud teated, et seal abiteo tegemine ühelhäälel äraöeldud. Sinna saadetakse teisel päeval rood sõjaväge.

Siiski ei olla suuremat sõjaväelist jõudu enam maal tarvis ja major Laiming annud juba käsu, et üks rood Tallinna tagasi läheks.

29. mail teatas haagreht kubernerile, et Kose kihelkonnas rahu (s. o. abitegu) jälle on jalale seatud. Mõned vallaametmehed olla ametist tagandatud, mõned isikud Harmis ja Habajal) karistust saanud.*)

Tammikul käivat „vaimud“ korralikult töö, ainult teist hobust sõnnikuveoks ei olla veel välja saadetud; varsti hakatavat aga jälle korralikult abitegu tegema. Tammiku talitaja seletanud haagrehile, et nemad on kubeneri juures käinud, tarvilise selgituse seaduse kohta saanud ja ainult sellepärast ei ole teist hobust sõnnikuveole saadetud, et nendel parajasti teede sillutamine käsil olnud. Nad olla mõisavalitsust palunud, et nendele lubataks teise hobuse asemele härjad mõisa kündma saata.

Kõik need sekeldused olid haagrehi O. von Kotzebue**) sedavõrt ära väsitanud, et ta 28. mail kubernerilt ametipuhkust palus, enese asemele polkovnik von Hagemeisterit asetäitjaks haagrehiks jättes.

---

*) Ojasoq, Oru ja Uuemõisa kohta teatab maakonna saadik von Mohrenschildt, et seal kolm karistust olla ettevõetud, s. t. igas mõisas sai üks teistele hirmuks peksta.

**) Sellesama Kotzebue poeg Viktor (rahvasuus Muna-Tooma nime all tuntud) etendas 1905 a. rahutuste karistamisel kindral Besobrasovi väeosa juures prokurööri osa. Oma isast oli see napaka aruga mehike palju verejanulisem.

VIII.

Mahtra sõda.

Selsamal ajal, kui Kose kihelkonnas mitmes mõisas abiteo vastu hakati, jätsid ka Juuru kihelkonnas Mahtra peremehed abiteo tegemata, arvamisel olles, et uus seadus, mis nende teades jüripäevast pidi täiesti maksma hakkama,*) selle osa teoorjusest on ära kaotanud. Võib olla, et Mahtras mõisa ja talurahva vahekorda veel iseäranis teravaks ajas kohalik valitseja Rosenberg, keda isegi ametlik aruanne halva inimesena iseloomustab**) ja kelle vastu sellepärast rahval sugugi usaldust polnud.

26. mail ilmusid Mahtra mõisa talitaja ja seitse peremeest, kes mõisaomanikult von Helfreichilt palusid uusi kontrahtisid ja kergendusi sõnnikuveo päevade kohta. Mõisnik vastas, et kuni maade ümbermõõtmiseni, mis Mahtras jakobipäevaks pidi lõppema, tuleb tegu vana viisi teha.

Peremehed ütlesid siis, et kui nendele sõnnikuveo päevi ei vähendata, siis nemad kohtadelt lahkuvad

---

*) Eelpool kuulsime Ojasoo peremeeste seletusest, Juuru õpetaja olla kantslilt maha öelnud, et uus talurahvaseadus jüripäevast täiesti maksma hakkab.

** Oma teadaandes Eestimaa tsiviilkubernerile 17. juunist 1858 nr. 59 kirjutab kindralmajor Issakov, rahutuste põhjusi selgitades, muu seas, et talupojad on uuest seadusest suuri kergitusi oodanud oma töödele, mis iseäranis koormavad on olnud seal, kus mõisade üle korraldavad palgalised valitsejad, keda oma isikliste omaduste järele mitte ei võiks sellesse ametisse lasta, nagu näit. Mahtra valitseja.

ja parem nälga surevad, kui et hakkavad sõnnikut vedama. Ja teomehed ei tulnudki sõnnikuveoks mõisa.

Talumeeeste vastuhakkamisest teatas mõisavalitsus muidugi haagrehile ja juba 27. mail saatis talurahva rahustamiseks komandeeritud parun Stackelberg Oru mõisast kubernerile teate, et Mahtra mõisas talumehed enam abitegu ei tee.

Haagrehil ei maksnud Mahtrasse välja sõita, sest endiste kogemuste järele oli juba teada, et talumeeestest ilma sõjaväe juuresolekuta jagu ei saa. Sellepärast kutsus haagrehi asetäitja von Hagemeister Mahtra peremehed 30. maiks Habajale, kus haagreht ise ajutiselt asukohta pidas ja kus tal soldatid käepärast seisid.

Reedel 30. mail kogusid peremehed hommikul talitaja juure kokku aru pidama, kas Mahtrasse minna või mitte. Nendel oli juba teada, et Kose kihelkonna mehi abiteo tegemata jätmise eest oli peksetud.

Nõupidamise ajal läks sealt juhtumisi mööda keegi tüdruk nimega Miina, kes parajasti Habajalt tuli. Koosolejad hakkasid temalt pärima teateid Habaja peksu üle. Tüdruk jutustas suure äritusega, kuidas Habajal trummi põrina saatel mehi on peksetud, nõnda et veri voolanud.

See jutustus ajas meestele suure hirmu peale ja mitmed nendest ütlesid, et parem kohad maha jätavad, kui endid nõnda peksta lasevad.

Koosolijad otsustasid ühelhäälel Habajale mitte minna. Mõnede peremeeste tunnistuse järele olla talitaja Hans Tertsius sel puhul öelnud: „Kui ükski muu asi meile enam ei aita, olgu siis sõda!“ Kohtu all olles ajas Tertsius tagasi, et ta neid sõnu oleks tarvitanud.

Peale selle teatas Tertsius Mahtra meeste otsusest ka teistele Juuru kihelkonna talitajatele ja kutsus need peale lõunat kiriku juure kõrtsi nõupidamisele.

Kokkutulijatele jutustas Tertsius, mis Habajal on sündinud. Läbirääkimiste järele tehti otsuseks

kohalikku õpetajat Bergi paluda, et see vahe-
meheks hakkaks ja rahvast peksta ei laseks.

Tertsius nelja teise Mahtra peremehe, Atla ja
Maidla talitajatega läks siis õpetaja juure, kellelt
nad „Maavalla Kuulutajat“ ja uut „Talurahva Seadust“
palusid. Õpetaja meeste palvet ei täitnud, küll aga
lubas ta eest kosta, et sõjaväge Mahtrasse ei asetataks
ja mehi ei karistataks, kuid ainult selle tingimusega,
et mehed hakkavad tegu endist viisi tegema.

Talitaja soovitas meestele rahulikud olla ja
tegu endist viisi teha, ise läks ta aga öösel kellegi
Atla mehe seltsis Liivimaale Kärusse, et seal uue
seaduse kohta selgust muretseda.

Araminekuks oli Tertsiusel ka veel teine põhjus:
ta tahtis ennast kõrvale hoida valitseja Rosenbergi
kättemaksu eest, kuna viimane pidas teda peremeeste
vastuhakkamise algatajaks ja oli teda raske karis-
tusega ähvardanud.

Kärus käis Tertsius sealse kihelkonnakohtuniku
ja õigeusu preestri juures uue seaduse kohta sele-
tust küsimas, aga vist ei saanud ta nendelt miskit
õiget otsa, kuna ju seal võõra kubermangu seadus
tundmata oli. Tagasi tuli ta alles esmaspäeval. 2.
juunil ja leidis oma mõisasjuba suitsevad ahervarred,
surnud ja haavatud ees.

Haagreht ootas 30. mail hommikul kella 9 ajal
Mahtra mehi, et nende vallaametmehi ametist tagan-
dada ja meestele uut seadust seletada — vitste abil
muidugi. Et mehi ei tulnud, siis saatis ta pool-
roodu soldatise Mahtrasse, et nende abil koha peal
inimesi „sõnakuulmisele“ viia.

Talitaja äraolekul käsutati peremehed laupäeva
31. mai hommikul mõisa, aga keegi nendest ei
ilmunud. Sellesama päeva hommikul marssisid Haba-
jalt 50 soldatit kahe ohvitseri juhatusel välja ja jõudsid
lõuna ümber Mahtrasse. Haagreht tuli nendega kaasa.

Kohale jõudes leidsid sõjaväelased Mahtra küla
tühja olevat, sest elanikud olid soldatite tulekut
nähes hirmu pärast metsa põgenenud. Ainult üks

talumees saadi kätte ja sellele andis haagreht käsu, et kõik peremehed esmaspäeval 2. juunil mõisa tuleksid ja sõnnikut vedama hakkaksid.

Öösel tulid inimesed metsast koju ja pühapäeva hommikul koguti nõu pidama, kuidas raskest seisukorrast välja pääseda. Oldi kindlal arvamisel, et nendel täieline õigus on ning et mõisnikud nende kallal ülekohtust vägivalda tarvitavad.

Koosolekul otsustati endid mitte peksta lasta, vaid kõrvalt abi otsida. Selle jaoks mindi kiriku juure ja kutsuti seal teiste kogukondade mehi esmaspäeval Mahtrasse kohalikka peremehi peksu eest kaitsema. Paluti, et talitajad oma rahva Mahtrasse käsutaksid.

Kui palju teised talitajad seda soovi täitsid, pole kindlaks tehtud, aga Purila talitaja Uustalu Tõnis oli küll oma mehi Mahtrasse käsutanud, vastuhakkajaid 40 vitsahoobiga karistada ähvardades, ise ka sinna läinud ja oma võõraspoja Kaarel Andersmanni sundinud enesega kaasa tulema.

Rahva käärimisest kuulda saades sõitis õpetaja Berg pühapäeval peale lõunat Mahtrasse, et seal inimesi rahulikuks jääma maanitseda.

Külas võeti ta vaenulikult ja umbusaldusega vastu. Arvati, et õpetaja on mõisnikkudega ühes nõus. Soldatite tuleku pärast oldi väga pahane, oletati et need on ilma keisri teadmata toodud ja ei tahtvat sellepärast karmilt talitada.

Õpetaja käik ei annud soovitud tagajärgi. Vaimulik sõitis siis mõisa, kus ta valitsejat ja ohvitserisid hoiatas ning nendele soovitas abiväge kutsuda. Selle peale saadeti käskjalg Habajale seal asuvat teist poolroodu järele kutsuma.

Esmaspäeval 2. juunil juba hommikul kella 7 ajal hakkas rahvast igast küljest Mahtrasse kokku voolama; mõned olid õige kaugelt tulnud ja nõnda kogus sinna, nagu ametlik aruanne kõneleb, 1000—1500 inimest. Major Laiming, kes seltsamal hommikul Uuemõisast Mahtrasse jõudis, pääsis suure vaevaga rahvamurrust läbi.

Talumehed olid nähtavasti enne kõrtsides „julgust“ võtnud, sest nende seas oli rohkesti joobnuid. Peale Mahtra oma meeste oli kõige rohkem võõraid Purilast ja Kaiust, kuid peale selle ka Atlast, Juurust, Maidlast, Kuimetsast, Habajalt, Ojasoolt ja teistest ümberkaudsetest kogukondadest.

„Sõjariistadeks“ olid meestel kõikad, teibad*), kellegil raudhangu haru; soldatite tõendusejärele olnud rahval ka kaks või kolm püssi (jahipüssid muidugi), milledest keegi paugu õhku lasknud.

Nagu pärastisel juurdlusel selgus, pole Mahtra meestel sugugi mõttes olnud, miskit tegelikku vastuhakkamist organiseerida, vaid nad kutsunud naabrikogukondade mehi ainult selleks kokku, et hulgana mõju avaldada ja selle läbi endid peksust päästa. Tegelikult kujunesid aga lood loodusjõuliselt teisiti.

Kui major läbi värava mõisa õue läks, kus soldatid juba olid ritta seatud, valgusid talumehed temale järele ja piirasid soldatid igast küljest sisse.

Külamehed hakkasid soldatitega kõnelema, küsisid nendelt lubakirja sinna tulekuks ja nõudsid, et nad tagasi läheksid.

Nähes, et soldatid on ümber piiratud, kamandas major Laiming nad mõisa härrastemaja juurest talli juure, et nõnda neid seljataguse pealetungimise eest kaitseda. Kui aga ka seal soldatid ümber piirati, seati nad nelinurka.

Tekkis sõnelemine rahva ja sõjaväelaste vahel, kuni äkitselt Purila mees Hans Torter, hiiglakasvuga mees, kapten Boguzki kallale kargas ja seda löi. Soldatid lasksid ja kahest kuulist tabatuna langes Torter surnult maha.

Rahva poolt kostis metsik „hurraa“-hüüe ja kõik tungisid soldatite kallale. Soldatid võisid endid peaasjaliselt tääkidega kaitseda, sest üleüldises segaduses polnud võimalik enam lasta.

---

*) Rahvajutu järele olnud mõisa õue peal teibavirn, millest siis „sõjariistu“ võeti.

Juba esimeste paukude järele hakkas osa talumeestest hirmu pärast läbi värava Atla mõisa poole põgenema. Soldatid, kes rahva pealetungimisele ei suutnud vastu panna, jooksid selles samas sihis minema, osalt talumeestega segamini, osalt viimaste poolt tagaäetutena. Soldatid läksid üksikutes salkades Atla poole, mõned mööda teed, mõned mööda teeäärset heinamaad. Vahete vahel lasksid nad mõned paugud tagaajajate peale.

Tagaajamisel löi Purila sulane Ulleka Jüri kapten Boguzki surnuks. Ka teised mehed, nende seas Purila talitaja võõraspoeg Kaarel Andresmann, olid kapteni teivastega tagunud.

Natukese aja pärast sai ka Ulleka Jüri ise püssikuuli läbi surma.

Tagaajamine kestis kuni Mahtra ja Atla mõisa vahel oleva jõeni, kus tagaajajate tuhin vaibuma hakkas. Mõisa õuele ja tee ääre jäid lamama surnud ning oigavad haavatud.

Soldatitest said 12 meest haavata ja peale nende ka major Laiming; talumeeste seas oli palju haavatuid ja mitu surnut.*) Haagreht putkas mõisast vist muidugi sedasama teed, mis soldatidki. Põgenejatele tuli Atla mõisa juures vastu teine poolroodu soldatid, kes aga sündmusest kuulda saades enam ei julenud edasi minna, vaid Kuimetsa poole tagasi pöörasid.

See kõik sündis umbes hommikul kella 11 ajal.

Major Laimingi ja soldatite haavad olid igatahes kerged — missugust raskeid haavu võidigi teivastega lüüa — nõnda et suurem jagu nendest kohe oma väeosa juure ilmusid; ainult 4 meest jäid Atlasse maha. Hoopis teine lugu oli talumeestega,

---

*) Ed. Vilde teadete järele on surma saanud: Kustas Vatter Kaiust, 54 a. v.; Pearn Vilson Kaiust, 41 a. v.; Mihkel Pent Kaiust, 33 a. v.; Jüri Tulp Maidlast, 52 a. v.; Jüri Tork Purilast, 25 a. v.; Mihkel Tein Mahtrast, 31 a. v. Nende juure tuleb veel ohvitseri lööja Hans Torter arvata. Seega oli talumeeste seas 7 surnut, kuna Kaarel Kabok Atlast ja Jaan Livonka Juurust hiljem haavade kätte surid.

kellede haavad pärisõjariistadest olid sünnitatud. Nendest olid mitmed väga raskesti haavatud, nõnda et pärast haavadesse surid. Purila talitaja Uustalu Tõnis sai haavata paremast käevarrest, tema võõraspoeg Andresmann seljast. Kubermangu arstivalitsus saatis pärast maakonna-arsti Dr. Höppeneri kohale haavatuid registreerima ja see leidis järgmised haavatud:*)

1. Atlas Mäe saunas 25-aastane Karl Kabok — raske kuulihaav paremas kintsus, millele juba põletik oli sisselõõnud.

2. Maidlas Helda külas 24-aastane Hans Rieckmann — kuulihaav pahemal pool kaelas.

3. Sealsamas Jaan Gruun (30 a. v.) — kuulihaav pahemas kintsus luuvigastusega.

4. Juurus Kõrtsuaseme talus Jaan Lichonka (44 a. v.) — parem käevars pealpool küünarnukki puruks lastud, nõnda et käsi tuli otsast ära võtta. Kabok suri 8. juunil põletiku kätte.

Maakonna-arst leidis hiljem veel 2 haavatut — Aadu Trosti ja Mart Tolli.

Vangide seas, keda pärastisel rahustamisel kinni püüti, oli 16 haavatut, nendest suri Juuru kogukonna mees Jaan Livonka (eespool nimetatud Lichonka) 25. juunil Tallinna saatmisel Tuhala mõisas haavade kätte.**)

Pärast lahingu „võitmist“ sündis Mahtras nõnda, nagu ikkagi organiseerimata mässude puhul. Kõige esmalt rööviti tapetud kapten Boguzkil riided seljast, tema raha ja väärtasjad. Riided saadi hiljem kätte ühe mehe juurest, kes aga ise südametunnistuse

---

*) Haavatute järelvaatus oli 7. juunil, s. o. alles 5 päeva pärast.

**) Vilde täiendab haavatute nimekirja järgmiselt: Arusepa Taniel Schmiedeberg, Jaagu Hindrik Pabelson (Paavelson), selle vend Tõnu Pabelson, Matsi Jaak Kastan, Pärtle Priidik Ott (Ottens), Vainu Hans Kullerkupp ja Oti Jüri Roosenmäe Mahtrast, Pearn Ellmann (Eilmann) Kaiust, Tõnis Laur (talitaja) ja Uustalu Kaarel Andresmann Purilast.

piinal oli enese Purila juures Keila jõkke ärauputanud. *) Raha — umbes 8 tuhat rubla, selles arvus kaunis suur summa kulda — jäigi kadunuks.

Sel ajal, kui soldatid taga aeti, läksid mõned Mahtra peremehed valitseja Rosenbergi juure, et nagu nad ülekuulamisel seletasid, sellega laupäeval antud mõisa ilmutamise käsku täita ja valitsejalt uue seaduse kohta seletusi saada. Selle juures pidasid nad endid viisakalt ja aupaklikult üleval. Nende järele tungisid valitseja korterisse võõrad mehed, nõudes, et nendele haagreht ja selle kaaslane **) välja antaks. Need mõlemad olid aga juba ammugi ärauputkanud. Kui valitseja ütles, et nõuetavaid enam ei ole, hakati teda ennast kimbutama, milleks muidugi hoogu andis tema halb ümberkäimine rahvaga.

Mahtra mehed aga astusid valitseja kaitseks välja ja andsid temale võimaluse põgeneda.

Valitseja Rosenberg oli pärast Mahtra asjas peatunnistajaks ja et ta mässu ajal mõisas olijatest kõige pealt oma mehi tundis, siis ka nende ülesandjaks.

Soldatite tagaajamiselt mõisa tagasi tulles, tungis rahvas härrastemajasse, kus peeglid, mööblid ja muud majakraami hakati purustama. Sellele järgnes üleüldine rüüstamine ja röövimine.

Viinakeldri ukсед murti lahti, viinaamid veeretati välja ***) ja algas metsik joomine.

Lõhuti lahti kõik sahvrite, aitade ja keldrite ukсед, rööviti, mis aga kätte puutus. Märatsemisel ja prassimisel polnud enam miskit piiri.

Mahtra oma mehed katsusid röövimist tagasi hoida. Nende keeldu ei pannud aga keegi tähele.

*) See oli Purila peremees Üleka Jüri.

**) Arvatavasti oli see iseäraliste käskude täitja ametnik parun Stackelberg.

***) Rahva jutu järele olla praegugi veel mõned viinaamid Mahtra mõisa tiigi põhjas, kuhu nad jooanud inimeste käest alla mäge veerenud.

Joobnud peaga laskis keegi püssi, püssitropp sattus aida õlgkatusele, mis kuiva aja tõttu lõginal põlema hakkas. Nii tekkis tulekahju.)*

Ära põlesid härrastemaja, üks käsi ait, suur kivist ait ja väike mesilastemaja. Kraam, mis veel hoonetes oli, sai tuleroaks; keegi ei märganud seda päästma hakata.

Suitsevad ahervarred, igal pool rüüstamise jäljed, õue peal joobnud, surnud ja haavatud segamini pikali, sealsamas vereloigud — see oli „lahingu“ õudne järelpilt.

Võõrad lahkusid üksteise järele Mahtrast, sinna jäid oma mehed, kelledel nüüd alles ärkas õige arusaamine sellest, mis sündinud.

Kole hirm valdas mehi, nad sajasid naabri-mehi, kes nendele seesuguse hirmsa õnnetuse kaela toonud. Tekkisid jutud, et võõrad mehed on ähvardanud ka Mahtra küla põlema panna. Sellepärast valvasid Mahtra mehed 2. ja 3. juuni öösel oma küla, et endid võõraste pealetungimise eest kaitseda.

Aga ka võõrad mehed, kui nad oma joobnud pead olid väljamaganud, jahmatasid. Nad tegid etteheiteid Mahtra meestele, miks need neid on sinna kutsunud.

Teati, et Kose kihelkonnas on veel sõjaväge ja et sellepärast karistus ei jää tulemata.

Kole hirm valdas tervet Juuru kihelkonda.

---

*) Vilde jutu järele pannud Juuru vabadik Jüri Nikolõ kalkunionni juures, mille kõrval haopinu seisis, piipu põlema. Joobnud peaga visanud ta tiku onni õlgkatusesse, millest tuli alguse saanud.

IX.

Mässu rahustamine.

Sõnumed Mahtra sündmuste üle jõudsid veel sellesama 2. juuni õhtuks linna kubermanguvalitsusesse. Ümberkaudsed mõisnikud, kes nähtavasti hirmu ja ärevust tundsid, ruttasid sellest üksteise võidu kiirkäskjalgega kubernerile teatama.

Esialgsed teated, nagu see harilikult ette tuleb, kujutasid seisukorda palju kohutavamana, kui ta tõepoolest oli.

Nõnda kirjutas krahv Tiesenhausen Sellist, et Mahtras olla kõik hooned mahapõletatud, üks ohvitser ja palju soldatid surma saanud. Selli mehed ei olla ka sõnnikuveole teist hobust saatnud, vaid seletanud, et nendel uue seaduse järele aastas ainult 250 teopäeva ühes hobuse ja mehega teha olla. Kui lõikuse ajal ka vaimupäevi ei tehta, võivad vili väljal pudeneda. Krahv palus sõjaväge appi saata.*)

T. von Krusenstiern Järlepast teatab, et tema juure Mahtra valitseja oma naisega põgenenud varju otsima. Valitseja pääsnud ainult suure häda ja vaevaga, oma naist, kes alles 8 päeva eest sünnitanud, kaasa võttes, kuna tema vana ema segaduste hulgas Mahtrasse jäänud.

Mahtra mõisa omanik von Helffreich, kes ise Purilas elas, kurdab oma kahjustest ja kõneleb ka kahe ohvitseri surmast; valitseja Rosenberg olla pea-

---

*) Järgmisel päeval teatas krahv, et tema mehed juba tööle tulnud.

aegu surnuks peksetud, palju soldatid surnud ja haavatud. Palub jällegi sõjaväge.

Järgmisel päeval saadeti kubeneri nõudmise peale veel sõjaväge maale: üks osa polkovnik parun von der Brinckeni juhatusel Tartu maanteed mööda Uuemõisa, teine osa major Savrimovitshi juhatusel mööda Raudalu maanteed Tohisole, et nõnda kahest küljest mässupesa sisse piirata.

„Rahustajateks“ ja sündmuste uurijateks määrati: Tartu maantee poole külge kubermanguvalitsuse nõunik von Schvebs, Raudalu maantee poole maakonnasaadik von Mohrenschildt ühes noorema iseäraliste käskude täitja ametniku Steinbachiga.

Mõlemad sõitsid 3. juuni hommikul välja ja olid juba sellesama päeva peale lõunat rahutuste piirkonnas.

Nõunik von Schvebs oli, nagu otsustada võib tema kirjade järele, mis ta kubernerile von Grunewaldile saadis, vana, haiglane ja närviline mehike, sellepärast väga arg. Ta kujutas enesele Mahtra asju palju suurematena, kui need tõesti olid, ja asus kõige suurema ettevaatusega oma ülesannete täitmisele.

Tal oli Uuemõisas üle 500 soldati abiks, aga seda arvu pidas ta veel väheseks ning nurus järjesti uute vägede saatmist.

Otsustati toetuspunkt Uuemõisa jätta ja sealt ettevaatlikult Mahtra poole nihkuda. „Annaks Jumal“, õhkab Schvebs, „et meie suudaksime operatiivjoont Uuemõisa-Ojasoo-Habaja-Kuimetsa kinni pidada.“

Just kui oleks tõesti mõne sõjariistus ja organiseeritud vastasega tegemist olnud!

Ojasoolt tulid Uuemõisa halvad teated: rahvas olla seal jälle käärimas. Schvebs saadis sinna kohe kaks roodu sõjaväge, kolmanda roodu aga Ojasoo ja ja Habaja kaudu Kuimetsa, kus kuulu järele mässu algatajad pidid asuma.

4. juunil kutsus Schvebs talitajad enese juure, kõneles nendega ja arvab selle järele, et tema jutul hea mõju olnud. Ojasool oli kõik vaikne, aga Atla lähedal kõrtsudes olnud palju talumehi purjutamas ja pidutsemas. Üks ohvitser tahtnud öösel minna talumehi kinni püüdma. Schvebs laitis selle nõu ära, soovitades oodata, kuni abivägi Tohisolt kohale jõuab.

Öösel 3./4. juunil telegrafeeris kuberner Mahtra sündmusest siseministrile, teatades, et talupojad on äratapnud ühe ohvitseri ja 14 alamväelast, haavanud ühte ohvitseri ja palju alamväelasi. Mässu algatajad olnud piletimeale lastud madrused.

4. juunil oli Schvebs juba julenud Uuemõisast Ojasoole asuda. Ühe roodu soldatid käskis ta Atlasse minna, sest seal olla 4 haavatud soldatit maha jäänud. Juba siis selgus, et sõjaväelastest peale kapten Boguzki keegi pole surmasaanud. Mässajad talupojad olla Mahtra soos varjul, kus v. Schvebs kavatses neid ümber piirata. „Jumal andku armu ja tarkust, et võimalikult saaks verevalamise eest hoida“, lisas ta oma kavatsuse juure, kuid verevalamise eest hoid käis nähtavasti ainult soldatite kohta, kuna ta käsu andis, et mässajatest kedagi lähemale ei lastaks, kui püssipaugu kaugusele; kui kinnipüütav kolmekordse hoiatuse peale seisma ei jää, siis tuleb temale kindlasti keskkehasse lasta. Mässajad olla nimelt püsside ja teivastega varustatud.

4. juunis võis kuberner juba von Schvebsile teatada, et Peeterburist 4 bataljoni (2000 meest) abiväge saadetakse; nende tulekuni seisavad Tallinnas 800 mereväelast reservis.

4. juuni õhtuks jõudis Schvebs Kuimetsa, kus esimene vang Peeter Ollander tema juure toodi. Schvebs nimetas seda peaalgatajaks, mõrtsukaks ja röövliks.

Kuimetsas saab Schvebs juba von Mohrenschildtiga ja major Savrimovitshiga kokku, kes Juuru kaudu on sinna tulnud.

Täiendusena asja kohta teab nüüd v. Schvebs, et Mahtra talitaja Hans Tertsius vastuhakkamise organiseerija olnud, et see Liivimaal Kärus käinud abi otsimas ja et seal keegi isik, kelle nimi „tarkmees“, olla Tertsiusesele õpetust annud. Tertsiusese püüdmiseks võetakse kõik abinõud käsile.

Ametnik Steinbach, kes Raudalu maanteed välja sõitis, oli kui noorem mees Schvebsist edasi liikumisel ja teadete kogumisel agaram. Juba 3. juunil võis ta Tohisolt kubernerile teatada, et Mahtra sündmustest Juuru, Kaiu, Purila, Hagudi ja Selli mehed osa võtsid; Kaiu mehed olnud iseäranis metsikud; Juuru meestel olnud püssid; üks Purila sulane löönud ohvitseri surnuks. Oma teatele lisas Steinbach juure, et talupojad, kes vastu tulnud, endid iseäranis häbematalt üles pidanud, mis üleüldiselt sugugi head meeoleolu ei laskvat oletada.

3. juunil veel tuli see väesalk Lohu kaudu Purilasse, sai mõisavalitseja käest asja kohta lähemaid teateid; muu seas kõneldi, et Purila talitaja Väandra poolt püssa ja püssirohtu olla ostnud.

Siis piirati Purila küla ümber, et süüdlasi kinni püüda, aga inimesed olid kõik metsa jooksnud; kapsaaedadest saadi ainult 2 naist ja 4 vanameest kätte, kes seletasid, et talitaja juba teisel õhtul ära viidud, teadmata kuhu. Teolised olid kõik Purilas väljas.

4. juuni õhtuks jõudis ka karistussalga parem tiiv Kuimetsa. Nüüd oli mässukoht ümberpiiratud, ilma et piirajatele keegi juuksekarvagi oleks kõverdanud.

Vahepeal oli vaimulikkudel asutustel huvitav kirjavahetus Mahtra rahutuste ohvrite matmise üle.

Kindralsuperdend Dr. Chr. Rein, vist küll Juuru õpetaja sellekohase järeלקüsimuse peale, palus kubernerilt juhatust, kas tuleb rahutustel surmasaanud talupoegi mätta kui enesetapjaid, või peab, et talurahvast mitte ärritada, sellekohastest eeskirjadest kõrvale kalduma.

Kuberner seletas, et langenuid võib matta kristlikult, kuid vaikselt, (s. o. ilma kellade helinata).

5. juunil oli rahustajatel juba kolm või neli süüdistatavat kinnipüütud. Hakati vangisid üle kuulama.

Peeter Ollander ajas esiteks oma süüd tagasi, aga siis laskis von Schvebs, kes juba Auveres oli näidanud, et ta karme abinõusid oskab tarvitada, mehele selle eest 40 „tubliti“ vitsahoopi anda.

Sellest võib näha, kuidas kinnipüütud talumeestega ümber käidi.

Täiendavad seda pilti Hans Tertsuse ja teiste sündmustest osavõtjate isiklikud mälestused.*)

Kinnivõetuid ähvardati, hirmutati kohe mahalaskmise ja võllaga, pandi neil käed ja jalad raudu, aeti neil pool pead paljaks. Vangis hoiti neid pimedates mõisa keldrites. Purilas aga, kuhu vangid Kuimetsast viidi ja kuhu ühtepuhku uusi kahtlus-aluseid juure toodi, asetati kõik pisukesesse pimedasse loomalauta, kust sõnnik välja vedamata. Seal samas laudas olid kinnipeetud sunnitud ka oma loomulikka talitusi õiendama, sest välja selleks kedagi ei lastud.

Kaks päeva ja ööd peeti õnnetumad inimesed nõnda loomalaudas kinni, kogu selle aja jooksul ei antud neile ei juua ega süüa.

Haagreht von Kotzebue, kes vahepeal tõrkus seda ametit pidama, oli nüüd jälle tegevusesse astunud ja Kuimetsas Schvebsil abiks. Sealsamas oli ka Mahtra valitseja Rosenberg.

Schvebs on väga mures „röövlite ja mõrtsukate“ pärast. Igas oma kirjas palub ta kubernerit, et maale rohkesti käeraudu ja jalakettisid saadetakse.

Steinbach oli Schvebsi juures protokollikirjutajaks ja uurijaks. Tema algatusel pandi „sõjakäik“ Kaiu Kasvandu külasse toime, kus mõned mehed võeti. Kaiu mehed olid ise ühe süüdlase — Nurga Tõnu Langi — võimude kätte toonud.

*) Ed. Vilde — „Mahtra sõda.“

Ka Kaiu pool oli kõneldud, et Kärus vastuhakkamiseks on püssa ostetud.

Steinbachi poolt on kokkuseatud nimekiri süüdlaste üle esialgsete teadete põhjal. See on järgmine:

1. Peeter Olander Kaiust — peajuht.
2. Otto Olander Kaiust — sõjariistus olnud röövel
3. Nurga Tõnu Lang Kaiust — tulesüütaja.
4. Hans Tertsius Mahtrast — üleskutsuja, algataja, ehk küll talitaja.
5. Mihkel Ots Mahtrast.
6. Mats Jaani p. Errin Kaiust, ajutiselt pileti peale lastud madrus.
7. Jaan Reinvaldt Mahtrast, ajutiselt pileti peale lastud madrus — väga süüdi.
8. Jaan Till Mahtrast, nõndasamuti ajut. pil. p. l. madrus — väga süüdi.
9. Aadu Andrei Mahtrast — tapmise pärast kohtuotsuse järele kahtluse alla jäetud, väga süüdi.
10. Hans Piller Kaiust — ohvitseri raha röövija.
11. Jaan Mats — talitaja abimees Mahtrast.
12. Taniel Schmiedeberg, talitaja abimees Mahtrast; nende kahe süü pole selgekstehtud.
13. Friedrich Kastor Mahtrast — temal olla Mahtrast varastatud vilja.
14. Mihkel Bertel Mahtrast — sellel olla sealt samast varastatud piiritust.
15. Jüri Rosemäe Mahtrast.
16. Selle vend Herman Rosemäe; nende mõlemi süü pole veel selgeks tehtud.
17. Jüri Sille Kaiust — väga kahtlane, teivast kannud ja kaasa löönud.
18. Hindrik Kruus, Kolgu kõrtsimees Kaiust — on küll Mahtras olnud, aga pole tegevast osavõtnud, muud kui on varastatud piiritust joonud.
19. Mats Matssohn — passita hulgas, muidu veel mitte süüdistatud.
20. Mats Ling, ajut. pileti peale lastud madrus Kaiust, peetakse ettevaastuse pärast kinni, kuid pole veel süüdistatud.

Nimekirjast näeme, et inimesi oli väga kaudsete kahtlustuste põhjal kinnivõetud.

Peeterburis äratasid teated Eestimaal talurahva rahutuste üle suurt ärevust ja tähelepanu. 3. juunil, seega veel enne seda, kui kubeneri telegramm Mahtra sündmuste üle pealinna jõudis, teatas keisri kantselei III osakond (poliitiline osakond) kubenerile, et keisri poolt on tema saatkonna kindralmajor Issakov Eestimaale komandeeritud mässajaid vaigistama ja rahutuste põhjusi lähemalt järel uurima. Nähtavasti olid sõjavõimud enne kubeneri asjast pealinna telegrafeerinud.

Rüütelkonna peamehe poolt määrati parun Budberg Rannamõisast kindralile saatjaks ja abiliseks.

Budberg jõudis 5. juunil peale lõunat Kuimetsa, kindral Issakov 6. juuni hommikul.

Nõuniku v. Schvebsi ülesanded olid seega lõpetatud, nõndasamuti v. Mohrenschildtil, sest kindral võttis väeosade ülemjuhatus ja asja uurimise nüüd enese kätte. Schvebs ja Mohrenschildt sõitsid siis Kuimetsast ära, nõndasamuti ka ametnik Steinbach, kes oli haigeks jäänud.

Kogutud materjalide varal sai kindral Issakov rahutuste põhjuste kui ka eriti Mahtra sündmuste kohta õige ruttu selge pildi, nõnda et ta selle ülejuba 8. juunil võis sandarmikorpus ülemale kaunis täielise aruande saata.

Siis jätkas ta uurimistööd ja süüdistatavate kinnipüüdmist, oma tegevusest ja uurimise tulemustest kubenerile järjekorraliselt aruandeid saates.

Kubermangu-valitsusest saadeti temale appi protokollide kirjutajaks kuberm.-valitsuse sekretäär Lampe, kantseleitööde jaoks ametnikud Stricker ja Berendhoff.*)

---

*) Kindral palus enesele — ei tea, mis pärast — appi saata Nieländeri (kauaaegset Tallinna politsei pristavi), aga kuberner ei leidnud võimalikuks seda soovi täita.

6. juunil teatab Issakov, et talumehed juba koju tulevad ja tööle hakkavad; osa nendest olevat veel metsades ja ei julgevat koju tulla. Kindral kutsunud ümberkaudsed talitajad, valitsejad ja mõisnikud enese juure ja teinud nendele kohuseks kõiki abinõusid tarvitada, et inimesed ilma erandita metsadest koju tuleksid ja tööle hakkaksid, ühtlasi aga kõige suuremad süüdlased tema kätte toodaks. Et teated on tulnud rahutuste üle ka teistes kubermangu osades, palub kindral-kuberneri usaldavate isikute kaudu järele kuulata, kuidas rahva meeoleu mujal on.

8. juunil saadeti kubeneri poolt kindral Issakovile appi von Mohrenschildi asemel maakonna-saadik parun von der Pahlen, nõnda et Peeterburist tulnud uurija kogu oma tegevuse ajal oli mõisnikkude esitajatest ümbritsetud.

12. juuniks kutsus kuberner kreiskohtute kaasistujad talurahva seast Tallinna, et kindral nendele uut seadust seletaks, kindral aga ei leidnud võimalikuks uurimisekohalt lahkuda ja lasi sellepärast kohtumehed enese juure Purila mõisa tulla.

15. juunil teatab parun Stakelberg Purilast kubernerile, et uurimine kindlat käiku edasi minevat. Talumehed tegevat korralikult tegu, olla rahulised ja avaldavat kahjatsust. Uurimisel selgunud, et Mahtra mehed teiste kogukondade mehi on kokku kutsunud mitte mässu tõstmiseks, vaid toetamiseks, et neid ei peksetaks. Mäss olla pärast joounud olekus lahti läinud.

Et kõik „rahustajad“ ratsaväge appi palusid rutulise ühenduse alalhoidmiseks, saadeti Peeterburist 7. juunil pool eskadroni Urali kasakaid laevaga Tallinna. Need jõudsid 10. juunil maale. Tellitud 4 bataljoni jalaväge laskis Issakov tagasi saata, kuna neid sugugi tarvis ei olnud.

20. juunil oli Issakov juba Tallinna tagasi jõudnud, kus ta kubernerilt järel küsis, missugused teated temal on selle kohta, et linnamehed olla talu-

mehi vastuhakkamisele ässitanud ja et talumeestel olla palju sõjariistu kogutud.

Järelkuulamisel selgus, et miskisuguseid ässitajaid pole olnud ja ka esialgne jutt, nagu oleksid pileti peale lastud madrused mässu algatajad, ei leidnud uurimisel kinnitust. Nõndasamuti põhjata oli teade püsside ostmise üle Vändra poolt ja mässu organiseerimisest Kärus. Talumeestel õieti muid sõjariistu ei olnudki, kui püssid, mis põgenejad soldatid maha viskasid, ja need püssid toodi kindrali juure tema nõudmise peale tagasi.

20. juunil tunnistas Issakov talurahva liikumised rahustatudeks, oma ülesande täidetuks, andis uurimise materjaalid kubeneri kätte ja sõitis Peeterburi tagasi.

48 talumeest (nendest 16 haavatud) oli vangivõetud, raudus ja kettides Tallinna saadetud.

Osa sõjaväge kutsuti linna tagasi, maale jäeti neid veel: Tuhala mõisa bataljoni staap ja üks root, Ojasole üks root, Tammikule üks root, Uuemõisa üks root, Juuru-Maidlasse üks root; kasakad pandi Purilasse ja Kaiu.

Rahutuste lahtipuhkemise ajal oli Baltimaade kindral-kuberner krahv Suvorov*) parajasti Neapolis ametipuhkusel. Sündmustest teada saades tegi ta juuni lõpul telegraafiteel korralduse, et tema ametnikud Tideböhl ja Merder rutuliselt Eestimaale sõidaksid koha peal asja järele kuulama, kuna ta koju jõudes juuli lõpul ise ka Mahtras käis.

Nõnda oli Mahtra kurbmäng Vene riigi ametnikkudeilma laialt liikuma pannud.

---

*) Vürst Aleksander Arkadievitsh Italiiski, krahv Suvorov-Rõmninski, kuulsa väejuhataja Suvorovi pojapoeg, sünd. 1804, sai oma kasvatuse Schweitsis, õppis Göttingeni ülikoolis, mille järele ta Vene väeteenistusesse astus; kus väga kiirelt edasi jõudis. 1848. a. nimetati ta Riia kindralkubeneriks. Vist küll oma Saksa hariduse mõjul seisis ta Balti mõisnikkudega väga heal jalal ja oli nendega soojas läbikäimises. Krahv Suvorov käis oma ameti kestel mitu korda Tallinnas, kus ta suurte auavaldustega vastu võeti.

Sõjaminister tegi korralduse, et talumeestelt kõik püssid ära korjataks, aga kindral Issakov ei pidanud seda tarviliseks, kuna talumehed Mahtas vastuhakkamiseks püssa ei olnud tarvitanud. Ta tegi sõjaministrile sellekohase ettepaneku, mille peale 3. juunil siseministri kaudu korraldus tuli, et ära korjata tulevad ainult soldatitest mahajäetud püssid, kuna tarvis ei ole kõiki püssa talumeestelt ära võtta.

X.

Talurahva üleüldine meeleolu.

Varsti selle järele, kui kindralmajor Issakov oli Harjumaale jõudnud ja ennast koha peal asjaoludega tutvustanud, tehti temale selgeks kohalikkude olude tundjate läbi, et rahulolematust talurahva seas ei ole maad võtnud ainult nendes kohtades, kus rahu- tused avalikult lõkkele löid, vaid et see üle kuber- mangu on laialilagunenud. Uute korratuste eest hoidmiseks pidas kindral tarvilikuks käsitada ära- hoiu abinõusid ja seisukorra selgitamiseks koguda teateid rahva meeleolu üle.

Vaigistavalt pidid rahva peale mõjuma oma seletustega õpetajad ja kihelkonna kohtunikud.

Kindrali ettepanekul saatis kuberner Tallinnast oma usaldusmeestena välja 3 mõisnikku, kes maal ringi sõitsid kuulamas, kuidas on rahva meeleolu ja mis arvatakse Mahtra sündmustest. Neidsamu tea- teid koguti ka haagrehtide käest.

Saadud teadete põhjal tegi kuberner 14. juunil järgmise kokkuvõtte:

Ida-Harjumaal ei olnud uue talurahva- seaduse väljakuulutamise miskisugust põhjust sea- dusliku korra rikkumiseks annud.

Õhtu-Harjumaal oli rahva meeleolu ka hea, ainult Haberstis, Humalas ja Rahulas oli rahulolematust, sest talupojad arvanud, et teo- orjust kohe muudetakse ja nendel enam pole tarvis abitegu teha. Talupojad imestanud, mispärast üks

jagu uuest seadusest kohe maksma hakkab, ja nimelt see jagu, mille järele nendele uusi maksusid peale pannakse, kuna maksmapanek selle jao kohta, millest nad ootavad enestele kergitusi, on maade rajade panemiseni edasi lükatud. Siiski olla rahvas rahuliseks jäänud ja ainult mõnes kohas olla nagu veel ärritust. Mahtra sündmuste arutamisest hoidvat rahvas ennast tagasi.

Ranna-Virumaal tekkinud rahva seas uue seaduse väljakuulutamise tagajärjel rahutused, mis aga kohe alguses ära sumbutatud maapolitsei korralduste läbi, mis peaaesjalikult selles seisnud, et talitajatele uus seadus hästi ära seletatud ja nendele kohuseks tehtud valjult teopäevade tegemise järele valvata. Viimasel ajal ei olla sellel alal miskit vastupanekut ette tulnud. Mahtra sündmused ei olla Ranna-Virumaal miskit mõju avaldanud ja nähtavasti puuduvat sealsetel talupoegadel läbikäimine Mahtra poolt meestega. Ümberhulkujad ja teised kahtlased isikud aga olla rahva seas iseäralisi lootusi äratanud, nõndasamuti arvanud inimesed, et kubermangus tehtavaid topograafilisi ülesvõtteid just selle jaoks toimetataksegi, et maid talurahva kätte anda*), mil põhjusel ka kohati talumehed uute rendikontrahtide vastuvõtmisest loobunud.

Maal-Virumaal meeoleu harilik. Mõnes mõisas ettetulnud sõnakuulmatus on harilikkude politseiliste abinõudega kõrvaldatud; juhtumiseks, kui tarvis käsitada käredemaid abinõusid, peaks läheduses mõni jagu sõjaväge olema.

„Maavalla Kuulutaja“ ajab haagrehtide arvates veel rohkem rahva meeli segi uue seaduse mõistmises, kuna suurem osa talurahvast ei jaksa aru saada neist seaduse trükivigadest, mis seal näidatud.

---

*) Kui möödaläinud aastasaja üheksakümnendates aastates Eestimaa kubermangus topograafilisi töid tehti, liikusid rahva seas nõndasamuti jutud, et nüüd hakatakse hingemaid jagama.

Mahtra sündmustest ei ole jaoskonna talurahva seas miskit juttu olnud, vist küll sellepärast, et nad sellest alles hiljuti teada said.

Üleüldse on Harju ja Viru maakonnas talurahva meel peaaegu igal pool enam ehk vähem nukker, ehk küll kuskilgi pole põhjust kaebada kuritahtlise vastuhakkamise ja avaliku rahutuse üle. Uuest seadusest loodab rahvas vähe. Mahtra sündmuste kohta on Ranna-Virumaa ja Ida-Harjumaa jaoskonnades kohati sümpaatiat märgata ja mõned inimesed, soovides, et Mahtra mehed võidu saaksid, tähendasid: sedasama, mis Mahtras olnud, saab sündimata teistes kohtades, kus on halvad härrad; headel aga pole põhjust karta.

Ida-Järvamaal pole talurahvas uue seadusega rahul, sest et nad viimasest aru ei saa, ja ütlevad: „misjaoks meile see uus seadus on antud, meie oleme endisega rahul.“ See selgus juurdlusel, mis toime pandi Karkusel, Albus, Pruunal ja Rägaveres, kus talumehed ei tahtnud abitegu teha.

Lõuna-Järvamaal ei olda üleüldse uue seadusega rahul, vaid öeldakse, talupojad uuest seadusest aru ei saavat ja sellepärast olla see ilmaaegu antud.

Maa-Läänemaal ei ole iseäralist rahulolematust märgatud, igal pool valitseb rahu ja kord, nõndasamuti pole Mahtra sündmused rahva meeolu peale mõju avaldanud.

Ranna-Läänemaal pole ka sõnakuulmatuse juhtumisi olnud.

Saarte-Läänemaal on ainult Salajõe mõisa talupojad olnud arvamisel, et nemad uue seaduse põhjal kohe võivad minna, kuhu aga soovivad. Omavolilise vallast lahkumise eest on 2 meest karistatud. Mahtra sündmustest on selle jaoskonna talurahvas kohe teada saanud.

Üleüldiselt ei ole aga uus seadus Läänemaa talurahvale annud iseäralist lootust oma elujärje

parandamise peale; kus niisugust lootust veel leidub, seal on ta nähtavasti äratatud peaaesjalikult õpetajate palvetamiste läbi uue seaduse kuulutamise puhul (Saarte-Läänemaal).

Paljudes Läänemaa mõisades on ka märgata, et talupoegadele uus seadus sugugi ei meeldi, kuna nad oma mõisnikka palusid, et kõik endist viisijäetaks; on kohatilialilagunenud arvamine, et uuest seadusest ei ole iseäralist head oodata. Kui Harjumaal Nissi kihelkonnakohtus talitajatele uusi seaduseraamatuid kätte anti ja õpetaja selle juures noomis, et rahvas peaks hoolega uut seadust täitma, palus üks talitaja, et „nad saavad püüdma, kuid ei tea, kas suudavad seda.“ Ranna-Läänemaal palusid paljud talitajad, et nendele abiks oldaks uute, väga raskete kohustuste täitmisel.

Nõnda pidi ka kohaliku administratsiooni aruannegi, mis saadeti pealinnast tulnud uurijale, kinnitama nähtust, kuidas talurahvas kohalikkude võimukandjate vastu on sedavõrt usaldamatu, et ta nende poolt enesele midagi head ei looda. Mõisnikkude aastasadasid kestnud talitusviis oli rahva hingepõhja selle usaldamatuse sügavalt istutanud ja mõisnikud ei osanud või ei tahtnud midagi teha selleks, et võita rahva usaldust sarnastelgi kordadel, kus tõesti oli käimas talurahva elujärje parandamine.

Mis mõisnikud ja õpetajad kõnelesid, selle ülemuigati uskmatus; selle asemel leidsid laialt uskumist jutud, et uus seadus on mõisnikkude poolt ümbervahetatud, sest väljajagatud seaduseraamatutel ei olla kulli peal.

Ka see kõigutas usku uue seaduse sisse, et seaduseraamatusse oli sattunud palju trükivigu, mida „Maavalla Kuulutaja“ pärast õiendas. Mõned Järva-Madise mehed olid isegi sõندانud kohalikule õpetajale Hirschhausenile tähendada, et mis seaduseraamat see olla, kus juba nüüd igalpool muutusi tehtavat.

Jutud Mahtra vastuhakkamise üle käisid üle maa suust suhu ja Mahtra meeste teguviisi kiideti tasahiljukesi, kui soovimatuid kõrvu kuulamas polnud, heaks.

Sellepärast ei võinud rahulolematuse laene nõndapea vaibuda, vaid aeg-ajalt paiskas ta siin ja seal enese jälle suurema hooga üles, ametivõimudele enese mahasurumisega ärevat tegevust andes.

Juuni lõpul oli Virumaal Auvere mõisnikul Séegebarthil jälle põhjust kaebada: tema talupere-mees Mart Major olla ümber hulkuma hakanud. Kolm nädalat olnud see mees ära, siis tulnud tagasi ja laotavat nüüd külas valejuttusid laiali, et Tallinnasse vangi viidud viis Auvere peremeest jälle varsti lahti lastavat ja et Eestimaal politseivõimud kõva trahvi alla langevat. Kui mõisahärra seda juttu kuulda saanud, käskinud ta Marti mõisa tulla, aga viimane putkanud öösel jälle Peeterburi.

Külas läinud uus „Talurahva Seadus“ kaduma, seda otsitud tükk aega ilma tagajärjeta, kunni viimaks välja tulnud, et vangisoleva Palu Kaarli naine raamatu Mardile Peeterburi kaasa annud.

Rahva seas olla uuesti halb vaim maad võtnud, mille juures iseäranis süüdi olla Samokrassi kutsar. Auvere härra arvab, et see mees tuleks kohe Siberisse saata, siis alles võivat kord ja rahu Eestimaal valitseda.

Alutaguse haagreht von Baggohoffvudt, kellele Auvere mõisnik oma nutulaulu saatis, läkitas selle kubernerile edasi, oma poolt juure lisades, et see halb vaim ei valitse ainult Auveres, vaid on kogu Vaivara kihelkonnas. Hulgana olla talumehed mõisahärradele öelnud, et kui viis Auvere meest Tallinnast ilma karistamata tagasi tulevad, nagu rahvajutud kõnelevad, siis nemad ka hakkavat oma õigusi nõudma; sinnamaani tahtvat nad veel oodata.

Samokrassitalupoeg Jegor Antoni poeg Mathiesen*) olla mitmest küljest kui rahutuste õhutaja tuntud, kuna ta Peeterburist Vaivara meestega kirjavahetuses seisvat.

Et Vaivaras siiski asi oleks avaliku vastupane-kuni läinud, seda pole aktidest näha.

Keiser Aleksander II on nähtavasti kogu aeg Eestimaa sündmusi teraselt tähele pannud. Ta oli nendest sedavõrt huvitatud, et 23. juulil laskis korralduse teha, kuberner telegrafeerigu talurahva sündmustest temale igakord otsekohe.

Kubeneri telegrammist, mis 24. juulil ärasaadetud, on näha, et Hiiumaal on rahutused olnud. Kord seatud jalale, süüdlased on nuheldud. Saarelt on sõjaväed Haapsalu ümbrusesse toodud. Harju maakonnas Kolgas on 450 soldatit, aga pole veel midagi iseäranis silmapaistvat juhtunud. Järva- maale on väge saadetud. Väest on puudus.

Järgmises telegrammis seesamast kuupäevast teatatakse, et kolmes mõisas Haapsalu ümbruses**) on süüalustest talumeestest muist kinni püütud, muist vabatahtliselt ilmunud. Täna saavat nad karistatud ja võivat oodata, et seega rahu jalale seatakse. Teistes kohtades kubermangus mitmel pool ei tahetavat tegu teha. Korra jalaleseadmi-seks saadetavat sinna sõjaväge.

Ida-Harjumaal tuli käärimine avalikuks Peningil, Maardus ja Kolgas.

Maardus olnud liikumise eestvõtjateks talitaja Pransi Jakob Pihlakas ja keegi Lõotsmann. Mõle-mad mehed on pärast mõisniku tagakiusamise pärast sunnitud olnud kodumaalt välja rändama. Rahvas kõneleb, et Maardu mehed püüdnud Tallinnas asu-

---

*) Samokrassi endine kutsar. Oma jagu tõenäoline on siiski Eestimaa ametivõimude väide, et Peeterburist siinsed talurahva liikumised õhutust said.

**) Kiidevas ja Mäemõisas. Kolmanda mõisa nime pole saanud selgeks teha.

vate soldatitega vennastust teha. Kui palju sellel jutul põhja all, on teadmata.

Kolgas*) alganud käärimine juuli keskel rannakülades, kust mõisa teol käimine kaugel maa pärast iseäranis raskusi sünnitas.

Raskusi sünnitanud soldatitele rannameeste kinnipüüdmine, sest kui soldatid Lees si poolsaarele läinud, kus sõnakuulmatude asupaik, hüpanud kõik mehed paatidele ja sõitnud kaugemale merele**), nõndakaua Malusi saartel redus olles, kunni tagaajajad külast ära läksid.

Hiljem läks sõjaväel siiski korda arvatavaid ninamehi tabada. Nimelt võeti kinni: Leesilt Lepiku Jüri Suumann, sealtsamast Tammiku Mihkel Pikström, Kolga-Ablast Mikk Kivi ja Vainu Jaan Kivi. Mehed anti sõjakohtu alla.

Kuberner nurus enesele ikka veel uusi sõjavägesid abiks. Tema käsutada jäeti Schlüsselburi polgu tagavara bataljon ja saadeti talle siis veel pooleskadroni Urali kasakaid.

Suurt tarvidust nende sõjavägede järele aga ei olnud.

---

*) Kolga valla kauaaegse kirjutaja G. Tambergi ülestähenduste järele.

**) See on rannameeste harilik redutamise viis. Kui viimase Vene-Saksa sõja ajal Kõnnu rannas väejoosikuid püüti, tehti nõndasamuti.

Kurisoo ja Anija meeste Tallinnas käik.

20. juulil saatis Ida-Järvamaa haagreht, parun G. Rosen Kukeverest, kubernerile kaebtuse Kurisoo peremeeste peale, kes abiteole vastu hakanud.

Kui mõisapolitse'i kaebtuse tagajärjel Kurisoo mehed 16. juulil haagrehi juure ilmunud, pidanud nad endid ka seal, nagu haagreht kurdab, väga viisakusetult üleval ja ei ole sõnakuulmisele maanitsusi miskiks pannud. Mehed vaielnud ühel häälel vastu ja seletanud kõvasti karjudes, just kui oleksid nad mõnes kõrtsis aga mitte ametiasutuses, et nemad ei lähe mõisa rukist lõikama, ega lase ka endid nuhelda. Haagreht tuletanud küll meelde, et ega mehed kõrtsis pole, vaid on ametniku ees, kelle vastu nad peavad austust üles näitama, aga see kõik pole midagi mõjunud.

Kui peremehi üksshaaval küsitud, kas nad mitte ei lähe mõisa rukist lõikama, vastanud iga küsitav trotsival toonil, et tema seda mitte ei tee.

Peremees Toomas Vapper vastanud haagrehi kolmekordse küsimuse peale, kuidas ta nimi on, et tema nimi on „mees“, ja alles talitaja käest saadud mehe nimi teada.

Peremees Madis Remberg ässitanud kogu aeg teisi üles; kui talle ette loetud „Maavalla Kuulutaja“ juunikuu nummer, kus abiteo kohta seletus sees olnud, öelnud ta, et see seletus pole mitte keisri poolt.

Jüri Saago toetanud ennast selle peale, et Kolga mehed miskit abitegu ei tegevat. Ka mõned teised mehed pidanud endid väga jämedalt üleval.

Kurisoo peremeestest olnud kiriku vöörmünder Juhan Kukk ainukene, kes lubanud oma tegu korralikult teha. Viimase jutust selgunud, mehed teinud isekeskis maha, nendele peksa anda, kes abitegu teevad; kirikuvöörmünder aga lubanud ka siis mõisa rukkilõikusele minna, kui teised tema läbi peksavad.

Selle peale olla Kurisoo mehed üheskoos Tallinna läinud, et seal ametivõimudele kaebtust anda.

Haagreht palub kubernerit, et mehed nõndapea, kui nad Tallinna tulevad, seal kinni võetakse, raudu pandaks ja maale tagasi saadetakse karistamiseks jämeda ülespidamise eest ametivõimu ees. Et aga maksva seaduse järele need isikud, kes mõnda valla ametit peavad, ihunuhtlusest vabad on, palub haagreht juhatust, kuidas nendega tuleb toimetada.

Järgmisel päeval, 21. juulil, olidki Kurisoo mehed juba Tallinnas. Nende tulekust ja juhtumistest kõneleb kubermanguvalitsuse protokolljärgmiselt:

Kubernerit juure ilmunud 4 Kurisoo peremeest, nimelt: Abram Vild, Jüri Saago (Saago), Pearn Ustall ja talitaja abi Jaan Lukas, kes küsimise peale seletanud, et veel 12 teist Kurisoo peremeest olla linna tulnud üheskoos kaebtust andma, kusjuures kahele nende seast ülesandeks tehtud, nende tulekust siin ette teatada, sest nad on selle mõttega linna tulnud, et hulgana kaebtust anda.

Peale eelpool tähendatud nelja mehe olid veel linna tulnud: 1, Toomas Vapper; 2, Jüri Lunz; 3, Mart Leht; 4, Pearn Marder; 5, Mihkel Tomann; 6, Juhan Lanz; 7, Madis Reinberg; 8, Jüri Lauring; 9, Toomas Kuchnitz; 10, Mihkel Landing; 11, Jaan Vapper ja 12, Jaan Dippa.

Kõigi nende isikute poolt oli Jaan Lukas eestkõnelejaks valitud ja tema seletas: Nemad küsinud oma mõisahärra käest talurahvaseaduse kohta

seletust, härra aga saatnud nad haagrehi juure, kelle käest nad ka pole miskit seletust saanud. Küsimise peale, miks nad on talurahvaseaduse § 426 vastu*) ilma talitajata tulnud, vastasid nad: talitaja Kesper olla esiteks küll nõus olnud nendega ühes linna tulema, kuid jäänud pärast ometi koju; härra aga ei olla nende linna minekuks miskit sedelit annud.

*) „Eestimaa Talurahva Seaduse § 426 lausub:

„Kui keegi koguduse õiguste vastu teeb, võib kogudus selle pärast kohtu ette kaevata, aga peab, nõnda kui iga koguduse-liige, kõik tähele panema, mis kohtukäimise pärast on seatud. Nemad ei pea mitte enne suurema kohtu ette kaebama minema, kui nad ei arva, et esimene kohus neile õigust ei ole teinud, ehk meelega nende asjaga aega viidab.“

Sellesama seaduse § 427:

„Niisuguse kaebamise pärast käib talitaja koguduse eest kohut, aga mitte muidu, kui eestseisjate tahtmisega, kes seda enne peavad mõisapolitseile teada andma. Kohus võtab talitaja kaebtuse vastu ja kuulab seda järele, ilma tema käest tähte küsimata, kas kogudus temale selle kohtukäimise pärast käsku ehk luba on annud.“

§ 428. „Kui juhtub üks väga tarviline asi olema, siis võib kogudus kaks meest oma seast välja valida ja neid kubeneri- ehk ka kindralkubeneri herra juurde saata kaebama. Neid mehi peab enamasti koguduse kohtumeeste seast võetama, kui nende ameti toimetused aega annavad, ja mitte ei juhtu, et nende eneste üle kaebatakse. Need koguduse poolt saadetud mehed, kui ka need, kes § 430 mööda palumise kirjadega lähevad õigust ja abi otsima, peavad tähele panema, mis üleüldse passide pärast on seatud. Kui nemad kubeneri-herra juurde tahavad kaebama minna ja mõisapolitseil ei taha neile selle tarvis sedelit anda, siis nemad mingu kihelkonna politseil kohtusse, kust seda sedelit neile peab antama. Aga kohus peab neile seal juures nimetama, et neid seadust mööda trahvi alla pannakse, kui nemad ilmaaegu on kaevanud.“

§ 430. „Kubeneri- ehk kindralkubeneri herra ette võivad kaebamise ja palumise kirjasid viia:

- 1, Talukogudused oma asjade pärast;
- 2, Iga koguduse-liige oma enese asja pärast.

Need kirjad peavad aga ikka seda keeli kirjutatud olema, mis kaebaja ehk paluja oma päris keel on, peale seda peab ikka ennast alla kirjutama, kes neid kirjasid on ülespannud, muidu ei võeta neid kogunisti mitte vastu.“

Nendele seletati: kui nendel on kaebtusi anda, siis teku seda iga kaebaja oma ette, kuna kogukond võib ainult seaduslikus korras selleks lubatud saadikute läbi kaebtust avaldada; nemad ei tohi agamitte hulgana linna tulla oma kaebtuseasja ajama, vaid peavad saatma eneste eest kogukonna talitaja kui eneste esitaja. Selle seadusevastase talituse, kui ka selle eest, et nad on mässamise viisil endid haagrehi juurdluse eest kõrvale hoidnud, sai nendele vitsatrahvi (Rutenstrafe) 100 hoopii määratud ja paluti komandandi-härrat seda karistust sõjaväe komando läbi täide saata.

Pearn Ustall, Jaan Lukas ja Jüri Saggo jäid ihunuhtlusest esialgul vabaks ja tulevad nad enne oma ametitest kõrvaldada ja siis alles määratud karistus nende kohta täide saata.

Ida-Järvamaa haagrehi teadaande põhjal tulevad Toomas Vapper, Madis Reinberg ja Jüri Saggo, peale selle kui kaks esimest on oma 100 vitsahoopi*) kätte saanud, raudu panna ja haagrehi juure saata.

Selsamal õnnetumal 21. juulil ilmusid veel teised õiguse otsijad Tallinna ja saatsid oma eesträäkijad kubernerii juure — Harjumaalt Anija mehed.

Toompeale tulid esiteks talitaja Jaan Metling (Mätlik) ning peremehed Hans Kesk, Mikk Jalakas, Jüri Agurauja ja Villem Kent (Känd). Järelepärimise peale seletasid mehed, et peale nende veel 42 peremeest on linna tulnud.

Talitajat ähvardati siis, tema on selle eest vastutav, et need puuduvad mehed ka lossi ilmusid, sest nad on ju linna tulnud hulgana kaebtust avaldama.

Talitaja läks siis all-linna järele, mille peale veel lossi ilmusid: 1, Jüri Lepp, 2, Mait Kean, 3, Jaan Lepp, 4, Jaan Mäe, 5, Juhan Agurauja, 6, Limmiku Peeter, 7, Toomas Lepp, 8, Andres Agu-

---

*) Sise-Venemaa seaduste järele karistati orje, kes oma härrade peale kaebasid, kõige kõrgemalt 50 vitsahoobiga.

raiuja, 9, Teetsi Hindrik, 10, Jüri Kend (Känd), 11, Jaan Lepp, 12, Jaan Ilves, 13, Mikk Kamp, 14, Hans Sukk, 15, Peeter Schiffer, 16, Jaan Maasikas, 17, Otsa Jüri Kuusmann, 18, Mart Kana, 19, Mart Kõlu, 20, Villem Kaen, 21, Jaan Kasmann, 22, Madis Kuusmann, 23, Jakob Tannberg, 24, Hans Kadakas, 25, Siim Maasikas, 26, Mikk Kaasik, 27, Jaan Tommikas (Tomingas), 28, Jüri Aguraiuja, 29, Jüri Kaena (Kana), 30, Mihkel Magamäe (Muugamäe), 31, Jüri Allik, 32, Jaan Magamäe (Muugamäe), 33, Hans Lehmann, 34, Jüri Kausmann, 35, Jüri Vimeister, 36, Hans Kentmann, 37, Mikk Allik, 38, Käsper Lehmann, 39, Jaan Jalakas, 40, Jüri Purgja 41, talitaja (vistabimees) Herm Kuusmann.*)

Mehed seletasid, nad palunud mõisahärralt mõnesuguseid kergendusi, mida aga viimane pole lubanud. Kontrahtisid ei olla nad mõisaga millalgi teinud.

Mõisaomanik parun Ungern-Sternberg, kes nähtavasti meeste linna tulekust teadis ja sinna oli varemalt rutanud, nõuti ette, kes oma poolt kõneles: kontrahid olla ju 1843. a. augustis maha tehtud ja seisvat praegu kogukonnakohtus.

Edasi rääkis parun Ungern: mehed tulnud laupäeval **) hulgana tema juure mõisa ja nõudnud teo kergendamist. Tema öelnud, tema ei võivat seda mitte teha, kuna Ojasoo härrale selle läbi väga palju pahandusi tulnud; ta tahtvat aga nõutud kergenduste kui võla peale vaadata, kui nad endid rahulikult üleval peavad, mis peale Timple Villem Kent (Känd) temale vastanud, et seadusraamat ei olla mitte keisri poolt antud; Känd ja Jüri Aguraiuja olla selle juures väga jämedad olnud, nõndasamuti ka Hans Pänn. (Pärn?).

---

*) Ed. Vilde avaldab („Kui Anija mehed Tallinnas käisivad“) nimekirja, mis praegusest kaunis palju lahku läheb. Osa lahkuminekuid on seletatavad seeläbi, et kubermanguvalitsuse protokollis liignimed on valesti kirjutatud ja mõnel mehel liignimi päris puudub. Igatahes tuleb aga praegust nimekirja, kui ametlisest allikast võetut, õigemaks pidada.

**) Linnas olid mehed nähtavasti esmaspäeval kui lähemal äripäeval.

Talumeeste eneste jutu järele, nagu seda Ed. Vilde kirjeldab, on Anijal nõndasamuti nagu Kuri-soolgi vaidlus rukkilõikuse pärast alguse saanud. Et suvi palav ja põudne oli, kippus talumeeste eneste rukis kiirelt pudenema, mispärast ka mõisa mindi paluma, et abitegu rukkilõikuse päevade vähendamisega kergitataks.

Mõisahärra peremeeste palvet ei täitnud, vaid tähendanud: „See jääb teile aga siis moodiks — nii tahate iga aasta saada.“

Peremehed olid aga kuulnud, et uus talurahvasaadus abiteo asjas kergendusi lubavat, mil põhjal ka Kolga krahv olla abitegu maha jätnud.**) Villem Känd küsinud paruni käest seadusraamatut lugeda, et oma silmaga näha, mis seadus kergenduste kohta ütleb.

Parun Ungern-Sternberg vihastunud, pole seadusraamatut annud, vaid öelnud: kes rahul ei ole, mingi linna kubeneri juure kaebama. Kui kuberner leidvat nende kaebtuse õige olevat, siis võtvat tema oma nõudmise tagasi.

Mehed pidanud aru ja otsustanudki seltsis linna minna. Talitaja Jaak Mätlik annud selleks ka käsud, sõnakuulmatuid isegi vitsahirmuga ähvardades.**)

Ja nõnda tulid Anija mehed Tallinna.

Kas nende ja Kurisoo meeste vahel enne mis-kisugune kokkurääkimine oli, või trehvasid nad

---

*) Ometi oli ka Kolgas sellepärast vastuhakkamisi. Kuid võib arvata, et Kolgas, kus valla suuruse pärast teotegijaid palju, mõisa põllud aga mitte liig suured ei ole, selle juures mõisaomanikud krahv Stenbockid heasüdamliste inimestena tuntud, teoorjus üleüldse nõnda raske polnud kui teistes mõisades. See võis mujal pool arvamist äratada, nagu oleks seal abitegu maha jäetud.

**) Asjata on selles mingisugust provokatsiooni näha, nagu Ed. Vilde seda mõista annab. Eelpool nägime, et ka teistes kohtades talitajad ühiseks vastuhakkamiseks käskusid ringi andsid ja sõnakuulmatuid vitsahirmuga ähvardasid. Nähtavasti on Anijal nõndasamuti kui mujalgi talitaja, peremeeste kogu otsust täites, käskusid annud ja hirmutuse oma ameti-kohustest ning õiguste võõriti mõistmise pärast juure liisanud.

juhtumisi ühel päeval linna tulema, selle kohta amet-
lised dokumendid selgust ei anna.

Kuida viisi kubermangu-valitsuses Toompeale
kutsutud talumeeste üle kohut mõisteti ka selle
kohta ei anna ametlised aktid pilti. Ed. Vilde, näh-
tavasti asjaosaliste suusõnalisi mälestusi tarvitades,
jutustab seda, kui tema kirjeldust kokku võtta, nõnda:

Toompeal lastud mehed lossi hoovi, kus nad
kaks tundi pidanud ootama. Siis kutsutud nad
kuberneri kantseleisse, mille ukse ees vahisoldat
püssiga seisnud. Kui kõik sees olnud, keeratud uks
lukku.

Pika laua ääres istunud kuus või seitse härrat,
nende seas eesistujana abikuberner parun Rosen,
kes kuberneri J. von Grünevaldi äraolekul kubermangu
valitses, kubermanguvalitsuse nõunik von Schvebs (tuntud juba eelmiste „rahustamiste“ kaudu)
ja ka Anija parun Ungern-Sternberg.

Ülekuulatavatega käidud, mis selle aja kom-
mete kohta täiesti tõenäoline, väga toorelt, mõnitades
ja kärkides, ümber, kuna nendele lõpuks karistus
kuulutatud, raskema karistuse osalisteks saada
lastes neid mehi, kes oma julgusega teiste seast
välja paistsid.

Edaspidist asja käiku kirjeldame nüüd jälle
ametlise protokollil järele.

Küsimise peale, miks nad „Talur. Sead.“ § 426
vastu on julenud, alamatest instantsidest mööda
minnes, oma kaebtusega karjaviisil linna tulla,
lökkasid nad süüdi talitaja peale, kes oma korda
jälle asjast osavõtmist tagasi ajas. Kui nendelt
järel päriti, kas neid keegi on ässitanud ehk sundi-
nud selleks, et hulgana linna tulla kaebtust aval-
dama, kuna nad muidu terve vastutuse ja karistuse
peavad eneste peale võtma, kinnitasid nad kõik ilma
erandita, et nad seda on teinud ilma ühegi sundu-
seta ühise otsuse järele ja oma vabal tahtmisel.

Selle peale kuulutati nendele, et sarnasel kor-
ral, kui nendel on oma mõisahärra vastu kaebtust

avaldada, nemad seda peavad tegema seaduslikes korrast asjakohaste ametivõimude juures, kui nad aga viimastest mööda lähevad, siis nende kaebtused mitte ei või saada läbi vaadatud. Selle eest aga, et nad karjana on oma töölt lahkunud ja huigana linna kaebama tulnud, saab igaüks 100 vitsahoobiga nuheldud, kuna nad teistkordse küsimuse peale mitte üles ei annud, kes neid on üles ässitanud, ja nõnda soovisid vastutust ja karistust eneste peale võtta.

Timple Villem Kent (Känd), kes küll oli üles annud, üks kaupmees olla nendele öelnud, et välja kuulutatud seadus-raamat ei olla sugugi keisri poolt antud, ilma et ta aga oleks seda kaupmeest näidanud või nimetanud*), kes peale selle ülesastumisel mõisahärra juures ninameheks oli, saab 200 hoopi, ning Jüri Agurauja ja Hans Päern (Pärn), kes peale selle olid endid mõisahärra vastu halvasti üles pidanud, kumbki 150 hoopi**), ja paluti härra komandanti mõistetud trahvi sõjaväekomando läbi täide saata.

Vangistuse ihunuhtluse asemel said kõrge vanaduse pärast § 690 p. 3 põhjal***): Hans Leh-

*) Tähepanemiseväärt on, et püüetes, seaduse mõtet oma kasuks seletada, talumehed on endid sagedasti kaupmeeste seletuste peale põhjendanud. Nõnda oli Harjumaal A. vallas mineva aastasaja lõpul keegi vallavanema abiline, kes „Talur. Seadusest“ leidis rahvale õigusi, mida seal mitte ei olnud, ja kes ka peatset hingemaade jagamist ette kuulutas. Seda kõik rääkinud temale „tuttav kaupmees“ Tallinnas, kelle teadmiste ja seaduste tundmise sisse mehel kaljukindel usk oli. Nähtavasti kasutasid kavalad ärimehed talumeeste kergeusklikkust selleks, et viimastest, nendele mokka mööda rääkides, enestele alalisi ostjaid võita.

**) Vilde tõendus, nagu oleks Känd 300 hoopi, 150 hoopi aga 4 meest saanud, ei leia seega kinnitust.

***) „Eestimaa Talur. Sead.“ § 690: „Politsei süüd võib haakenrihri-herra läbi kuulata, iseäranis kui süüalune Eestimaa talupoeg on, ja seda mööda trahvi peale mõista, kuidas siin alamal on nimetatud:

- 1, Rahatrahvi 4 setveriku rukki hinnast saadik;
- 2, Ihunuhtlust 1 vitsahobist 100 hookest saadik, palja ihu peale; ehk võib süüalust
- 3, 4 päevaks kinnipanna*.

mann, Jaan Jalakas, Peeter Schiffer ja Jaan Mäe. Ajutiselt vabastati karistusest ametite pärast, milledest nad enne tulevad tagandada, ja siis nendele karistus kätte anda, Kure Madis Kuusmann, Hans Kask, Mäe Jaan, Allika Mikk, Härma Kustas Kesper.

Kui meestele oli otsus kuulutatud, saadeti kubeneri asetäitja parun Roseni poolt rutulises korras paber Tallinna sõjakubeneri kohuste täitjale, palvega, sõjaväe komandot anda karistuste täidesaatmiseks Kurisoo ja Anija mõisade talumeeste kohta. Kubeneri iseäraliste käskude täitjale ametnikule, gaardiväe alamkaptenile parun Stackelbergile (ka tuntud „rahustaja“), anti juhatused, keda talupoegadest ja missugusel määral tuleb karistada.

Tallinna sõjakuberner (tema oli ka komendant) parun Salza käsutas karistuse täidesaatmiseks Schlüsselburi polgu 4 bataljonist 2 roodu, kelledest üks poolrühma trummipõrinaga*), rahva tähelepanemise äratamiseks, Toompealt all-linna eel saadeti, kuna selle järele saja sammu kaugusel täis rühmade vahel 50 talumeest saatis.

Vangid viidi Vene turule, kus kell 5 peale lõunat parun Salza enese juuresolekul trummipõrina saatel Kurisoo ja Anija peremeeste peksmine algas.

See on üks inetumatest veremängudest Eestimaa värskemas ajaloo. Teda on juba ennemalt mitmel pool pikemalt kirjeldatud, nõnda et selle kõige kordamine siin ülearune oleks.**)

Rahva seas liiguvad väga laialt jutud, et peksu ajal, kuhu arusaadavalt palju linnalasi kokku kogus, rahva meelepaha selle halastamatu piinamise pärast suureks tõusnud ja ennast juba avalikkudes protestihüüetes avaldanud, nõndasamuti ka, et kaupmees Rotermann ja sandarmi-ülem Gresser endid vahele

---

*) Vilde teated, et karistuse täidesaatjateks olid Krasnojarski polgu osad ja et vangisid muusikamänguga viidi, ei vasta tõele.

**) Lähemalt vt. Ed. Vilde — „Kui Anija mehed Tallinnas käisivad.“

seganud ja peksmise lõpetamist nõudnud. Kui palju need jutud on põhjendatud, selle kohta ametlistest allikatest teateid ei leia; oletada võib siiski, et nad päris ilma aluseta ei ole, sest teatavasti oli tol aja linnade Saksa soost kodanikkude seas liikumas vabameelne vool, mis seisis mõisnikkude vanameelsusega vastasrinnas; Gresser kui võõras ametnik võis aga talurahva vastu igatahes erapooletum ja õiglasem olla, kui seda suutsid kohaliku aadeli soost võimumed.

Oli vahelesegamisi ehk mitte, karistused saadeti ikkagi kõige valjuse ja halastamatusega täide.

Peale selle lohistati läbipeksetud talumehed, hoolimata sellest, et nendel hobused linnas sõbrahoovides, soldatite vahel linnast mööda Narva maanteed kaugele välja ja tõugati nad sinna tee äärde lamama.

Karistuse täidesaatmisest teatas kindral parun Salza peale kohaliku kuberneriga ja keisrile ja Riia kindral-kubernerile.

Ida-Järvamaa haagrehile teatas kuberner, et Kurisoo peremeestest Toomas Vapper, Madis Reinberg ja Jüri Saggo raudus maale haagrehi juure on saadetud, ja et peale Pearn Ustalli, Jaan Lukase ja Jüri Saggo, kes kui vallaametmehed ihunuhtluse alla ei käi, teised peremehed, nimelt: Toomas Vapper, Jüri Lunz, Abram Vild, Mart Luht, Pearn Marder, Mihkel Tomann, Juhan Lunz, Madis Reinberg, Jüri Luring, Toomas Kuchnitz, Mihkel Landing, Jaan Vapper ja Jaan Dippa igaüks 100 vitsahoobiga on karistatud. Kuberner andis ühtlasi käsu, et tähendatud meestele, kus võimalik, enam ihunuhtlust ei antaks, vaid nendele katsutaks muul teel nende ülekohut selgeks teha ja neid rahustada.

Tallinna komendandi raporti Anija ja Kurisoo meeste peksmise üle kätte saades, paistis Riia kindral-kubernerile vürst Suvorov-Rõmnikskile võõrastav, miks Tallinnas nõnda suur hulk inimesi „väljaspool harilikku korda“ on karistatud. „Väljaspool harilikku

korda“ — nende sõnade all mõeldi arvatavasti peksmist linna avalikul platsil.

Kindralkuberner küsis asja kohta Eestimaa kubernerilt seletust, kuberner küsis oma korda seda seletust abikubernerilt parun Rosenilt.

Parun Rosen seletas järgmist: Anija ja Kuri-soo talumeeste ülekuulamise järele arvanud tema tarviliseks käskida valjult karistada neid inimesi selle eest, et nad on hulgana linna tulnud ja et nad on maal mõisniku ning haagrehi vastu jämedalt üles astunud. Et korraga oli tarvis karistada hulka inimesi, palunud tema, et sõjaväe komando saadetak스 karistust täide saatma. Kirjas, mis parun Salzale saadetud, ei ole olnud midagi sellest ega pole ka temal, parun Rosenil, võinud kavatsust olla, et karistust nõnda täide saadetak스, nagu see on sündinud.

Just selle vastu, tema palunud suusõnal kome-danti, et talumehi kindluse kraavis nuheldaks, sest et vangimaja ülevaataja, kes lossis elab, suremas haige olnud ja sellepärast võimata olnud karistust vangimaja hoovi peal täide saata, aga komendant öelnud, et mehed tulevad tema kätte karistamiseks anda, sest temal olla omad juhatuskirjad ja tema kandvat kõik vastutuse.

Abikubeneri seletus saadeti ühes venekeelse tõlkega, talumeeste ülekuulamise protokollidega ja asjasse puutuva kirjavahetusega kindral-kubernerile, millega nähtavasti asi lõppes.

Väljamaa kirjanduses ja pealinna seltskonnas tehti Vene turu veremängu pärast kibedaid ettehei-teid ja sünnitati seeläbi Eestimaa aadelile mõnedki vastumeelsed silmapilgud.

Oma teguviisi õigustamiseks tõid Tallinna vöimukandjad, nagu eelpool nägime, küll vastavad seaduseparagrahvid ette, aga see kõik ei vabanda nende metsikust ja halastamatust.

Talumehi süüdistati seaduse rikkumises ja karis-tati neid selle seaduse põhjal, mis alles paar kuud

maksvusel oli, mida rahvas sellepärast veel tunda ei võinud ja mida Anija mehed veel ei olnud näha saanudki; selle juures anti mõnele mehele ka raske- mat karistust, kui seaduses näidatud ülemmäär lubas. Aga ka seaduses lubatud karistuse ülemmäära tar- vitamine oli kõlbliselt toores ja hoolimatu, sest palju kergema karistusega oleks võidud kätte saada talumeeste kohta soovitatavat hirmutamise-effekti.

Anija ja Kurisoo meeste karistamises ei olnud tagantkihutajaks mitte administratsiooni püüe, eksi- jaid karistada ja uusi eksitusi ära hoida, vaid seal avaldus valjude härrade kättemaksuhimu orjade vastu, kes julgesid häält tõsta oma õiguste kaitseks, ja tahtmine terve kubermangu rahva peale mõjuda terroriseerivalt, nõnda et keegi talumees enam niisatadagi ei julgeks.

XII.

Eestimaa sündmuste vastukaja pealinnas keskvalitsuse juures.

Keiser Aleksander II oli troonipärijana veel talupoegade vabastamise ja igasuguste vabameeliste uuenduste põhimõtteline vastane. Kui aga Nikolai I valitsuse viimastel aastatel laial Venemaal talurahvas, oma raske põlve läbi meelegeitele viiduna, tormihooliselt lainetama hakkas ja avalikud mässud, iseäranis Krimmi sõja ajal rohkesti hoogu võttes, paljudes kohtades lõkkele löid, sundis see keskvalitsuse võimu, kellele laialised rahva liikumised juba hakkasid hirmu sünnitama isevalitsuslise korra aluste kõigutamise pärast, kaugemale ulatava pilguga asja peale vaatama ja sellepärast anti ju Nikolai I päevil juhtnöörid, et talurahva liikumiste mahasurumiseks ainult viimase abinõuna tuleb sõjariistus jõudu tarvitada.

See asjaolu sundis ka Aleksander II-st talurahvaküsimuses uut seisukohta võtma ja talurahva vabastamist tarviliseks pidama hakkama.

Varsti selle järele, kui uus tsaar oli troonile astunud ja Krimmi sõda lõpetatud, pidas Aleksander Moskva mõisnikkudele oma ajalooliseks saanud kõne, milles rõhutas, et talurahva mässude ärahoidmiseks tarvis on ülevaalt poolt rahva vabastamisega peale hakata.

Seesama põhivaade — talurahva mässude ärahoidmine — oli Aleksander II-se valitsusel maksev muidugi ka Eestimaa talurahva suhtes.

Kubermangu kõrgemal administratsioonil, vähemalt tolelaegse kubeneri J. von Grünevaldti isikus, ei võinud see keskvalitsuse vaade muidugi teadmata olla. Sellepärast katsuti peale Mahtra rahutuste valjul käel mahasurumise kõlblise mõju abil teiste sarnaste sündmuste kordumist ära hoida.

Selleks saatis kuberner 26. juunil 1858 kõigile kihelkonnakohtunikkudele ringkirja, milles toonitab, et peale kurvastavate Mahtra sündmuste talurahva poolt küll enam ei olevat kordunud mässulised ülesastumised ja välimine rahu ning sõnakuulmine olla täiesti jalale seatud, kuid selle põhjal ei võivat veel arvama jääda, nagu oleks ka s i s e m i n e rahu igal pool maad võtnud, vaid just seda enam olla rahva meeltes umbusaldus maad võtnud, mis tekkinud uue talurahvaseaduse võõriti mõistmisest ja kahtlusest selle seaduse ehtsuse sisse, nõnda et ainult väikest põhjust tarvis olla hõõguvate sädemete uueks leegiks ülespuhumiseks.

Et niisuguseid õnnetusi ära hoida ja rahva meeletu võimalust mööda vaigistada, tehti kohtunikkudele ülesandeks mõisapolitseide kaudu teraselt ülemaltähendatud nähtuste järele valvata, ja kus need peaksid sõnade ehk tegude läbi avalduma, asjasse puutuvad isikud enese juure kutsuda ja siis kõik oma jõud kokku võtta, et seaduse seletamise läbi inimesi õigele arvamisele viia ja nendele rahu tagasi anda. Kui see kõik kihelkonnakohtunikkudel ei oleks pidanud korda minema, siis soovitas kuberner isikuid, keda pole suudetud teisele arvamisele viia, enese juure saata, et tema sedasama abinõu oma korda võiks katsuda.

Teised ametnikud ei jaganud aga kubeneri vaateid, sest kui inimesed tõesti tulid kubermanguvalitsusesse seletust saama, nagu seda tegid Anija ja Kurisoo mehed, siis anti nendele viisakate ja asjalikkude seletuste asemel peksu.

Et tähendatud peksmine sündis abikubeneri parun Roseni korraldusel, siis võib vast küll arvata,

mida ka Ed. Vilde oletab, et seda toimetati ilma kubernereri von Grünevaldti teadmata ja ka tema tahtmise vastu.

Aruandes, mis kindral Issakov Eestimaa sündimuste kohta Peeterburisse tagasijõudmisel ette kandis, ei nihuta ta sugugi ka esimesele plaanile kangekaelsust ja metsikust talumeeste poolt, kes julgesid vastu hakata seaduslikele võimudele ja sõjaväelisele jõule, vaid ta kriipsutab alla just need põhjused, mis rahva rahutused välja kutsusid. Selle aruandega öeldi kibedat tõtt niihästi Eestimaa administratsioonile, kui ka valitsevale seisusele.

Issakov kirjutas oma lõpulis aruandes, mis keisrile ette kanti, endiseid väiteid osalt korrates, muu seas järgmist:

„Talupojad, kes olid ettevalmistatud rutulise muutuse ootamiseks oma kasuks kaunis raskete kohustuste läbi oma mõisnikkude vastu üleüldse, missugused kohustused sagedasti olid pigistavad mõisades, keda valitsesid palgatud inimesed, ehk omanikud, kes oma ja talurahva kasudest halvasti aru said, kuna talurahvas peale selle sünnitab veel kinnise kastiseisuse, mis oma sündimise ja keele poolest mõisnikkude seisusest täiesti lahku läheb, ootasid loomulikult oma orjuste kergendamist mitte mõisnikkude poolt, vaid nõnda ütelda just viimaste soovide vastu.

Uue seaduse kuulutamine, mille ettevalmistustöödest, mis algasid 1846. aastal, rahvas teadis, sündis olukorras, mis arusaamatust veel suurendas. Viimase aasta jooksul, kui uus seadus oli Tallinna saadetud, käisid talurahva seas juba mitmesugused jutud ringi eelolevast orjuste vähendamisest, misjuures kõike valitsuse tegevust omas mõttes seletati, isegi nõnda kaugele, et ka topograafide poolt toimetatud trigonomeetrilistes ülesvõtetes nähti valitsuse soovi, mõõta mõisnikkude maid, et seda talurahvale anda. Rahvaleht „Maavalla Kuulutaja“ teatas mõni päev enne seda eestulevatest muutustest; mõnedes koh-

tades kuulutasid õpetajad, et tuleval pühapäeval antakse kirikus terve koguduse juuresolekul uus seadus kätte, kuid järgmiseks pühaks muudeti uue seaduse pidulik väljakuulutamine kirikutes ära ja teatati, et kihelkonnakohtunik annab seaduse kätte kohtu ruumides talitajatele; järgmisel pühapäeval aga kuulutati, et seadust ei anta talumeestele mitte kohtus kätte, vaid seda toimetatakse ainult talitajate juuresolekul. Mõnel pool pidasid õpetajad seaduse väljakuulutamise eel palvet, milles avaldasid tänu uute kergituste annetamise eest. Seaduse väljakuulutamiseks määratud päev, 23. aprill, olles majandusaasta alguseks, just kui näitas talupoegadele, et nüüd ka uute kergenduste kasutamise algus on.

Talumeestele, kellede ettekujutus uutest muutustest nende kasuks kujundus kahes ehk kolmes nendele tuntavas tööde ja orjuste kergenduses, anti lugeda raamat, mis sisaldab peale 1300 paragrahvi. Selle juures äratas rahvas kahtlust raamatu välimus, millel puudusid keisri pitsat ja nimi. Ka valged lehed, mis olid iga mõne lehekülje järele raamatusse sisse köidetud, andsid nendele põhjust kahtlustamiseks, et mõisnikud tahavad kirjutada valgetele lehtedele seadusi oma kasuks ja seega trükitud seadused ära moonutada.

Arvamisel olles, et seaduses näidatud 10-aastane tähtaeg on juba mööda läinud, teda 1846. aastast lugedes, ja et abitegu on sellega kaotatud, kuna temast uues seaduses juttu ei ole, ei uskunud talumehed seletusi, mis ei kõnelenud nende kasuks, ja katsusid mõnel pool tungivalt mõisnikkudele selgeks teha, et nendelt abitegu enam nõuda ei tule. Kahe või kolme mõisniku mitte-ajakohane järelandmine niisugustele pealekäämistele äratas ka teistes mõisades lootusi, et võimalik on abiteost lahti saada, aga, võib olla, andis ka mõtte seesuguse pealekäämistel Mahtras oma mehi nuhtluse käest päästa.

Niisugune üleüldine arusaamatus avaldub kubermangu mitmesugustes kohtades ka mitmesugustes varjundites, selle järele kujunedes, missugune on talurahva majanduslise järje iseloom ja iseäraldused. Nõnda on mõnedes jaoskondades talumehed, nähes, et uued nõudmised on peale alanud, oodatud kergendused aga kauaks ajaks edasi lükatud, ühtlasi aga nende karistamist, kes kohe mõtlesid uusi kergendusi kasutada, usu kaotanud, et uus seadus nende kasuks mingit muutust tooks; teistes kohtades aga tehtakse etteheiteid õpetajatele, miks on antud seadus, mis praegu ei maksa, vaid parem oleks teda olnud anda siis, kui maad on ümber mõõdetud. Harju ja Viru maakondades on rahva meeolu enam nukker täideminemata lootuste ja Mahtra sündmuste tagajärgede pärast. Ranna-Virumaal ja Ida-Harjumaal avaldus kohati talurahva kaastunne Mahtra tegelastele, mis ilmsiks tuli kunni ähvardusteni halbade mõisnikkude kohta.

Teistes Eestimaa kohtades on enam rahu märgata ja paljudes kohtades paluti mõisnikka, et nad midagi ei muudaks, vaid uue seaduse eneste käes hoiaksid.

Üleüldse ei taha õpetajad healmeelil eneste peale võtta talurahva uute kohuste seletamist mõisnikkude vastu, arvamisel olles, et niisugused seletamised mõlema poole terava vahekorra juures nende kõlblist mõju talurahva peale vähendavad.

Kodanlise valitsuse mõistlikule tegevusele, mis kaasa aitaks mõisnikkude üleüldisele soovile, nende maade peal asuvate talupoegade elujärge parandada, jääb ülesandeks meeolu rahustada, seletades uue seaduse õiget mõtet ja kaotades arusaamatusi enese vastu usalduse äratamise teel, iseäranis aga hoides mittetäiesti selgete seletuste eest ning kasutades praegust rahu ja sõnakuulmise silmapilku, mis on maksmapandud sõjavägede kohalolekuga, kellede arvu suurendamine, olgugi küll ka vähesel määral, vististi sügiseks tarvis läheb.“

Keiser andis käsu, et kuberner üheskoos rüütelkonna edustajatega seaks kokku kava nende uue talurahva seaduse paragrahvide seletamiseks, milledest talurahvas õieti aru ei saa, nagu näit. teoorjuse ülemmäära maksmahakkamine alles selle järele, kui praegu maksvate kontraktide aeg täis saab, nagu see öeldud on seaduse § 4-as, ja see kava siseministri kaudu keisrile kinnitamiseks ette panna.

Väljavõtte kindral Issakovi aruandest kui ka keisri käsu teatas siseminister S. Lanskoi 9. juulil 1858 *) Eestimaa kubernerile, ühtlasi viimaselt seletust küsides, miks uut seadust on nõnda välja kuulutatud, et see arusaamatusteks pinda löi.

Kubeneri seletusest on näha, et uue seaduse väljakuulutamisel sünnitati segadust mõisnikkude eneste süü läbi, kuna nad harjunud viisil talurahva vastu usaldamatud olid ja igal pool tontisid nägid.

Esialgul kavatsetud küll uut seadust pidulikult kirikutes välja kuulutada.

Siis aga teatanud mitmed kihelkonna-kohtunikud, et niisugune viis seaduse kuulutamiseks olla kardetav; pühapäevald olla kirikute juures palju rahvast koos, sellepärast võivat tekkida sündmatud kõnelemised ja mitmesugused korratused. Kui need teated tulnud, olnud Tallinnas parajasti Riia kindral-kuberner, kellelt kuberner juhatusi palunud. Kindral-kuberner soovitanud maanõunikkudega aru pidada.

Kolm maanõuniku, kes linnas olnud, arvanud kõik ühelhäälel, et uut seadust ei või kirikutes kuulutada.

Siis otsustatud, et kihelkonnakohtunikud määratud päeval talitajad eneste juure kohturuumidesse kutsuksid, kus viimastele, vastava keiserliku käsu-kirja ettelugemise järele, uued seaduseraamatud kätte antakse.

---

*) Siseministri kiri keisri käsuga saadi Tallinnas juba 14. juulil kätte, aga see ei takistanud Eestimaa võimumehi nädal hiljem — 21. juulil — Anija ja Kurisoomestega talitama just vastupidiselt keskvalitsuse vaadetele.

Eksikombel olla ühes kihelkonnas, nimelt Kosel, käsk antud, et talitajate asemel kõik eestseisjad (volimehed) kihelkonnakohtusse ilmuksid; see korraldus olla aga õigel ajal ära muudetud, kuna temast küll mulje jäänud, nagu oleks uue seaduse väljakuulutamise korda mitmel puhul muudetud.

Maal ettetulnud rahutused sundisid ka rüütelkonda oma poolt asja kohta pealinna seletusi viima.

Juuli esimestel päevadel reisis mõisnikkude peamees krahv Keyserling (Raikülast) Peeterburi, kus ta 12. juulil Peeterhofis keisri ette pääsis ja seal talurahva rahutuste põhjusi oma poolt kirjeldas. Nagu Axel von Gernet tõendab, käinud krahv Keyserlingi seletus kindral Issakovi aruandega peajoontes kokku.

Igatahes suutis mõisnikkude peamees oma seletustega keisert rahuldada ja tema usaldust võita, sest audientsi lõpul tähendanud keiser: tema usaldavat rüütelkonda kui isa oma last; tema teadvat, et õiguse ja seaduse austamine Eestimaa aadeli seas elavat; tema tahtmine olla, et niihästi rüütelkond kui ka talupojad rahul oleksid.

Sellegipärast pani keiser rüütelkonnale südame peale, talurahva elujärje parandamiseks rutulises korras uuendusi ette võtta.

XIII.

Mahtra sündmuste kohtulik uurimine.

Mahtra sündmuste pärast võeti koha peal mitukümmend meest kinni, pandi raudu ja saadeti Tallinna Toompea vangikotta oma edaspidist saatust ootama.

Maksvate seaduste seisukohalt olid õnnetumad talumehed raske kuritöö korda saatnud: nad olid seaduslikkudele võimudele sõnakuulmatud olnud, sõjaväele tegudega vastu hakanud, riisunud ja põletanud.

Tolleaegsed seadused karistasid seesuguseid üleastumisi kõige armuheitmatumalt.

Juba 16. juunil 1858 võis siseminister kuberneri teatada, et kindralmajor Issakovi ettekande peale keiser on käsu annud, isikuid, kes süüdi on korratustes ja avaliku vastupaneku ja kangekaelsuse ülesnäitamises valitsusevõimude ning sõjaväe komando vastu, sõjakohtu alla anda välja kaelakohtuseaduse järele.

Sõjakohus seati jõjaministri korraldusel järgmiselt kokku: esimees — Ladoga polgu 4. tagavara-bataljoni ülem polkovnik parun von der Brincken, kuna liikmetest kolm sõjaväe ja kolm kodanliste võimude poolt tuli määrata.

Kuberneri paluti, et ta kohalikkude ametiasutuste poolt kolm kohtu liiget määraks ja vangisolevad kaebelused oma võimkonnast Tallinna komandandile kindralleitnant parun Salzale edasi annaks.

Komandant võttis vangid küll sõjavõimude arvele, et aga sõjavangikodades ruumi ei olnud, jäeti kinnipeetavad Toompea vangikotta edasi.

Ülem maakohus määras kubeneri ettepanekul sõjakohu liikmeteks Harjumaa manrihti kohtuniku von Mohrenschildti Hageri-Maidlast ja sell sama kohtu kaasistujad von Breverni Jägalast ning von Klugeni Kloogalt.

2. juulil võis kuberner siseministrile teatada, et eeluurimine Mahtra asjas varsti lõpule jõuab, mis järele võimalikuks saab hakata vormilist uurimist toimetama.

Sõjakohus aga arvas, et asjaga on tarvis rutata, nõnda et miskisugust uut uurimist enam tarvis ei ole, vaid et tema võib otsused teha eeluurimisel kogutud materjaalide põhjal.

Niisugune ülepeakaela toimetamine paistis isegi kubernerile liig olevat, nõnda et ta tarviliseks pidas selle vastu häält tõsta.

2. juulil kirjutas ta kindral Issakovile, kes vahepeal ju oli Peeterhofi jõudnud, toonitades täielikuma uurimise tarvilikkust.

Eeluurimine toimetatud Eestimaa kohalikkude seaduste kohaselt lühidalt ainult selle jaoks, et peasüüdlasi kätte saada, ilma et oleks asjasse puutuvatelt isikutelt vannet nõutud ja kõiki neid vahendid käsitatud, mis vormiliku uurimise juures nõuetavad. Sellepärast olla eeluurimine puudulik valjude, ja võib isegi olla surma-otsuste tegemiseks.

Sel põhjusel palunud kuberner parun von der Pahleni, et see kahe teise liikme kaasabil toime paneks vormiliku uurimise, mille põhjal siis sõjakohus oma tegevuse võiks mõne päeva jooksul lõpetada.

Kuberner ei teadnud küll lubada, millal uurimine lõpule jõuab, sest esiteks olla tarvis üle kuulata 48 vangi, kelledest 16 haavatutena haigemajas viibisid, peale selle aga veel palju inimesi üle küsida

tunnistajatena, nendest mõnda isegi, võib olla, Liivimaa kubermangust.

Oma kirja lõpul rõhutab kuberner, et tema loodab kindrali inimesarmastusliste vaadete peale ja palub teda olla eestkostjaks, et kohut mitte ei peetaks puuduliku eeluurimise materjaali põhjal.

Kindral oma vastuses teatab, et tema kubeneri vaateid jagab: olla tõesti tarvis täielikumalt asja uurida, et lahutada enam-süüdlasi vähem-süüdlastest, kuna ka südametunnistus nõudvat, et ei saaks karistatud need, kes pole seda ära teeninud. Tema arvates ei võivat selleks takistusi olla, et kohus ise täiendavat uurimismaterjaali nõutaks.

Ilma et pealinna vastusi oleks ära oodanudki, korraldas kuberner ise uurimiskomisjoni 3. juulil. Ta nimetas komisjoni esimeheks maakonnasaadiku parun von der Pahleni, liikmeteks: kubermanguvalitsuse ülemsekretääri õuenõuniku von Nottbecki ja rüütelkonna sekretääri krahv von Manteuffeli, protokollkirjutajaks kubermanguvalitsuse sekretääri nimenõuniku Lampe. Komisjon töötas Harjumaa manrihti ruumides.

Sõjavõimudel oli kohtupidamisega rutt, sest samal 3. juulil juba nõudis Tallinna komandant sõjaministri ettekirjutuse põhjal kubernerilt, et uurimine võimalikult ruttu lõpetataks.

Kuberner kordas komandandile neid samu motiivisid, mis ta oli teatanud siseministrile ja kindral Issakovile. Nähtavasti lepitati nende motiividega, sest mõni aeg lasti mööda minna, kunni jälle meelde-tuletused anti.

Uurimiskomisjon hakkas hoolega tööle, käis ka, nagu ametlisest kirjavahetusest näha, maal inimesi üle kuulamas. Ohvitserid*) ja soldatid, kes Mahtras olnud, kutsuti välja, kuulati vande all üle ja näidati neile süüdlaste äratundmiseks vangid ette.

---

*) Mahtra vastuhakkamise puhul olid seal major Laiming, leitnant Bolotov ja lipnik Andrejevski.

Ka Pärnu sillakohut lasti tunnistajaid üle kuulata, vist küll Mahtra talitaja Tertsjuse Kärus käigu pärast.

Kui 8. augustil Riia kindralkubernereri poolt meeldetuletus tuli, et uurimine viibimata lõpule viidaks, seletas komisjon 15. augustil, et tema küll enne ja ka pärast lõunat töötab, isegi hilja ööni, kuid rohke töö pärast veel pole asjaga lõpule jõudnud, kuid loodab lähemal ajal ometi oma tööga valmis saada.

Alles 27. oktoobril võis kuberner komandandile teatada, et uurimiskomisjon on oma töö lõpetanud ja saatis ühtlasi kõik selle komisjoni tööd ning muud asjasse puutuvad materjaalid komandandile sõjakohtule edasiandmiseks.

Kõiki materjaalisid oli mitusada poognat, selles arvus eeluurimise protokolle 44, uurimisprotokolle 220 poognat.

Uurimismaterjaalide kättesaamise järele võis sõjakohus oma tööd alata. Komandant nõudis, et kohtu juure määrataks tõlk, kes Vene ja Eesti keelt hästi oskaks. Tõlgiks määrati kroonupalati sekretäär F. R u s s o v.

Kubernereri poolt saadeti sõjakohtule isikute üle, kes Toompea vangikojas kinni olid ja kohtu alla anti, järgmine nimekiri:

M a h t r a m õ i s a s t :

1. Andrei, Ado — taluperemees.
2. Schmiedeberg, (Arusepa) Taniel — talup.
3. Liiv, Jaan — talusulane.
4. Roosimäe, Otto — talup.
5. Schmiedeberg, (Mäe) Taniel — talup.
6. Reinverk, (Tooma) Jaan — talup.
7. Kullerkupp, (Noore-Tõnu) Hans — talup.
8. Kastan, Jaak — talusulane.
9. Pabelson, Tõnu — „

Kaiu mõisast:

10. Olander, Peeter — talusulane.
11. Olander, Otto — ”
12. Lang, Tõnu — ”
13. Piller, Hans — ”
14. Klemmer, Mart — ”
15. Elmann, (Kangerma) Pearn — talup.
16. Toll, Mart — talus.

Kuimetsa mõisast:

17. Ots, Mihkel — talusulane.

Harmi mõisast:

18. Mursa, (Jaagu) Jüri — peremehe poeg.

Juuru mõisast:

19. Nikolo, (Jaagu) Jüri — talusulane.
20. Baumann, (Sepa) Jaan — peremehe poeg.

Purila mõisast:

21. Lauer, (Uustalu) Hans — talusulane.

Kaiu mõisast:

22. Tross, Ado — talusulane.

Maidla mõisast:

23. Kroon, Jüri — taluperemees.

Purila mõisast:

24. Andresmann, (Uustalu) Karl — talusulane.

Nimekirjas tähendatud meestest olid nr. 22, 23 ja 24 (Tross, Kroon ja Andresmann) parajasti haiguse pärast priihospitalis.

Muist kaebealustest, kui vähemsüüdlased, olid uurimise jooksul ajutiselt vabaks lastud, ehk peeti neid kinni mõnes teises vangikojas.

Maalt kutsuti haagrehi kaudu ka hulk inimesi sõjakohtu ette. Kubermanguvalitsuse akti järele ei

saa kindlaks teha, kas nad kõik kaebealused olid; võimalik, et nendest mõned tunnistajatena ette kutsuti. Nimekirjades seisavad ka mõned pileti peale lastud madrused. Kas nende jaoks peeti erikohut, nagu esialgul oli korraldatud, ja missuguste tagajärgedega, seda pole korda läinud selgeks teha.

Sõjakohtu alla anti Mahtra asjas kokku 65 isikut.

Uurimismaterjaalide põhjal arvas kuberner, et Maidla talitaja Hans Piipi ja Atla talitaja Jüri Neppi, kellede süü suur ei olnud, võiks vangist kunni kohtuotsuseni vabastada, millega aga sõjakohus nõusse ei jäänud.

Politsei- ja kirikuteated lasevad kaebealuseid oma suures enamuses ausate ja korralikkude inimestena paista.

41. kaebealusel, kellede kohta teateid küsiti, võib haagreht ainult kahest öelda, et nad ennem on kohtulikult karistatud: Hans Till Mahtrast on 1851. aastal mõisa vasika varguse eest 80 vitsahoobiga, Mats Pill Kaiust 1854. a. mõisa rukiste varguse eest ka 80 vitsahoobiga karistatud; teised keegi pole nuhtlust kannud.

Õpetajate (Juuru ja Kose) tunnistused teavad halvalt iseloomustada järgmisi kaebealusid:

Mart Mühlmann on joodik ja pärit niisugusest perekonnast, millest ei või midagi head öelda.

Ado Andrei on mitu aastat politsei valvuse all, sest et teda Mahtra kubja Peeter Uritsa tapmises kahtlustatakse. Rahvajutu järel olla ta äkiliseloomuga.

Juhan Reinvalt on üleüldse kõlbmata inimene.

Tõnu Langi usuteadmised on halvad, ta on harva armulaual käinud, on laisk ja ei taha korralikult tööd teha, kuid joodik ta ei ole.

Jaan Bergstein (aga mitte Pestel, nagu kohtuprotokollides öeldud) on halbade usuteadmistega, on küll korralikult armulaual käinud, aga purjutab ja jobnud olekus on alati riikas.

Mart Klemmeril on head usuteadmised, on korralikult laual käinud, aga kõneldakse, et ta

viimasel ajal purjutama hakkanud, mida ennemalt ei ole teinud.

Pearn Eilemann armastab napsu võtta, kuid on heasüdamline inimene.

Jaan Paulusel on head usuteadmised, on korralikult armulaual käinud, aga hirmus joodik.

Mihkel Otsa on äkilise ja tigeda iseloomuga.

Pearn Vailk oskab lugeda halvasti, käib korralikult laual, aga on ühe sõnaga kõlbmata inimene, sest ta joob, varastab jne.

Jüri Nikkolo on kergemeelne inimene ja joodik.

Mart Gutmann on kergemeelne isik.

Mihkel Baumann käib küll korralikult armulaual, aga on kõlbmata inimene, joob, on murdvarguse korda saatnud ja tal on abieluta laps.

Ado Pever joob.

Hans Kullerkupp on natuke kergemeelne.

Jaagu Hindrik Pabelson — riiakas inimene.

Jüri Uidaküll (Uit) — kelm.

Hindrik Kruus (Pill) Kaiust — joodik.

Jaan Piller (Pill) — joodik.

Mihkel Klabber (Klammer) — kergemeelne isik.

Jüri Kütsin — natuke purjutab.

Tiits Rodemann — kergemeelne isik.

Kangru Hans Piip (Piper) — korralik inimene, aga natuke riiakas.

Jüri Sile — joodik.

Selle iseloomustamise järele leiame kaebealustest koguni vähe neid, kes oleksid täiesti rikkiläinud inimesed; kõik, peale ühe, on omad kiriklikud kohustused korralikult täitnud, nad olid ainult tundesikumad inimesed, kes hõlpsasti tasakaalu kaotavad ja sellepärast kergesti tuld võtnud. Kuid palju on ka neid kaebealuseid, kellede kohta koguduse vaimulik ei saa muud öelda, kui lausa kiitust. Näituseks:

Hans Tertsius (Mahtra talitaja, üks peasüüdlas-test) — head usuteadmised, korralikult armulaual käinud, alati heade ja laitmata elukommetega olnud.

Taniel Schmiedeberg — kirikuasjus korralik, laitmatade elukommetega.

Otto Jüri Roosimäe — laitmata elukommetega, üleüldse hea, kõlbline ja avalik inimene.

Aru Taniel Schmiedeberg — tagasihoidlik ja korralik inimene.

Hindrik Mäeots (aga mitte Pill) — heade elukommetega.

Tõnis Laur — hea inimene.

Reinu Jaan Mats ja Pärtle Priidik Ottens (Ott) — koguni laitmata elukommetega.

Pilli Otto Lesmann — paremate eluviisidega inimene.

Teised kohtualused on ka harilikud korralikud inimesed, kellede kohta vaimulikul midagi laitvat pole ette tuua.

XIV.

Kohtuotsus.

Sõjakohus pidas oma esimese istumise 29. okt. 1858 ja jõudis oma tööga 27. novembril samal aastal lõpule.

Kohtu esimeheks oli, nagu eelpool juba nimetatud, polkovnik parun von der Brincken liigeteks kapten Malschev, alamkapten Markushevski, alamleitnant parun Pritvitz ja kodanliste võimude esitajatena kolm mõisnikku: von Mohrenschildt, von Brevern ja von Klugen; sekretääriks oli sõjaväe ametnik Kovenev, tõlgiks Russov.

Kuidaviisi sõjakohut peeti ja missugustes oludes seal kaebealuseid ning tunnistajaid üle kuulati, missuguste tunnistajate ütelused olid mõõduandvad ja missuguste järelkaalumiste põhjal kohus oma otsuse tegi, selle kohta pole korda läinud materjali saada.

Igatahes paistab, et see kohus oma ülesannet väga karmilt täitis, nii et see kohalikus administratsiooniski, kes ju teatavasti sugugi „pehmeid käsa“ ei armastanud, kartust äratas ja kuberneris siis, kui kohus hakkas juba oma tööd lõpetama, sundis paluma, et otsust enne kinnitamist kaebealustele sugugi ei kuulutataks, vaid otsus aktiga kuberneris kätte saadetaks edaspidisteks korraldusteks.

27. novembril oli kohus oma töö lõpetanud ja järgmisel päeval jõudis otsus ühes aktidega kuberneris kätte.

Kohtu otsus oli ka küllalt kare ja kohutav: kahele kaebealusele mõisteti kumbagile 1500 hoopiga kadalippu ja peale selle nad vangiroodu, kolmele ainult kadalipu karistust, kuna teised kuuskümmend kõik surmanuhtluse alla mõisteti. Kaebealuste varandus pidi konfiskeeritama, oksjonil ära müüdama ja saadud raha mässu läbi sünnitatud kahjude katteks minema. Kahjutasunõudmisi oli üles antud: Mahtra mõisa omaniku von Helfreichi poolt 6204 rbl., valitseja Rosenbergi poolt 1178 rbl., aidamehe ja teiste mõisateenijate poolt ka mõned väikesed summad, kõik ühtekokku 8000 rbl. ümber.

Kohtuliikmed kapten Markushevski ja von Brevern leidsid otsuses miskisuguse arusaamatuse mõnede kaebealuste ja karistuste kohta ja andsid selle kohta kubernerile oma isearvamise.

2. detsembril 1858 saatis kuberner kohtuotsuse ühes kõigi asjasse puutuvate materjaalidega Riiga kindralkubernerile.

Asja läbi vaadates leidis kindralkuberner, et Mahtra mässus olid peasüüdlastena tegevad kolm isikut, nimelt: Adra Mihkel Mastrast, Jüri Torter ja Ulaka Jüri Purilast. Esimene nendest oli rahvast üles kutsunud soldatite kallale tungima, oli ise soldatid löönud ja neid taga ajanud, kunni ta viimaks ise tagaajamisel surma sai. Torter oli kapten Boguzkit löönud, temal õlalapid maha tõmmanud ja seega üleüldiseks võitluseks alguse annud; ta lasti aga peagi soldatite poolt surnuks. Ulaka Jüri peale langes suur kahtlus, et ta kapten Boguzki oli maha löönud, sest teda nähti selle ohvitseri surnukeha riisumisel; see mees jäi pärast nõdrameelseks ja uputas enese Purila jõkke ära. Nõnda olid peasüüdlased juba surma saanud.

Teistest talumeestest, kes olid kohtu alla antud, arvas kindralkuberner 13 suuremateks süüdlasteks, kelledest 8 isikut, seda mööda, kuid nad olid rahutustest osa võtnud, tuleksid sunnitööle, teised 5 aga Siberisse asumisele saata.

Ülejäänud kaebealuste kohta, kes on rahutus-
test osa võtnud teiste õlul, oma nooruse rumaluses
ehk teistel sellesarnastel põhjustel, arvas kindral-
kuberner, et nendele tuleks paranduskaristust anda,
mõnda nendest aga hoopis vabaks lasta.

Kindralkuberner seadis oma poolt nimekirja
kokku, kuidas tema arvates kohtualustele tuleks
karistust määrata, ja saatis selle siseministrile, kes,
kindralkuberner arvamiseega nõus olles, nimekirja
keisrile ette kandis.

27. jaanuaril 1859 kinnitas keiser selle ette-
paneku ja käskis teda täide saata.

Lõpulikult kujunes siis otsus kaebealuste kohta,
nagu ta, tõlgi F. Russovi käega kirjutatuna, kuber-
neri kantselei aktis seisab ja sellest sõna sõnalt ning
tähttähele on maha kirjutatud, järgmiselt:

Eestimaa kubermango talupoegade nimed,
kes seatud valitsuse vasta sõnakuulmata olnud
ja väe vasta hakanud ja sellepärast väe-kohto
alla on pandud, ning mis sü kellegil on ja mis
trahvi kellegile pealepannakse, sedamööda kuda
kindralkubernöri-herra mõistmise järele Riigi
valitsuse asjade toimetaja Ministri-herrast kõige
Ministriherrade Kogodusele on läbivaatamiseks
ette pandud ja Suure Keisri Herrast on kinni-
tatud.

Nääri-kuu 27-mal pääval
1859 aastal.

Nr.	Risti- ja liad- nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kubernöri herra iga ühele on mõistnud.
1	<p>Mahtra mõisa talupoeg Ado Andrei 44 a. vana.</p>	<p>Ado Andrei on avalikult seatud valitsuse vasta sõnakuulmata olnud ja Kroonuväe vasta hakanud, ka on ta üks neist olnud, kes teisi talupoegi on ahvatanud selle kurja nõusse hakata. Sellepärast tema on 30-mal Lehe-kuu päeval 1858 a. tallitajaid kokkukutsunud nõuu pidama ja pärast seda kutsunud ligidalt talupoegi Habbaja ja Harmi vallast, väe vasta hakama. Kui 2-sel Jaani-kuu päeval talupojad endid Mahtra-mõisa kokkokuksid, siis Ado Andrei oli vembraga nende esimeste mässajate hulgas. Peale seda tema on mõisavalitseja peale kippunud, on teiste nõuandja olnud ja käskinud mõisavalitsejat tappa.</p>	<p>Selle eest, et Ado Andrei seatud valitsuse ja Kroonu-väe vasta on hakanud ja mässanud, iseäranis selle eest, et ta teisi talupoegi kutsunud ja taga kihotanud sedasamma tegema, — ja sedamööda mis Väe-Kaela-Kohto-Seaduse 1-se raamatus 21-ses ja 22-ses käsus (1855 a.) seatud on, ning ka sellesamma Seaduse 2-ses raamatus 716-ma käso tähenduses ja Trahvi seaduse 79, 130 ja 296-mas käsus (1857 a.) — peab ta 10 kord 100 mehe läbi kadalippu jooksuma ja sellepärast, et temal ni mitmekordset süüd on, ning et tema kurja tegude läbi ni suur kahjo sündinud, saavad tema käest kõik tema seisuse-</p>

Enne seda Ado Andrei on sellepärast kohto al olnud, et teda tapjaks arvatud, ning ka ühtepuhku varguse pärast, mis eest ta kohto mõistmist mööda juba on saanud avalikkult nuheldud ja kohto poolest selle arvamise alla on jäänud, et ta tapja on.

Kaio möisa
talupoeg
2 Peeter Ollander
27 a. vana.

Peeter Ollander on sõnakuulmata Mahtra-valla talupoegade kutsumise peale Mahtra-möisa tulnud ja üks nende esimestest mässajatest olnud ja väe vasta hakanud. Temal on jahi-püss juures olnud, ta olnud üks nende mässajate peameestest, rääkinud teiste eest soldatitega ja käskinud neid äraminna, neid ähvardades, et kui ära ei läha, neile kõigile otsa tehakse. Peale seda tema pärinud häbematal viisil selle roodu ülema Maior

õigused äravõetud ja ta saab kõigi kauema trahvi aja peale, se on 20 aasta peale kõige rängema vangitööle mägede sisse ärasaadetud.

Peeter Ollander peab selle eest, et ta üks neist peameestest mässajate hulgas olnud, Trahvi seaduse 79, 130, 132, 296 ja 299-ma käso järel 10 kord 100 mehe läbi kadalippu jooksuma, ja sellepärast, et temal ni mitmekordset süüd on, ja tema süü läbi ni suur kahjo sündinud, saab ta kõige kauema trahvi-aja peale, se on, 20 aasta peale kõige rängema vangitööle mägede sisse ärasaadetud.

Nr.	Risti- ja liad- nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kubernöri herra iga ülele on mõistnud.
		<p>Laimingo käest tähte, mis pärast vägi Mahtra-möisa oli tulnud, püüdis alamkaptein Bogutski ölaltpoletti mahakiskuda, päris ohvitserite käest raha ja kõige viimaks kargas, püssi lastes ja urraa öiskades, kõige teiste mässajate ees soldatite peale, kus juures tema ühe soldati käest püssi-padronid ärakiskunud. Pärast tema kipus teiste seltsis möisa valitseja peale, päris tema käest ka raha ja riisus teistega üheskoos mitmesugu varandust, seal hulgas oli üks ohvitseri ülekuub ehk palito, mis tema pärast veel oma selga pannud.</p>	

- Mahtra mõisa talupojad
 3 Hans Piller 30 a. vana.
 4 Jaak Kastan 24 a. vana.
 Kaio mõisa talupojad
 5 Otto Ollander 22 a. vana.
 6 Ado Trost 26 a. vana.
 Juuru mõisa talupoeg Mihkel
 7 Baumann 25 a. vana.
 Maidla mõisa talupoeg
 8 Jaan Kroon 30 a. vana.

Need talupojad on ka nende esimeste mässajate hulgamehed olnud ja ni hästi Mahtra-mõisavalitseja kui väe vasta pannud. Pilleril on kep käes olnud. Ollanderil üks raud heinaango aro, mis ka nemad teiste seltsis on mõisavalitseja peale kippunud. Peale seda nemad on ka mõisa riisujate hulgas olnud: Pilleriga olnud Mahtra talupojad Mart Klemmer ja Hindrek Piil, Ollander — oma sugulase, Peeter Ollandrega. Kastan, Trost ja Kroon ajanud soldatid taga, kus juures Kastanil vemmäl kääs olnud.

Kõik kolm saanud soldatitest haavatud: Kastan püssi-odaga rinda, Kroon ja Trost — saanud kuulist viga. Baumann on katsunud ühe soldati käest püssi äravõtta.

Piller, Kastan, Ollander, Trost, Baumann ja Kroon peavad selle eest, et naad seatud valitsuse ja väe vasta hakanud, kus neil rio-riistad juures olnud, ja ka selle eest et nemad röövli viisil riisunud — Trahvi-seaduse 79, 131, 33, 165 ja 299-ma käso järel 6 kord 100 mehe läbi kadalippu jooksmä. Seal juures aga tuleb tähele panna, mis tervise hoidmiseks Väekaelakohto seaduse 2-se raamato 548 ja 552 käsus seatud on. Peale seda saavad nende käest kõik nende seisuse õigused äravõetud ja neid saadetakse ränga vangitööle kroono-vabrikute peale: Piller, Kastan, Trost ja Kroon, kes enam kurja meelt ülesnäidanud — 6 aasta peale, Ollander ja Baumann 5 aasta peale.

Nr.	Risti- ja liad- nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kubernöri herra iga ühele on mõistnud.
9	Mahtra mõisa talupojad A rosepa Daaniel Schmiedeberg 38 a. vana.	Need talupojad arvanud eksi- tuse läbi, et mõisavalitsus üle- kohut pärib, on endid ühte nõusse heitnud ja seatud valit- suse vasta sõnakuulmata olnud. Ni pea kui nemad nõuuks võt- nud väe vasta hakata, on nemad	Et nende 4 mehe sü ka suur on, liati et naad teisi talupoegi on kutsunud väe vasta hakka- ma, aga neile jäetakse muist süüd sellepärast järele, et naad mitte oma kurja nõuu vaid ennem eksituse läbi selle süü
10	Mäe Daaniel Schmiedeberg 36 a. vana.	nisamoti kui Ado Andrei ligi- dalt rahvast käinud enestele abiks kutsumas ja on mäs- mise ajal isi ka seal hulgas	sisse on juhtunud, ka et arva- sid, trahvi ülekohtuseks olema, mis nemad selle eest pidid saama, et naad sõnakuulmata
11	Otti Jürri Rosenmäe 35 a. vana.	Mahtra mõisas olnud; siiski ei ole neil midagi rio-riista juures olnud. Sest ei ole mitte täit tunnistust, et nemad isi ka on	mõisavalitseja vasta olnud, ja seda trahvi kartsid, ka vähen- dab se nende süüd, et kui naad teisi talupoegi väe vasta appi
12	Thoma Juhan Reinverk 42 a. vana.	mässanud, ehk muud midagi kurja teinud. Maior Laiming üksipäini on tunnistanud, et Mäe-Schmiedeberg sel ajal, kui kõige suurem möllamine oli,	kutsusid, nemad ei võinud ette- näha, mis õnnetus sest tõusis,— mis juba sest näha on, et mõned nende hulgast on püüdnud mõisavalitsejat teiste talupoe-

13 Endine Mahtra
mõisa tallitaja
Hans Tertius
39 a. vana.

tema käest tahtnud mõeka ärakiskuda, aga tunnistamise-kirjadedest on näha, et Schmiedeberg selle mässamise ajal on mõisavalitsejat aidanud häda eest ärapeaseda.

Hans Tertius on Mahtramõisa tallitaja ammetis teiste talo poegadega üheskoos seatud valitsuse käskusid täitmata jätnud, on teiste talupoegadega selle pärast, nõuu pidanud ja et ta kül nägi, mis läbi neil se eksitus tuli, ei ole tema ometi püüdnud neile õiget aru anda ja neid kurja eest hoida, kuda tema ammeti kohusoleks olnud, vaid on talupoegade kokkotule-

gade eest peasta. Sedamööda mõistetakse neile seda trahvi, et nemad, se on, Aroseppa ja Mäe-Schmiedeberg, Rosenmäe ja Reinverk igaüks peavad 4 kord 100 mehe läbi kadalippu jooksuma. Peale selle võetakse neilt kõik nende seisuse õigused ära ja naad saavad Siberi maale kõige kaugema kohtadesse ärasaadetud.

Sedasamma mõistmist mööda, mis ülemal kirjutud on, peab Hans Tertius 1 kord 100 mehe läbikadalippujooksuma. Pealeseda võetakse tema käest kõik tema seisuse õigused ära ja ta saab Siberi maale kuski ligema kohta ärasaadetud.

Nr.	Risti- ja liad-nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kuberbneri herra iga ühele on mõistnud.
14	Kaio mõisa talupojad Mart Klemmer 28 a. vana.	<p>mise juures liad sõnad pruukinud, mis läbi ta teisi ahvatas-Kroono-väe vasta hakkata, ja talupoegi veel enam selle eksitusesse kinnitas, et mõisa-herra ja mõisavalitseja ülekohut päri- vad, — ja neid julgeks tegi väe vasta panna. Siiski tema ei ole isi mässamise juures olnud, ega ka teistest valdadest talupoegi kokkokutsunud, sest et sel ajal kaugel kodunt ära oli.</p> <p>Neist meestest on Lang, Ellmann, Nikkolo, Baumann, Valk, Mursa ja Ots need esimesed hakkajad nende talupoegade hulgas olnud, kes Mahtra-mõisas väe vasta hakkasid. Üks mees seitsammast külast, kust</p>	<p>Lang, Ellmann, Nikkolo, Baumann, Valk, Mursa ja Ots saavad selle eest, et naad nende hulgamehiks olnud, kes väe ja Mahtra-mõisa valitseja vasta hakanud, ja muud kurja seal mõisas teinud, ning Klemmer,</p>

- 15 | Körtso Hindrek
    Pill
    46 a. vana. | Lang on, on tunnistanud, et
Lang nende talupoegade hulga-
mees olnud, kes soldatid taga
ajanud, ja et temal soldati-püss
16 | Tönnö Lang
    27 a. vana. | kääs olnud, mis Lang isi aga
ütleb Mahtra möisa öue pealt
leidnud. Ellmann, kes kuulist
viga saanud, on isi tunnistanud,
et ta ligidalt külas käinud,
17 | Päärn Ellmann
    44 a. vana. | teisi talupoegi mässamiseks
kokkokutsumas. Nikkolo ja Bau-
mann on varastud möisa viina
18 | Jaago Jürri
    Nikkolo
    24 a. vana. | joonud ja joobnust peast iga-
sugu ülekohut, väevalla tegu ja
kurja möisarahvale teinud. Valk
ja Ots on nende hulgas olnud,
kes Mahtra möisavalitseja peale
19 | Seppa Jaan
    Baumann
    24 a. vana. | läinud, ja Ots on pealegi teisi
talupoegi senna juure kutsunud.
Mursa peale on tunnistatud
et tema soldatite vasta haka-
20 | Ustallo Hans
    Laur
    23 a. vana. | nud, kus juures temal midagi
rio-riistaks kääs olnud. Tema
ei ole seda kül tööks võtnud,

Piil ja Laur riisumise eest —
igauks 100 vitsahoopi, kui ne-
mad tohtre tunnistust mööda
iho-nuhtlust võivad kannatada.
Peale seda võetakse Trahvi-
seaduse 84-ma käso järel neilt
kõik nende iseäralised õigused
ära, mis neil isi oma kohta ja
oma seisuse poolest on, ja ne-
mad saavad 6 aasta peale Inse-
neeri-väe vangiroododesse ära-
saadetud; aga kui nemad vangitö-
öle ei kolba, siis tuleb neilt
kõik nende õigused äravõtta ja
neid Siberi-maa asujateks ära-
saata.

Nr.	Risti- ja liad- nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kubeneri herra iga ühele on mõistnud.
21	Päär Valk 25 a. vana. Harmi möisa talupoeg	aga et tema on mässajate hul- gas olnud, seda on juba sest näha, et tema pärast on kiit- nud, et ta ühe ohvitseri öla pealt epoletti mahakiskunud.	
22	Jaago Jüri Mursa 22 a. vana.	Kohto-tunnistamise-kirjadest ei ole kül näha, et Klemmer, Piil ja Laur soldatitele ehk möisa- rahvale midagi kurja teinud,	
23	Kuimetsa möisa talupoeg Mihkel Ots 23 a. vana.	aga nemad on selle poolest süüalused et naad mässamise juures olnud ja selle segaduse ja möllamise ajal on möisa rii- sunud. Seal juures on Klem- mer ja Piil igasugu asja ja varandust Mahtra-möisast ära- viinud ja oma tarvis pruuki- nud, Laur aga on omale sur- nud alamkaptein Bogutski saa- pad võtnud.	

- 24 Mahtra mõisa
talopojad
Reino Jaan
Mats
43 a. vana.
- 25 Koido Hans
Till
37 a. vana.
- 26 Vaino Hans
Kullerkup
46 a. vana.
- 27 Pertle Pridik
Ot
32 a. vana.
- 28 Jaago Hindrek
Pabelson
30 a. vana.

Kõik need mehed on uut Seadust vastaoksi mõistes mõisavalitseja vasta sõnakuulmata olnud ja teiste Mahtra talopoejadega ühte nõusse heitnud, oma endi abiks väe vasta hakata. Pääv enne mässamist 1-sel Jaani-kuu päeval nemad olid rahva kokkotulemise juures ja sellepärast tuleb arvata, et naad ka teiste nõusse heitnud ligidalt talupoegi vastapanemiseks kokkokutsuda, pealeseda nemad olid mässajate hulgas Mahtra mõisas. Siiski ei ole neil kellegil seal rio-riista juures olnud, ka ep ole nemad isi mässanud, ega muud kurja tegu teinud, ja Mats ja Till on pealegi mõisavalitsejale mässajate vasto appi läinud ja teda aidanud nende eest ärapeaseda.

Selle eest, et Mats, Till, Kullerkup, Ot ja Pabelson seatud valitsuse vasta sõnakuulmata olnud, mis läbi ni suur kahjo sündinud, aga ometi isi ep ole kurja tööd teinud, saavad nemad igaüks 80 vitsahoopi, kui tohtre tunnistuse järel võivad ihonuhtlust kannatada. Peale seda võetakse Trahvi-seaduse järel 84-ma käsku mööda neilt kõik nende iseäralised õigused ära, mis neil isi oma kohta ja oma seisuse poolest on, ja naad saavad 4 aasta peale Inseneeri-väe vangiroododesse ärasaadetud; aga kui nemad senna vangitööle ei kolba, siis tuleb neilt kõik nende seisuse õigused äravõtta ja neid Siberi maa asujateks ärasaata.

Nr.	Risti- ja liad- nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kuberneri herra iga ühele on mõistnud.
29	Kaio mõisa talopojad Jürri Obermann 44 a. vana.	Need talopojad olid nende selt- simehed, kes Mahtra-mõisas mõi- savalitseja ja väe vasta hakanud. Seal juures Obermann ja Andres- mann olid rio-riistadega mässaja- te hulgas, ja said kuulidest haavatud. Errinil on ka vem- mal kää olnud, Lang on pärast seda kiitnud, et tema ka solda- tite vasta sõdinud. Kasper on selle segaduse ajal üks jägu varastud mõisa-viina omale võtnud.	Selle eest, et Obermann, Lang, Errin ja Andresmann teiste selt- sis väe vasta hakanud, mis sest arvata, et mõned nende hulgast haavatud saanud, ja et nemad rio-riistadega mässajate hulgas olnud, ning selle eest et Kasper ja Vinter teistega ühes- koos mõisa vara riisunud, saab igaüks neist 70 vitsahoopi, kui tohtre tunnistuse järel ihonuht- lust võivad kannatada. Peale seda võetakse neilt kõik nende iseäralised õigused ära, mis neil isi oma kohta ja oma seisuse poolest on, ja naad saavad 2 aasta peale Inseneeri-väe vangir- oododesse saadetud; aga kui nemad senna vangitööle ei kolba, siis tuleb neilt kõik
30	P r i t s L a n g 35 a. vana.		
31	K a r r o H a n s E r r i n 32 a. vana.		
32	Purila mõisa talopojad Hans Kasper 22 a. vana.		
33	N e p s u J a a n V i n t e r 33 a. vana.		
34	Ustallo Kaarel Andresmann, 21 a. vana.		

- 35 Mahtra mõisa
talupoeg
J a a n L i i v
19 a. vana.
- 36 Kaio mõisa
talupoeg
V a d d e J a a n
P a u l u s
35 a. vana.
- 37 Juuru mõisa
talupoeg
S e p p a M a r t
G u t m a n n
30 a. vana.
- 38 Harmi mõisa
talupojad
K ä ä r d i M a r t
M ü h l m a n n
20 a. vana.

Kõik need mehed on sel pääval, kui Mahtra mõisas mässamine sündis, ka seal teiste talupoegade hulgas olnud ja mitmest tunnistusest on teada, et nemad seal mõnda väevalla tegu ja ülekohut on teinud. Liiv on kepiga mõisa aknad sisselöönud ja kui mässamine möödab, käinud tema ohvitseri kuub seljas. Paulus on kiviga mõisa viina-aida ukse lahti murdnud, Gutmann on teiste seltsis mõisavalitseja peale kipunud, Mühlmann ja Ahma on teiste seltsis soldatite vasta hakanud, kus neil on vemblad kää olnud, et kül muu keegi, kui Liiv üksipäini, seda isi ei ole ülestunnistanud, ja Mühl-

nende seisuse õigused ära võtta ja neid Siberi maa asujaks ära saata.

Liiv, Paulus, Gutmann, Mühlmann ja Ahma saavad ihonuhtlust: Liiv, Mühlmann ja Ahma nende nooruse pärast igaüks aga 50 vitsahoopi; Paulus ja Gutmann igaüks 70 vitsahoopi. Pärast nuhtlust nemad saavad lahti, et võivad oma endise elukohta tagasi minna.

Nr.	Risti- ja liad- nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kuberneri herra iga ühele on mõistnud.
39	Vanna Kubja Karel Ahma 19 a. vana.	mann ka ei ole tööks võtnud, et ta mässamise ajal Mahtra-möisas on olnud, aga tema seltsimeeste tunnistusest on teada, et tema sel ajal on möi-sas olnud, kui mässamine peale hakkas. Nende teiste meeste süüst ei ole kohto-tunnista-mise-kirjadest kül mitte täit teadust, aga siiski ei või neid süü alt lahti mõista, sest et naad seal mässamise juures olnud, ja nende peale tunnis-tust on, et naad neid nimetud kurje tegusid on teinud.	
40	Mahtra möisa talupoeg Noore Tönno H. Kullerkup 21 a. vana.	Tönno Kullerkupust ei ole kül teada, et ta väe vasta on hakanud ja möisaherra ehk-möisavalitseja vasta on sõna-	Selle eest et Nore Tönno Kullerkup sest teadnud, et Mahtra talupoegadel nõu oli, väe vasta hakata, aga seda ei

kuulmata olnud, aga temal on sellepoolest süüd, et ta teadis, et Mahtra-talopojad olid nõuuks võtnud ligidalt rahvast väe vasta appi kutsuda, seda ep ole ülesannud; peale seda tema on mässamise ajal teiste talo-
poegade hulgas Mahtra-möisas olnud, et ta kül isi ei ole ka mässanud.

ole ülesannud, tema saab 50 vitsahoopi. Pärast nuhtlust ta saab lahti, et võib endise elokohta tagasi minna.

41 Mahtra möisa
talupoeg
Tönno Pabelson
19 a. vana.

Need mehed on muu rahva järele Mahtra-möisa läinud ja selle ülekohtuse teo ja mässamise juures olnud, mis seal sündinud. Kolm neist on seal kuuli-haavu saanud, Sille paema silma üle on väike haav näha, mis temal enne seda mässamist ei ole olnud. Siiski ei ole täit tunnistust, et Pabelson, Sille, Mart Toll ja Laur ka on Mahtra-möisa valitseja ja väe vasta hakanud; teada on

Pabelson, Sille ja Till saavad selle pärast, et naad mitte isi ka ei ole mässanud, kogoni süü alt lahti mõistetud. Et kül Laur isi ei ole mässanud, aga ometi mässamise juures olnud, ja nago Tallitaja oleks pidanud oma valla rahva eesnäitaja olema, et ilma vasturääkimata peab sõna kuulma, saab ta selle süü eest 50 vitsahoopi. Pärast nuhtlust saab ta ka lahti et võib omaendise elokohtatagasi minna.

42 Kaio möisa
talopojad
Jürri Sille
28 a. vana.

43 Mart Toll
28 a. vana.

Nr,	Risti- ja liad-nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kuberneri herra iga ühele on mõistnud.
44	Purila mõisa tallitaja Tõnnis Laur 31 a. vana.	aga üksi, et Sille sel ajal, kui se kõige suurem möllamine oli, on teistega seltsis varastud mõisa-viina joonud.	
45	Mahtra mõisa talupojad Matsi Pridik K a s t a n 55 a. vana.	Need mehed on teiste Mahtra-talupoegade järele ka mõisa-valitseja vasta sõnakuulmata ja ka mässamise ajal Mahtra-mõisas olnud; siiski nemad isi ei ole mässanud, ja Adder ongi mõisavalitsejale appi läinud ja teda aidanud mässajate eest ärapeaseda.	Et Kastan, Adder ja Üstel mõisavalitseja vasta sõnakuulmata olnud aga mitte ep ole väe vasta hakanud, arvatakse se aeg, mis nemad kohto al ja kinni olnud, neile trahviks, ja peale selle nemad jäävad veel 6 kuud vangi. Kui se aeg üle on, saavad nemad lahti, et võivad oma endise elukohta tagasi minna.
46	Adra Hindrek A d d e r 60 a. vana.		
47	Peerupu Jaan U s t e l 44 a. vana.		

48 Kaio möisa
talupojad
Prits Vadder
26 a. vana.

49 Jürri Kütsin
33 a. vana.

50 Tõnno Mats
Illistom
42 a. vana.

51 Kaio möisa
talupojad Jaan
Vundermann
33 a. vana.

52 Jaan Piil
40 a. vana.

53 Mikko Päärna
Mats Piil
27 a. vana.

Need mehed on teiste talo-
poegade seltsis Mahtra-möisa
läinud, aga ei ole mitte väe
vasta hakanud, vaid kui solda-
tite ja mässajate vahel püssi-
laskmine pealehakkas, siis nemad on ligida metsa jooksnud. Seal nemad leidnud 3 haavatud soldatid, võtnud nende käest, ilma neile kurja tegemata, püssid käest ära, jätnud püssid esiotsa metsa ja toonud neid pärast kohtusse.

Need mehed olnud ka mässami-
se ajal Mahtra-möisas ja
varastanud sealt mõned alve-
mad asjad: Vundermann tük
leiba ja 2 pastle-nahka. Jaan
Piil veike tük lõuendit ja vähä
tangu ja jahu. Mikko Piil 3
lusikat. Nurk ühe särgi, põlle
ja käterätiko. Klammer üks per-
letest tehtsed tühi rahakot. Trost

Et Vadder, Kütsin ja Illistom
soldatitele ei ole kurja teinud
ja need püssid, mis naad nende
käest äravötsid, isi jälle on
tagasi toonud, arvatakse se aeg,
mis nemad kohto al ja kinni
olnud, nende trahviks, ja naad
saavad lahti, et võivad oma
endise elokohta tagasi minna.

Et Vundermann, Jaan ja Mikko
Piil, Nurk, Klammer, Trost ja
Amberg need asjad Mahtra-
möisast varastanud, isi jälle
täiesti on kätte toonud, arva-
takse se aeg, mis nemad kohto
al ja kinni olnud, nende trah-
viks, ja nemad saavad lahti.

Nr.	Risti- ja liad-nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kuberneri herra iga ühele on mõistnud.
54	Juhan Nurk 21 a. vana.	2 kahvelt, vana voodilina ja 2 tükki seepi. Amberg 2 lambanahka.	Et Lesmann mitte ep ole mässanud, vaid aga teiste talupoegadega üheskoos seatud pääval Haakenrihtri käso peale on tulemata jätnud, arvatakse se aeg, mis ta kohto al ja kinni olnud, tema trahviks, ja ta saab lahti, et võib oma endise elokohta minna,
55	Mihkel Klammer 20 a. vana.	Need asjad nemad on aga pärast kõik jälle isi täielt tagasi toonud: Klammer toonud mõisavalitseja oma kätte, teised toonud need asjad kohtusse.	
56	Mats Trost 23 a. vana.	Lesmann on selle poolest süüalune et ta teiste talupoegade eksitust mööda 30-mal Lehekuu-pääval mitte ep ole Haakenrihtri-herra juure läinud, seda ära vastama, miks mõisavalitseja käsud täitmata jäänud. Selle üle ei ole mitte tunnistust, et ta nisammoti, kui teised talupojad teinud, ligidalt rahvast on kutsunud väe vasta panema, ehk isi on väe vasta hakanud.	
57	Tönno Amberg 21 a. vana.		
58	Mahtra mõisa talupoeg Tilli Otto Lesmann 47 a. vana.		

Atla mõisa
talupoeg
A d o P e b e r
26 a. vana.

Ado Peberit on arvata, et ta Mahtra mõisast mässamise ajal pesu on varastanud, ja püssiga mässajate hulgas olnud, sest talupoeg Bokmann on tunnistanud, et tema tük aega pärast mässamist kõrtsi juures Peberiga jutustanud ja näinud, et Peberil põues peenikest pesu ja püss kää oli. Peber ei ole seda tööks võtnud, et ta pesu varastanud, ega et ta Mahtra mõisas mässamise ajal olnud, ja kohto tunnistamise-kirjadest ei ole ka sest täit teadust leida. Et Peber aga seda pesu on varastanud, seda on sest arvata, et nisammoti kui Bokmann tunnistab, et ta Peberi põues pesu näinud, seda ka üks naesterahvas tunnistab, kes juures olnud, kui nemad teine teisega jutustanud.

Et Peberist täit teadust ei ole, et tema varastanud ja mässanud, jäetakse teda selle arvamise alla, et ta seda kurja tööd on teinud. Ta saab lahti et võib oma endise talokohta tagasi minna, aga jääb selle kohto valjo järelevaatamise alla, kelle päralt tema on.

Nr.	Risti- ja liid- nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kuberneri herra iga ühele on mõistnud.
60	Mahtra mõisa talupoeg J ü r r i U i t 24 a. vana.	Mõni päev pärast seda mässamist leitud Uiti majast: mõisavalitseja müts, sigari toos, veikekel ja mõned nõobid, mis tema oma enese tunnistuse järel, Mahtra mõisast võtnud. Ta on kül ka Mahtra-mõisas mässamise ajal olnud, aga sest ei ole täit teadust, et ta isi ka on mässanud, ja riisunud. Isi tema seletab seda asja nõndaviisi: et ta selle mütsi ühe võera poisi käest sellepärast äravõtnud, et tahnud seda mõisavalitseja kätte viia, ja et muud asjad tema 10 aastane vend pärast mässamist mõisa ligidalt leidnud.	Et Uitist täit teadust ei ole, et tema on varastanud ja mässanud, mõistetakse teda kõigest süüst priiks, ja ta saab lahti, et võib oma elukohta tagasi minna, aga teda tuleb valjo järele vaatamise alla panna.
61	Herreda mõisa talupoeg T i t s R o d e m a n n 24 a. vana.	Rodemanni peale on tunnistust, et ta Mahtra-mõisast mäs-	Et Rodemannist selle varguse poolest täit teadust ei ole, mõis-

samise ajal kuld-uuri varastanud, mis tema selsammal päeval jälle talopoja, Maddis Jaani kätte on annud. Isi tema ei võta seda mitte tõeks, vaid räägib, et ta kogoni ei ole Mahtra-möisas olnud, ja seda uuri ühe võera joobnud talopoja taskust võtnud, kes tee peal maganud, möisa tema ei ole julgenud minna, selle uuri aga tema on sellepärast võtnud, et keegi seda ära ei varasta, ja annud siis talopoja Jaani kätte hoida.

Sedasamma viisi tunnistab ka Jaan.

Pestel on isi tunnistanud, et ta oma peremehe, Tönno Otsa Tönno, käso peale on Mahtra-möisa läinud. Sest ei ole täit teadust, et tema seal teiste seltsis on ülekohut teinud ehk

tetakse teda kõigest süüst lahti, ja ta võib oma endise elukohta tagasi minna, aga jääb siiski valjo järelvaatamise alla.

Et Pestel oma peremehe käso peale Mahtra möisa läinud, kus se mässamine sündinud, ja et temast täit teadust ei ole, et ta isi ka on mässanud, mõistetakse teda kõigest süüst lahti.

Kaio möisa
talupoeg

62 Jaan Pestel
32 a. vana.

Nr.	Risti- ja liad-nimed.	Mis sü kellegil on.	Mis Kindral-Kuberneri herra iga ühele on mõistnud.
		<p>mässanud. Üks ainus soldat, Orlov, on tema peale tunnistanud, et Pestel teda kord kepiga vasta pead löönud, aga Pestel ei ole seda töeks võtnud ja muu keegi ei ole ka tema peale seda tunnistanud.</p>	
63	<p>Atla mõisa tallitaja Klause Jürri N ä p 59 a. vana.</p>	<p>Nende meestel on selle poolest süüd, et naad enne seda mässamist, mis Mahtra-mõisas sündinud, 30-mal Lehe-kuu päeval teiste Tallitajatega koos olnud, nende segaduste pärast nõuu pidamas, mis ue Seaduse läbi tõusnud, sest et Hans Tertiusse nõuandmine, väe vasta hakata, selle läbi veel kinnitud sai. Siiski ei ole nemad isi seda enesest tunnis-</p>	<p>Et sest täit teadust ei ole, et Näp, Veimer ja Piip meelega on rahvast eksitanud ja ahvatanud, väe vasta hakata, ega ka sest, et naad isi on mässanud — mõistetakse neid kõigest süüst lahti, et naad võivad oma endise elukohta tagasi minna.</p>
64	<p>Maidla mõisa tallitaja H a n s P i i p 41 a. vana.</p>		

65 | Atla möisa Talli-
taja Abimees
Kokko Maddis
Veimer
35 a. vana.

| tanud, ega ole ka neist teada,
et nemad isi ses nõuus on olnud,
vaid kohto tunnistamise-kirja-
dest on näha, et nemad Hans
Tertiuse kutsumise peale on
kokko tulnud, ja ka ei ole väe
vasta hakanud.

Sia alla on oma nime kirjotanud: Ria-linna Väe-Kubernör, Eesti- Ria- ja
Kuura-maa Kindral-Kubernör, Kindral-Adjutant

Vürst ITALIISKI,
Krahv SUVOROV
RIMNIISKI.

Et seaduse järel se kahjo ja rikkumine peab tasutud saama, mis rahva mässamise läbi on sündinud, on Kindral-Kubernöri-herra seda õigeks arvanud, et seda tasumist tuleb pärida ni hästi kõige nende talupoegade käest, kes selle mässamise pärast on väe-kohto al olnud, kui ka k ö i g e nende käest, kes ka Mahtras mässamise juures olnud ja üksi aga selle pärast ei ole saanud väe-kohto alla pandud, et nendest ei ole muud süüd tööeks tehtud kui aga seda, et nemad ka seal mässamise paikas on olnud.

Seda Auliko Vürsti Kindral-Kubernöri-herra arvamist on Suur Keisri Herra kinnitanud ja käsku annud selle järele teha.

XV.

Otsuse täitmine.

Juba enne seda, kui kohtuotsus keisri kinnitusega oli Peeterburist tagasi tulnud, hakati ettevalmistusi tegema otsuse täidesaatmiseks.

Et Mahtra tegelaste üle kohut mõisteti välja kohtu seaduste järele, tuli ka otsus süüteo kordasaatmise kohal, s. o. Mahtras täide viia.

Otsuse täidesaatmise juure kutsuti maksvate korralduste põhjal harilikult teiste kogukondade esitajad, muidugi selle jaoks, et karistused hirmutavalt ning hoiatavalt mõjuksid rahva peale ka teistes kohtades.

Kindralkuberner arvas, et kaugematest kogukondadest ei maksaks pealtvaatajaid Mahtra karistuste juure kutsuda, kuid ümbruskonna kogukondadest, kust inimesi oli Mahtra rahunutustest osa võtmas, peaksid küll esitajad tulema.

Selles mõttes anti haagrehile korraldus.

Jaanuari lõpul olid ametivõimudel kibedad ettevalmistused otsuse täidesaatmiseks.

Kõige pealt tehti arstliselt kindlaks, kes süüalustest oma tervislise seisukorra järele võib karistuse välja kannatada. Leiti, et seda mitte ei või välja kannatada: Jaan Kastan (24 a. vana, 600 hoopi kadalippu), Ado Trost (26 a. vana, 600 hoopi kadalippu), Jaan Kroon (30 a. vana, 600 hoopi kadalippu), Arusepa Taniel Schmiedeberg (36 a. vana, 400 hoopi kadalippu), Pärtli Priidik Ott (32 a. vana, 80 vitsa-

hoopi). Teiste kohta tunnistati, et nende tervis raske karistuse vastuvõtmiseks küllalt tugev on.

Vangid olid Tallinna kinni toodud kesksuvel, seega kergete riietega. Otsuse täitesaadmiseks tuli neid nüüd südatalvel maale viia. Külma kaitseks telliti nendele haagrehi kaudu maalt soojad riided linna järele.

31. jaanuaril telliti komandandilt, et ta otsuse täitesaadmiseks 500 soldatit annaks, ühes tarvilise arvu ohvitseride, sekretääri ja kahe arstiga. 400 soldatit pidid vangidega Tallinnast laupäeval 6. veebruaril välja minema mööda Raudalu maanteed Mahtrasse; 100-meheline komando ka sinnasamasse Tartu maanteed mööda Angerja kaudu.

Sandarmiülemat kindralmajor Gresseri paluti, et ta oma poolt ohvitseri ja kuus ratsasandarmi vangide saatmiseks annaks.

Konsistooriumi paluti korraldust teha, et kohalik vaimulik karistatavaid enne nuhtluse algust maanitseks ja vaimulikult ette valmistaks. Tallinnas maanitses vangisid juba vangimaja õpetaja Th. D. Luther ja võttis nendest 15 isikut armulauale.*)

Mitmesaja soldati kraami, ohvitseride ja ametnikkude edasiviimiseks oli hulk küüthobusid tarvis; neid pidid andma Tallinna ümbruse kogukonnad. Nõnda nõuti 6 veebruari hommikul kella 7 ajaks Tallinna: Lagedilt 1 kahehobuse ja 11 ühehobuse küüti, 7. veebr. 2 kaheh. ja 5 üheh. küüti. Nehatust 10 ühehobuse, Viimsist 12 üheh., Lehmjalt 16 ühehobuse, Kurnalt 20 ühehobuse ja Vaidast 11 ühehobuse küüti.

Laupäeval 7. veebruaril võttis Tallinna sisemise garnisoni bataljoni ülem major *Sovrimovitsch*, kelle käsutada anti tarvilne arv alamväelisi, peale selle Urali kasakad leitnant Nasarovi ja 6 ratsasandarmi leitnant Danilovitshi juhatusel, vangid Toompea

---

*) Selles arvus ka Mahtra talitaja Hans Tertiusse. Sellest paistab jällegi, et nimet. T. oli usklik inimene, kelle usku ei suutnud kõigutada ka rasked kannatused, mis temale osaks said, pealegi tema arusaamise järele täiesti ilmsüütult.

vangimajast vastu. Vangidel olid käed ja jalad raudus.

Tartu maanteed mööda läksid linnast välja 100 soldatit Ladoga polgu 4. tagavara-bataljonist major Reva juhatusel.

Juba ennem olid Mahtra ümbruses Schlüsselburi polgu tagavara-bataljoni 2 rootu alampolkovnik Disterlo ja 2 Olonetsi polgu rootu kapten Lavtsevitshi ning alamkapten Volnitski juhatusel.

Vangide saatmise juures kogu tee pidid olema sekretäär ja 2 arsti.

Et salk jala läks, vangid pealegi raudus olid, jõuti õige pikkamisi edasi: esimesel päeval 20 versta — Traani kõrtsini, teisel päeval 12 versta — Tohisõllaotsani, ja alles kolmanda päeva — 9. veebruari õhtuks jõuti Mahtrasse.

Viis vangi, keda nende viletsa tervise pärast ei võidud karistada, jäeti Tallinna maha.

Mahtras oli sõjavägesid vastu võtmas ja nendele abiks kodanliste võimude esitajana Lõuna-Harjumaa haagreht von Hellfreich Oru mõisast; temale appi kutsuti kubeneri*) poolt ka Lääne-Harjumaa haagreht von Rukteschell.

10. jaanuaril 1859 kell 10 hommikul algas Mahtra mõisas suure rahvahulga juuresolekul verine vaatemäng: rahutustest osavõtjate karistamine.

Kõige esmalt loeti Eesti keeles ette kohtuotsus, mis peale Juuru õpetaja palveteenistuse maanitsuskõnega pidas.**)

Slis hakkas peale hirmus peksmine, seda kõige pealt täide saates suurema karistuse osaliste kohta.***)

---

*) Kubeneriks oli siis juba kindral von Ulrich.

**) Õp. Berg saatis pärast oma kõne kubeneri nõudmisel viimasele teadmiseks. Kõne on selle raamatu lisa äratrükitud.

***) Täielikuma kirjelduse selle kohta, kuidas jätk peksmine sündis, leiab lugeja Ed. Vilde raamatust „Mahtra sõda.“ Vilde on oma kirjelduse nähtavasti pealtvaatajate jutustuste järele teinud.

Ühtekokku said seal karistada 36 isikut, nimelt: Ado Andrei Mahtrast ja Peeter Olander Kaiust kumbki 1000 hoopi kadalippu, Hans Piller Mahtrast, Otto Olander Kaiust ja Mihkel Baumann Juurust, igaüks 600 hoopi kadalippu, Mäe Taniel Schmiedeberg Mahtrast, Otto Jüri Roosimäe Mahtrast ja Juhan Reinverk Mahtrast igaüks 400 hoopi kadalippu, Mahtra talitaja Hans Tertius 100 hoopi kadalippu, Mart Klemmer Kaiust, Kõrtsu Hindrik Piil Kaiust, Tõnu Lang Kaiust, Pearn Elmann Kaiust, Jaagu Jüri Nikolo Juurust, Sepa Jaan Baumann Juurust, Uustalu Hans Laur Purilast, Pearn Valk Purilast, Jaagu Jüri Mursa Harmist ja Mihkel Ots Kuimetsast igaüks 100 vitsahoopi; Reinu Jaan Mats Mahtrast ja Koidu Hans Till Mahtrast igaüks 80 vitsahoopi; Jüri Obermann Kaiust, Prits Lang Kaiust, Karu Hans Errin Kaiust, Hans Käsper Purilast, Nepsu Jaan Vinter Purilast ja Uustalu Karl Andresmann Purilast igaüks 70 vitsahoopi; Jaan Liiv Mahtrast — 50 vitsahoopi; Vade Jaan Paulus Kaiust ja Sepa Mart Gutmann Juurust kumbki 70 vitsahoopi; Kärdi Mart Mühlmann Harmist, Vanakubja Karl Ahma Harmist, Noore-Tõnu Hans Kullerkupp Mahtrast ja Purila talitaja Tõnis Laur igaüks 50 vitsahoopi.

Vainu Hans Kullerkupp Mahtrast ja Jaagu Hindrik Pabelson sealtsamast on nähtavasti peksu kätte ära nõrkenud, sest nendele määratud 80 vitsahobist on kätte saanud esimene ainult 24 ja teine 70 hoopi.

Iga karistatu kohta kirjutati otsuse täidesaاتمise üle karistusleht, millele juuresolijad ohvitserid ja ametnikud alla kirjutasid. Neil lehtedel leiame järgmised all kirjad: major Sovrimovitsh, major Reva, alamkapten Arepjev, alamkapten parun Schulz, leitnant Danilovitsh, kornet Nasarov, alamkapten Volnitski, kapten Lovtsevitsh, alamleitnant Gustafov lipnik Andrijevski, alamleitnant Galahov, lipnik Solov, haagreht B. von Hellfreich, haagreht O. von

Rucktescheel, Dr. med. Haller, leitnant Panin, bataljoni arst Semiogradski ja lipnik Issakovitsh.*)

Vangide hulgast anti Jaan Liiv, Jaan Paulus, Mart Gutmann, Mart Mühlmann, Karl Ahma, Hans Kullerkupp, Tõnis Laur, Ado Peber, Jüri Uit, Tiits Rodemann, Tõnu Pabelson, Jüri Sile, Mart Toll, Prits Vader, Jüri Kütsin, Tõnu Mats Illistom, Jaan Vundermann, Jaan Piil, Mikku-Pearna Mats Piil, Mihkel Klammer, Mats Trost, Tõnu Alberg ja Jaan Pestel, kokku 23 isikut, kellede kohta otsuse järele enam kinniistumist ehk Siberisse saatmist polnud määratud, Mahtras haagrehi von Hellfreichi kätte vastavasse kogukondadesse saatmiseks ja politsei valvuse alla andmiseks

Nagu sellest nimekirjast näha, toodi Mahtrasse otsuse kuulamiseks ja karistuse pealtvaatamiseks ka need kaebealused, kelledele vangisolek eeluurimise ajal oli karistuseks määratud.

Teiste 32 vangiga läks major Sovrimovitsh**) veel selsamal 10. veebruaril kell 2 päeval Mahtrast Purila mõisa, kuhu ta ööseks jäi. Tagasiminekul anti läbipeksetud vangidele küüthobused, sest jala käia vaeseomaks materdatud inimesed muidugi enam ei jaksanud.

14. veebruaril oli major Sovrimovitsh jälle Tallinnas tagasi, kus ta 32 vangi ühes nende päralt olevate rahadega 2 rbl. 70 kop. Toompea vangimaja ülemale F. Mederile edasi andis.***)

---

*) Viimased kaks allkirja on väga segased, nõnda on võimalik et nimed ehk ka teisiti on, kui siin tähendatud.

***) Tema hoolde anti Toompea vangikojast 55 vangi.

****) Mahtras haagrehi kätte antud vangide raha tegi kokku 4 rbl. 1 kop. välja. Huvitav on selle juures tähele panna, kui suured „kapitalid“ üksikutele vangidele olid. Aktis olev nimekiri näitab seda järgmistes arvudes. Mats Illistom — 39½ kop., Mats Trost — 23½ kop., Juhan Pestel — 7 kop., Ado Peber — 177 kop., Jüri Uit — 29 kop., Prits Vader — 14 kop., Prits Kullerkupp — 44½ kop., Jaan Liiv — 34 kop., Mart Gutmann — 32½ kop.

Olonetsi polgu 2 rootu marssisid Mastrast Kuimetsa, Väätša, Nurmse, Paia, Viljandi, Ruhja ja Volmari kaudu Võnnu linna, kuna teised väeosad Tallinna tagasi tulid.

Kaiu mees Juhan Nurk oli otsuse täidesaatomise ajaks haigeks jäänud ja sellepärast ei võidud teda maale viia. 21. veebruaril kirjutati ta Priihospitalist tervena välja, et aga temale peale eeluurimise ajal oldud kinniistumise muud karistust ei olnud määratud, kuulutati temale 23. veebruaril kohtuotsus ja lasti ta siis vangist vabaks. Viis vangi olid veel haigemajas terveks saamist ja selle järele nendele määratud karistuse kättesaamist ootamas. Arstide tunnistuse põhjal ei võinud nad karistust välja kannatada, sest:

Jaani Kastanil oli paremalt poolt rinnast kuu-liga läbilastud, mille tagajärjel ta alati kõhib ja tal hinge matab;

Jaani Kroonil kintsuloo puruks lastud ja sellepärast alati palavik ning kõht lahti;

Arusepa Daniel Schmiedeberg põdes tiiskust;

Ado Trost kannatas üleüldist kehalist nõrkust selle tagajärjel, et tal kubemeluud olid puruks lastud;

Pärtli Priidik Ottil oli suur kubemevaevaja, mida ei saanud sidemega tagasi hoida.

Kuberner küsis Riist kindralkubeneri käest juhatust, mis nende haigete vangidega peale hakata. Seal vastati, et neid tuleb edasi ravitseda, kuni nad nõnda kaugele paranevad, et võivad ihu-uh-lust vastu võtta; ei parane nad aga mitte, siis tuleb neid ihu-uh-lustest vabaks jätta ja nendega otsuse kohaselt toimetada, s. o. neid kas vangi jätta, Siberisse asumisele ehk sunnitööle saata.

See peale käskis kuberner neid haigeid iga kuu esimestel päevadel arstliselt järel vaadata, kas mõni neist juba ei ole peksu jaoks kõlbulik.

Järelvaatused aga ei annud soovitud tagajärgi.

Haigemajas viibisid ka veel Jaagu Hindrik Pabelson ja Vainu Hans Kullerkupp, kellede

peksmine Mahtras äkilise haiguse pärast pooleli jäi. Nendest paranes Pabelson umbes kuu jooksul nõndakaugele, et 7. märtsil oma puuduvad 10 vitsahoopi kätte sai; Kullerkupp põdes aga külmetamise läbi saadud palaviku käes veel edasi.

Haigetest vangidest oli Jaan Kroon nähtavasti paranemisel ja vist küll hirm raske karistuse eest sundis teda 2. detsembril 1859 priihospitalis poomise läbi oma elule lõpu tegema. Teised vangid pääsesid haiguse pärast peksu ja sunnitöö eest, selle asemel vangistusetrahvi saades.

Vangid, kes oma peksu olid kätte saanud, saadeti aprilli algul Tallinnast Pihkva kaudu pikale teele — kes sunnitööle, kes Siberisse elama. Mitmele läksid perekonnad kaasa,*) kellel teel äraarvamata palju raskusi ja puudusi tuli kannatada, kuna kodus kõik nende varandusenatuke kohtukulude ja võlgade tasuks ära võeti.

Nõnda kaebas endine major, siis juba alampolkovnik Sovrimovitsh 6. aprillil kubernerile, et vangide Siberisse saatmisel Ado Andrei naine Ann temale kaebanud, Mahtra valitseja Rosenberg olla temalt mehe võlgade eest 50 arssinat linast riidet, lõngu ja muud kraami ära võtnud. Leides, et Ann Andreil peale kroonu asjade enam midagi oma ei ole, misläbi ta oma lastega on väga raskesse seisukorda sattunud, palus alampolkovnik kubeneri, et valitseja Rosenbergit ebaõigelt võetud asjad kätte nõutaks ja Andreile Pihkvasse järel saadetaks.

Kubeneri järelepärimise peale seletas Rosenberg, et novembris 1858 Ado Andrei varandus, nimelt kaks vana hobust, mõned sarvloomad, lambad ja muud asjad Juuru kihelkonnakohtu poolt üles kirjutatud

---

*) Teiste seas võttis perekonna Siberisse kaasa ka Mahtra talitaja Hans Tertsius, kes Omi asunduses põllumeheks hakkas, seal hoolsa töö läbi talu- ning veskiomanikuks tõusis ja seal 1900. aastal umbes kaheksakümne aasta vanaduses suri. Tertsius oli Mahtra sündmuste arukam ja terasem tegelane.

ja oksjonil ära müüdnud. Sellest saadud 28 rbl. hõbedat, et aga seda summat pole jätkunud mõisa ja magasi võlgade katmiseks, võetud ka kõik koha viljasaak magasivõla katmiseks ära. Linast riidet, lõngu ega muud riidekraami ei olla üleskirjutamisel mitte leitud ega seda ka keegi müüdnud.

Iseloomulik on aga see kohtualuste puupaljaks tegemine toleaeagiste ametivõimude ja eriti valitseja Rosenbergi kohta igatahes.

Väeosadel, kes Eestimaal käisid talurahvast rahustamas, oli siin mõnesuguseid iseäralisi kulusid olnud, nagu maksud posthobuste, küütide, tahvetite ja telegrammide eest. Nende kulude katmiseks nõudis II väekorpuse staabiülem kubernerilt raha. Kuberneril selle summa tasumiseks krediiti ei olnud ja siis algas huvitav kirjavahetus.

Pöörati rüütelkonna peamehe poole, et rüütelkonna kassast seks otstarbeks 1000 rbl. antaks. Peamees pani kubeneri kirja rüütelkonna komiteele ette, kuid „maaisad“, kellede palvete peale ja kellede kaitseks ometi olid väed maale toodud, leidsid, et tagavarasummade puudusel võimalik pole rüütelkonna kassast seda raha maksta.

Siis paluti raha kindralkubernerilt. See nõudis väljaminekute kohta täielikku aruannet. Kubeneri kantseleis seati arve kokku 1122 rbl. 92 kop. peale, missugune summa lõpuks mitmekuulise kirjavahetuse järele riigikassa departemangu käsul kubernerile kroonu poolt välja makseti.

Kroonu poolt tasuti ka Mahtra asja uurimisprotokollide ning muude materjaalide Vene keelde tõlkimise ning puhtalt ümberkirjutamise kulud 604 rbl. 39 kop.

Vabakslastud, kuid politsei valvuse alla antud süüaluste ülespidamise kohta pidi haagreht iga kuu kubernerile teateid saatma. Paljukannatanud mehed olid muidugi sedavõrt tühaks tehtud, et haagrehil muud ei olnud teatada, kui et nende ülespidamine laitmata on.

Kolga mehed, kes vastuhakkamist plaanitsid, anti ka sõjakohtu alla. 3. märtsil 1859 saadeti nendele määratud karistus Kolga mõisa juures sõjapäevaeosa läbi täide.

Karistust said seal*): Jüri Suumann 500 vitsahoopi**), Mihkel Pikström — 300 vitsahoopi, Mikk Kivi — 1000 hoopi kadalippu ja peale selle Siberisse elama; Jaan Kivile on võidud ainult 300 vitsahoopi kätte anda, kuna mees siis ära minestanud ja seega edasipeksmine võimataks saanud.

Mikk Kivile pidas Kuusalu õpetaja Arens***) maanitsuskõne****), milles püüdis mehele tema süüd selgeks teha, aga oma kirjas kindralsuperdend Dr. von Reinile kurdab õpetaja, et tema vaev on asjata olnud, sest Kivi jäänud ikkagi arvamisele, et tema on täiesti süütu. Olla ka vaevalt võimalik kellegile eestlasele selgeks teha, et kavatsus, nõndakaua kui see pole tegudes avaldunud, ka kuritöö ning karistusväärt on.

Rahvajutu järele olla Kivi peale peksu öelnud: „Küll taevas näeb, mis minuga nüüd sai tehtud!“

Õpetaja Arensi kirja silmas pidades võib nende sõnade ütlemist täiesti tõenäoliseks arvata.

---

*) G. Tambergi ülestähendused.

**) Peale peksu visatud Suumann mõisa teokotta, kuhu ta meelemärkusetalt lamama jäänud. Öösel toibunud ta nõndapalju, et sealt mõisa lähedale metsa roninud, kust head inimesed ta ära koristanud.

***) Tuntud Eesti grammatika kirjutaja.

****) Kõne on selle raamatu lisas ära trükitud.

XVI.

Talurahva rahutuste tagajärjed.

Rahvasuu teab tõendada, et peale Mahtra „sõja“ talurahva elu Eestimaal olla paremaks läinud: mõisades hakatud tegu vähem nõudma ja ka peksmine jäänud vähemaks.

Võib ju tõesti olla, et ärevate sündmuste mõjul, nagu seda olid Mahtra rahutused, mõisnikud teataval määral ettevaatlikumaks jäid, et üleliigse valjuse ja nõudlikkusega mitte uusi vastuhakkamisi välja kutsuda. Ometi pole seda nüüd andmete puudusel võimalik järele kontrolleerida, kui palju just ümberkäimine rahvaga mõisades inimlikumaks muutus.

Kuid oma mõju talurahva elujärje parandamiseks oli talurahva rahutustel ja eriti Mahtra sündmustel seadusandluse läbi siiski, kuigi need parandus-uuendused kohe esimestel nädalatel ja kuudel peale rahutuste lahtipuhkemist teostamist ei leidnud.

1856. aasta Talurahva Seadusel, mis ju teatavasti oli mõisnikkude eneste sünnitus, oli suuri puudusi, mõndasamuti tehti selle seaduse väljakuulutamise juures rohkesti vigu, missugused asjaolud kõik talurahva rahutusteks põhjusi andsid — need olid tõeasjad, mida isegi rüütelkond oma peamehe krahv Keyserlingi suu läbi Peeterhofi audientsil 12. juulil 1858 oli sunnitud keisrile üles tunnistama.

Keiser tähendas ka, et mõisnikkudel enestel rahutuste tekkimise juures oma jagu süüdi on, pehmendas aga seda tähendust juurelisandusega, et mõisnikud loomulikult ka eksida võivad. Kuid nende kohus olla ka tarviliste seaduse paranduste ja täienduste kohta uusi ettepanekuid teha. Olla väga tähtis, et rüütelkond selles asjas kohe tööle hakkaks, et veel eeltuleval talvel asju ära korraldada. Rüütelkond pidavat seda tegema niihästi ta enese kui ka talurahva huvides.

Nõndapea, kui rüütelkonna peamees oli pealinast tagasi tulnud, teatas ta rüütelkonna komiteele sellest, mis keiser temale oli öelnud; komitee jagas ka seda vaadet, et Talurahva Seadusel on suured puudused, mis tarvitavad parandusi ja täiendusi, millede kohta tuleks valitsusele ettepanekud teha. Sellepärast paluti luba erakorralist maapäeva 2. septembril 1858 kokku kutsuda, milleks ka takistamatalt vastavate võimude nõusolek saadi.

Rüütelkonna seas olid vaheajal jällegi mõjule pääsenud vaated, et talu- ja mõisamaade lahutamine punase joone läbi*) ja teoorjuse normeerimine vabat majanduslist edu takistavad ja rahva ning mõisnikkude vahel valitsevateks vastoludeks põhjust annavad. Ometi ei juletud nimetatud kitsenduste kaotamise kohta palvet avaldada, kuigi teati, et sise-minister Lanskoj neid soovisid oleks toetanud; muidu oli aga valitsuse ringkondade poolt niisugustele tagurpidi mineku püüetele kindlat vastuseismist oodata.

Peamees krahv Keyserling kui kaugemale nägija ja vabamate vaadetega mees kaitses agaralt maksva Talurahva Seaduse täiendamise tarvidust ning lõpuks läks tal pikkade vaieluste järele korda nõndanimetatud „T ä i e n d a v a t e m ä ä r u s t e“ otsusi maapäeval läbi viia.

---

*) Punane joon oli muidugi ainult kaartidel.

Maapäeva otsuste redigeerimise võtsid krahv Keyserling ja krahv P. Igelstrom Jõhvist eneste peale.

Paari kuuse töötamise järele jõudsid nad oma tööga nõnda kaugele, et 4. novembril 1858 võidi „Täiendavate määruste“ projekt kindralkubernerile ära saata. Sinna juure lisati mõisnikkude peamehe poolt märgukiri, milles maapäeva otsusi motiveeriti: Maapäev olla tahtnud: 1, kõike talurahva olukorda kohe kindla seadusliku korra maksma panna; 2, kõrvaldada, et seaduslikuks normiks ei tehtaks kõrgemat tegu, kui oli see, mis maal maksmas vabatahtlise, osalt traditsiooni peal põhjeneva lepingu alusel.

Keisri käsu järele 21. novembrist 1858 asutati mõisnikkude eelnõu läbivaatamiseks eelkommissjon, kelle koosseis oli järgmine: siseministeriumi ametnik õuenõunik von Lode, riigimaade ministeriumi ametnik kolleegianõunik von Schultz, kindralkubeneri iseäraliste käskude täitja ametnik A. von Tidebühl, mõisnikkude peamees krahv A. Keyserling ja rüütelkonna saadikud kindraladjutant F. von Lütke. Avanduselt ning maakonnasaadik parun Al. v. der Pahlen Vaidast.

Eelkommissjonis tekkis palju vaidlusi, kuna v. Tidebühl ja v. Schultz nõudsid „Määrustesse“ võtta tähtsaid parandusi mõisnikkude õiguste kitsendamiseks.

Kui aga asi 4. jaanuaril 1859 Läänemeremaade komiteesse jõudis, kus esimeheks kindraladjutant krahv von der Pahlen, liikmeteks siseminister S. Lanskoj, riigimaade minister M. Muravjev, kindralkuberner vürst Suvorov ja mõisnikkude esitajad krahv Keyserling, v. Lütke ja par. v. der Pahlen, lükati eelkommissjonis soovitatud parandused tagasi ja kiideti rüütelkonna projekt heaks.

Oli karta, et rüütelkonna projekt riiginõukogus, kus puhusid Eestimaa mõisnikkudele vastased tuuled,

võiks jälle mõnesuguste muutmiste alla sattuda, ja sellepärast tehti väikene seadusandline manööver: alalise seaduse asemel, mis oleks pidanud riiginõukogust läbi käima, viidi Läänemeremaade komitee otsus ajutise seadusena otse keisrile kinnitada. Keiser kinnitas ka 23. jaanuaril 1859 need „Täiendavad määrused“ „katseks kolmeks aastaks.“

Täiendavad määrused“ kiirendasid kõige pealt talu- ja mõisamaade rajade panemist; nähti ära, et Talurahva Seaduses määratud korra järele käies ka kümne aastaga selle tööga kuidagi lõpule ei jõuta.*)

Uue seaduse järele oli iga mõisaomanik kohustatud ühes vallatalitaja ja selle abimehega mõisa- ja talumaa vahele, kus need teine teisega kokku puutuvad, selgesti nähtavate märkide ülesseadmise läbi kindla piiri panema, missugune töö 1. oktobriks 1859 tuli lõpetada.***) Talitajad ja nende abimehed pidid kihelkonnakohtus tunnistuse andma, et rajamärkide läbi piiratud talumaid nõndasama palju on, kui oli talurahva käes seda maad 9. juulil 1846.

Täiendavad määrused kiirendasid ka kuuendikumaa korraldamise küsimust.

Mõisnikkudele tehti kohuseks kihelkonnakohtule üles anda, kas nad teoorjuse täielise lõpetamise puhul kuuendat osa talumaast soovivad oma voli ja tarvitamise alla võtta. Jaataval korral pidid nad üles andma need rendikohad, mida soovisid kuuendikumaaks lugeda. Kuuendikumaade rent ei tohtinud kogutalumaaderendi kuuendast osast kõrgemale tõusta

---

*) 1858. a. süvel ei olnud selle tööga vist üleüldse veel hakkama saadudki, kuna 1859. a. suve jooksul 555 mõisa seast ainult 8-s jõuti rajad kindlaks määrata.

**) Ehk rajamärkide panemine nüüd küll oli palju lihtsamaks tehtud, ei edenenud see töö siiski seaduse poolt määratud kiirusega. 1859. a. novembris olid 518 mõisas ja 24 kirikumõisas raja panemise tööd lõpetatud, 26 mõisas olid nad pooleli ja 11 mõisas ei olnud sellega veel peale hakatudki. 1860. a. märgiti veel Loobus ja Uuemõisas rajasid. 1866. a. selgus, et veel pole kõikides mõisades rajad pandud, mis peale rüütelkonna peamees selleks lõputähtaja 1. augustiks 1867 määras.

Segaduse lahendamiseks, mida sünnitas Talurahva Seaduse § 127 teoorjuse normeerimisel, seadsid Täiendavad Määrused rendikontrahi tegemise uuele alusele.

Igas mõisas pidi olema nõndanimetatud laagriraamat, millesse sisse kirjutati iga talukoha kohta käivad renditingimused, mis kihelkonnakohtu poolt ära kinnitati. Laagriraamat sisaldas esiteks üleüldised renditingimusi, mis käisid ühtlaselt kõigi talude kohta, teiseks iseäralisi tingimusi, mis käisid iga üksiku talu kohta. Viimased tingimused pidid aluseks olema igale rendikontrahile. Rukki mõõdu asemel seati nüüd rukki raskus talude rendi väärtuse aluseks.

Kui põhjenes rendikontraht teoorjuse peal, siis tulid abiteopäevad harilikudest nädala-teopäevadest lahus näidata. Iga peremees pidi saama oma koha peale kirjaliku, kihelkonnakohtu poolt kinnitatud rendikontrahi.

Laagriraamatusse ülestähendatud teoorjuse arvu kohta pidi mõisnik oma allkirjaga tunnistama, et teoorjuste määr endisest harilikust määrast kõrgemale ei tõuse. Endiseks harilikuks teoorjuse määraks loeti tegu, mida tegi rentnik ühel aastal viimasest neljast aastast kunni 23. aprillini 1858. Neid endiseid harilikka orjusenormisid tunnistati kõige kõrgemaks, mida enam ei tohtinud tõsta.

Talurahva Seaduse § 127-dast peeti veel selles mõttes kinni, et tema jäeti kõige kõrgema teoorjuse mõõdupuuks. Et sellest mõõdupuust kinni peetaks, nõuti mõisnikkudelt, igaüks nendest andku eraviisil, oma ausõna peale, rüütelkonna peamehele kirjalik kinnitus, et tema talupoegadest oma koha eest keegi rohkem ei orja, kui Talurahva Seaduse 127 paragrahvis kõige kõrgema määrana on ette nähtud.

Teoorjuse rentnik sai õiguse, oma kohta kolmel esimesel aastal pärast selle tegemist üles öelda ja kohast enne rendiaja lõppu lahkuda. Tühjaksjäänud kohta võis mõisnik ainult kolm aastat enese

käes pidada; peale selle oli ta kohustatud kohta iga hinna eest jälle rendile andma.

Talumaade rajade panemise uuele alusele seadmise läbi oli reguleerimisekomisjon (mõõtmisekohus) oma mõtte koatanud ja Täiendavate Määruste läbi kaotati ta ära.

10. augustil 1859 lõpetas see asutus oma tegevuse ja andis oma aktid rüütelkonna kantselei kätte.

Veel kord tegid mõisnikud katsed, endid vabastada nendest kitsendustest, mis nendele sünnitas Talurahva Seadus ja selle Täiendavad Määrused.

Erakorralisel maapäeval 1861 tegi krahv B u x h ö v d e n Viimsist ettepaneku, et ära kaotataks punanejoon (s.o. talu- ja mõisamaade vahetegemine) ning kohustus, tühjaksjäänuid ja kolm aastat mõisa käes peetuid talusid uuesti rendile anda.

Maakonnasaadikud olid selle ettepanekuga päri, kuigi rüütelkonna peamees krahv Keyserling seletas, et selle soovi täitmist Sise-Venemaa talurahvaküsimuse arenemise mõjul pole loota. Ometi võeti see ettepanek maapäeva poolt rõhuva häälteenamisega vastu (Virumaa, Järvamaa ja Läänemaa ühel häälel, Harjumaa 22 häälega 5 vastu).

Peamehele tehti ülesandeks nõndapea, kui leidub selleks paras olukord, maapäeva otsuse teostamiseks sammusid astuda.

Seda parajat olukorda aga ei tulnudki, sest pealinnas otsustati Sise-Venemaa talurahva küsimust hoopis teiste põhimõtete järele, kui seda oli tehtud Baltimail, ja kardetav oli sellepärast oma tagurliste soovidega uuesti valitsusringkondade tähelpanu Eestimaa talurahva maaküsimuse peale tõmmata. Ja nii jäi maapäeva otsus ainult vagaks sooviks, mis Tallinnast kaugemale ei ulatanud.

Iseloomulik on see otsus aga meie mõisnikkude kohta igatahes. Ta näitab jälle kord, kuidas siinsed maaperemehed nõndapea, kui otsekohene välimine hädaoht mööda oli ja talurahvas Vene sõjavägede abil vagaseks peksetud, kõigi uuenduste

peale käega löid ja kohe jälle kõige kitsama omakasupüüdlikkuse pinnale tagasi kippusid.

Seda lükikesenägelist omakasupoliitikat ja hoolimatust ümbruse vastu on nad ikka aegajalt kordanud, kõige viimaks veel Saksa okkupatsiooni ajal oma õiget nägu paljastades.

1859. a. „Täiendavate Määrused“ pandi ainult kolmeks aastaks maksma katseviisil. Nende tähtsuse sai 23. jaanuaril 1862 täis. Venemaa talurahva vabastamise eeltööd, millede järele kavatseti maad talurahva kogukondadele pärisomanduseks anda; äratas Eestimaa mõisnikkudes tõsiseid kartusi. Taheti iga hinna eest hoida, et Eestimaa talurahva küsimus enam riigi seadusandliste asutuste kätte ei sattuks. „Täiendavate Määruste“ kinnitamine oleks aga tarviliseks teinud nende arutamise riiginõukogus. Et selle eest pääseda, palus maapäev, kes 1862. a. märtsis kokku tuli, et need määrused veel ajutiselt edasi pikendataks. Talurahva asjade komisjon, kuberner kindral von Ulrich ja kindral-kuberner parun Vilh. Lieven toetasid mõisnikkude palvet. Siseminister Valjev ja Läänemere-maade komitee ühinesid kindralkuberneri vaadetega, mispeale keiser 7. aprillil 1892 „Täiendavad Määrused“ veel 6 aasta peale edasi kinnitas.

Pärast pole neid „Täiendavaid Määrusi“ enam edasi kinnitatud, vaid automaatselt on nad kunni viimase ajani edasi kestnud.

1863. aastal pandi Balti kubermangudes maksma passiseadus, mis ära kaotas kitsendused talurahva liikumise kohta, nagu need olid ettenähtud Eestimaa Talurahva Seaduses, ja seega rahvale liikumisevabaduse andis.

1865. a. 4. juunil keelati mõisnikkudele ja politseile ära ilma kohtu mõistmiseta talurahvale ihunuhtlust anda.*)

---

*) Õigus ilma kohtuta ihunuhtlust anda põhjenes Talurahva Seaduse § 460 peal, mille sisu järgmine:

1865. a. lõpetati Eestimaal teoorjus keskvalitsuse pealesurumisel. Teorenti jäeti rentniku nõusolekul ainult 25% üleüldisest rendist, misjuures iga töö väärtus rendikontrahis ka rahas ära näidati ja rentnikule õigus jäeti tegemata jäänud tööde eest rahaga tasuda.

Nii veeresid peale 1858. a. rahutuste küll veel tervelt seitse aastat ajamerde, enne kui Eestimaa talupoeg pääsis alandavast ning raskest teorjusest ja temale avanes võimalus vabamaks arenemiseks. Ometi olid Mahtra sündmused ja teised sellesarnased toleaegsed liikumised tubli tõuke annud, et tarvili- sed uuendused rutemalt maksma pandi, kuna muidu uuendustega Balti mõisnikkudele omase viisi järele aastakümneid oleks venitatud.

„Mõisaherra võib seatud leivavanema õigust mööda oma teenijat kodus trahvida, s. o. süüalust kaheks päevaks vee ja leiva peale kinni panna, aga niisugusesse kohta, kus ta oma tervist ei riku, ehk tema e 18 vitsahoobist saadik hirmu anda. Lapsed kes alla 14 aastat, ja naisterahvad saavad lapsevitsu, mitte rohkem kui 15 hoop.

Tähendus: Need, kes kirikumõisade ja priikohtade üle valitsevad, ei või muud kodust trahvi pruukida, kui oma teenijaid 2 päevaks vee ja leiva peale kinni panna niisugusesse kohta, kus tervis ei saa rikutud.“

lhunuhtluse andmise õiguse kaotamisega jäi mõisnikkudele ometi alles koduse trahvimise õigus (s. o. õigus teenijaid vee ja leiva peale panna). Koduse trahvimise õigust võis mõisnik Talur. Sead. § 462 põhjal oma vastutusel edasi anda oma valitsejale ehk ülevaatajale.

XVII.

Lisad.

Väljavõte Kose kiriku kroonikast.

Õpetaja F. Hoerschelmanni ülestähendused.
Tõlge Saksa keelest.

Kõrge ülemuse käsu peale kogusid 23. aprillil 1858 kõik kihelkonna tallitajad kogukonnakohtu istumisele (nüüdsest peale kihelkonnakohtuks nimetatud) Ojasuu mõisa ja kihelkonnakohtunik herra Vetterstrand andis nendele kätte 5. juulil 1856 keisri majesteedi poolt kinnitatud uue Eestimaa Talurahva Seaduse. See uus Talurahva seadus sünnitas terve kubermangu eestlaste seas, iseäranis aga Kose ja selle naabruses olevas Juuru kihelkonnas ärritust ja arusaamatust, mis pea, nimelt 24. maist peale avalikkudes tegudes avaldusid. Nemad loobusid teost, pidasid ässitavaid kõnesid oma mõisahärrade kohta, arvasid, nüüd on aeg tulnud oma orjuse iket täiesti maha raputada. Eestkätt tuli seda ette Tuhala, Oru, Uuemõisa, Ojasuu ja Habaja talupoegade seas. Tallinnast saadeti sõjaväge maale ja peale selle tulid maakonnasaadik hr. von Mohrenschildt Pahklast ja iseäraliste käskude täitja ametnik parun Stackelberg Kuksemaalt kui tsiviilkuberneri von Grünevaldi saadikud, et asja uurida ja süüdlasi karistada. Kahjuks olid mõnede mõisaomanikkude järelandmiste läbi veel talupojad tungivamateks ja häbemamatamateks läinud, nõnda et siin ja seal üksikud karistamised maad leidsid. Arusaajamad lasksid endid küll vaigistada ja lubasid oma teopäevi endist viisi teha, arvasid aga siiski, see olla keisri tahtmise vastu. Talurahva suurema

osa seas aga kõvenes pahameel ikka enam ja viis lõpuks 2. juunil Mahtas katastroofile. Seal pidi sel päeval uurimine olema, enne aga kui sinnamaani jõuti, olid tuhanded talupojad, teivastega varustatud, sinna kokku kogunud ja tungisid seal viibivale sõjaväele kallale. Kapten löödi surnuks, paljud soldatid ja talupojad said haavata, mõisa hooned süüdati põlema ja viinakeller murti lahti ning rüüstati ära. Suure vaevaga pääsis mõisa valitseja eluga.

Et see asi niisuguse paha pöörde võttis, seda ei olnud talupojad ise oodanud. Arusaajamatel ja paremini mõtlejatel läksid nüüd silmad lahti ja nad püüdsid teisi jälle vaigistada. Suurema osa seas kestis aga käärimine edasi ja kuritahtline meeoleolu sakslaste vastu üleüldse ning mõisahärrade vastu iseäranis oleks kergesti avalikuks mässuks ja kunni mõrtsukatöö ja tapmiseni tõusnud, kui mitte augustis 60 Anija peremehe karistamise läbi Tallinnas Vene Turul lõpulikult terve käärimine poleks hävitatud. Üleüldine hirm oli selle energilise karistuse järele kogu rahva seas maad võtnud, ja olgu karistamine sellel iseäralisel juhtumisel õige ehk ebaõige, nõnda palju on kindel, et selle tagajärg oli tervendav: rahvas pööras tagasi rahu ja sõnakuulmise juure ning pärast ei olnud sellelaadilistest rahirikkumistest enam midagi kuulda.

Väljavõte Juuru kiriku kroonikast 1858. a.

Õpetaja Bergi ülestähendused.
Tõlge Saksa keelest.

Sellel aastal on armas Issand minu ja minu koguduse õige tõsiselt kibeda, aga tervendava ristikooli alla võtnud ja meie hinge kasuks meid õige sügavalt alandanud. Meie pidime mitmest heast ja kurjast kohtust läbi käima, ning vaene süda õhkas küll sagedasti õige sügavalt.

Juba kaua olid Eestimaa talurahva seas jutud laiali lagunened, keiser andvat nendele ühe uue väga vabameelse seaduse, mis nende majanduslist ja poliitilist seisukorda tuntavalt saab parandama. Kui arusaamatud inimesed, peaaegu veel lapsed, ootid nad võimatut ja uskusid rumalaid jutte, nagu näituseks: keiser kinkivat nendele kõik maad igaveseks ajaks. Mida rumalam üks jutt oli, seda armsamalt usuti teda. Jüripäeval, 23. aprillil 1858, anti viimaks Talurahva Seadus Eesti keeles kihelkonnakohtuniku parun Stackelbergi poolt, Juuru mõisast, kogukonna talitajatele kätte, kusjuures ülepoolse käsu peale tema nendele seletas, et õpetaja saab nendele lähemaid selgitusi andma nende punktide kohta, milledest nad ise õieti aru ei saa. Kavatus oli siis järgmine: terve Eestimaa pidi jaotatama 11 osakonda; nõndapea kui üks osakond oli tarviliselt ümber mõõdetud, pidi ka Talurahva Seadus täielt maksma hakkama; iga aasta tuli liisu

järele üks osakond järjekorda. Üleminek pidi seega 11 aastat kestma. Sellest uue seaduse järk-järgulisest maksmapanekust ei suutnud aga talupojad sugugi aru saada. Nad nõudsid, terve seadus peab ka kohe maksma hakkama, sest kui ta kohe maksma ei hakka, misjaoks on ta siis nüüd antud. Mida enam ja selgemalt katsuti nendele näidata, kuidas asi on, seda umbusklikumaks nad läksid; nad ütlesid, neid tahetavat petta ja nendele keisri poolt lubatud kergendusi mitte anda. Ka ei puudunud kuritahtlisi inimesi, näit. kaupmehed ja väljateeninud soldatid, kes tuld enam üles õhutasid ja nõnda kasvas ärevus maarahva seas päevast päeva ikka suuremaks. Kose kihelkonnas Tuhala mõisas hakkasid talupojad abiteost loobuma, oldi sunnitud sõjaväge kohale tooma ja sõjaväe tuleku läbi tõusis rahva viha kõrgemale tipule. Tuhalas, Ojasuul ja Habajal sunniti inimesed ihunuhtluse läbi sõnakuulmisele ja laupäeval, selle aasta maikuu viimasel päeval tulid 50 Ladoga jalaväepolgu soldatit kapten Boguzki juhatusel ning haagrehi asetäitja polkovnik von Hagemesteri (Paunkülast) saatel Mahtrasse, sest ka Mahtras olid talupojad sõnnikuveo abiteost loobunud. Kui sõjavägi Mahtrasse jõudis, tõusis viha ennenägemata kõrgusele. Järgneval pühapäeval olid Mahtra inimesed jumalateenistuse ajal teisi kihelkonna talupoegi appi palunud ja nad olid saadikud lähedale ning kaugele läkitanud abi tooma. Nad tahtsid nimelt sõjaväele vastu hakata ja väevõimuga oma kaasvendade karistamist kõrvaldada. Pühapäeval peale lõunat sõitsin ma veel Mahtra külasse, et inimesi vaigistada, aga nad võtsid mind vastu väga külmalt, umbusklikult ja ei usaldanud mind, kuna nad arvasid, et ka mina olla herradega ühes nõus. Hirksam hirmsate seas on küll inimene oma vihas. Minu selgitustel polnud mõju, talupojad uskusid, sõjavägi olla keisri tahtmise vastu kohale toodud ja ei tohtivat sugugi valjust tarvitada.

Esmaspäeval 2. juunil 1858 juba hommikul kella 7 peale voolasid siis inimesed igast küljest Mahtrasse, mõned tulnud ka õige kaugelt; nad tungisid teivastega sõjaväe kallale, lõid kapten Boguzki Mahtra väravas surnuks ja tagusid ka soldatid vormaldega. Sõjavägi pidi suure ülevõimu eest põgenema, — oli ju soldatise seal ainult 50 meest — andis aga, et inimesi tagasi tõrjuda, korduvalt tuld. Mõned talupojad said laskmise läbi kohe surma, teised surid hiljem surmavate laskehaavade kätte.

Nõndapea kui sõjavägi oli ära läinud, süütasid hulljulged talupojad aida põlema, tassisid põlevast hoonest viina välja, röõvisid aidast vilja ja määratsesid igat viisi. Nõnda põlesid sel päeval Mahtras ära: elumaja, üks käsi ait, suur kivist ait ja väike mesilastemaja. Õhtul valgusid inimesed igasse külge, röõvitud kraamiga koormatud, joobnud, käratsedes ja müra tehes. Nende poolt vihatud valitseja Rosenbergi asjad olid nad ära purustanud ja röõvinud. Nüüd algas suur uurimine.

Esiteks tulid kihelkonna kaitseks 600 meest sõjaväge bataljoni-komanderi Savrimovitshi juhatusel; hiljem tuli siia majasteedi saatkonna kindral, nimega Iasôkov*) juurdluse toimetamiseks ja lõpuks asutati Tallinnas asja uurimiseks üleüldse terve komisjon. See seisis koos sõjaväelastest ja tsiviilisikutest maakonnasaadiku, Vaida parun von der Pahleni juhatusel.

Maha lasti: 7 talumeest, pärast surid saadud haavade kätte 2 isikut; Tallinnas hospitalites surid veel mõned, kellede arvu ma aga ei tea näidata.

10. veebruaril 1859 said süüdlased Mahtra mõisas karistada. Süüdlasemad nendest saadeti jäädavalt kaevandustesse sunnitööle ja said 1000 hoopikadalippu. Teised saadeti mõneks aastaks vangirootu ja said 60–80 vitsahoopi, veel mõned saadeti asumisele, kus nad oma valiku järele võisid elukohta valida.

---

*) Peab olema „Issakov“.

Juuru õpetaja Bergi kõne Mahtra meeste peksmise juures 10. veebruaril 1859.*)

Jehovah, kule mo palve, ja mo kissendamine tulgo So ette! Amen. Laul 102,2.

Minno kallid hinged!

Tänna seisate jälle teie omma koggodusse ma peal, kus ollete sündinud ja kasvanud, agga teie südamed ep olle mitte rõmo, vaid murret, hirmo ja ahvastust täis. Jah, tõesti, üks villetsusse ja leinamise päev on tannä teile ja keige meie koggodusse tulnud. Kelle su võib sedda kuulutada ja kelle uled võivad sedda juttustada, mis hädda ja vaev tannä meid koormab ja meie südamed mahha rõhhub? Oh, sedda kurvastust, oh, sedda nutto, mis tannä iggast kehvast leitakse! Teie isse ohkate omma raske koorma alt; teie silmad korjavad vet; teie südda värriseb ja on ahvastust täis. Teie ommad, teie armsad naesed, keik väetimid lapsed, teie vennad ja öed, keik teie suggulassed, nemmad keik tõstavad tannä omad käed üles taeva pole ja kissendavad: „Issand, heida armo meie vaeste päle!“ Jah, keik meie koggodus nuttab tannä ja öhkab teie pärrast taeva poole: Issand, meie helde ja väggev Loja, omma pühha silmaga vatad ka Sinna

---

*) Kontrollleerimiseks, kas õpetajad peksetavaid ka hästi noomivad, nõuti nende kõned kirjutatult kubeneri kätte.

paergo meie vaeste pattuste paele ja ka Sinnogi helde südda on tannä kurvastust täis, sest suur on se pat, mis siin sai tehtud ja raske on se üllekohhus, mis teie siin ollete teinud Jumjala ja innimiste vasto. Töstke agga ommad silmad ülles! Need arra põllend honed, mis paergo meie silma ees seisavad; need sammad ärrakörvend mürid nemmad tunnistavad teie patto ülles ja selle ilmasüta, ausa peälikko verri, kes seia surnud, tema kissendab taeva pole. Oh vennad, vennad, meie koggodusse oma lapsed! Kuida ollete teie vaesed ni süggava ja suure patto sisse langenud. Kül teie selle nouga seia ei tulnud, et teie ni suure kurja piddite teggema, agga pat sai vaimust teie peäle ja kes ükskord agga õige tee pealt on ärraeksunud, se langeb ka pea suure patto ja häbbi sisse. Omma Jummalat ollite mahhajatanud ja temma pühha kässosanna ärra unnustanud, muido oleks se sanna teie meles seisnud, mis Jumjala pühha kirri selgeste meie kätte õppetab, kui ta ütleb: „Igga hing heitko ennast üllematte alla, kellel keigeüllem melevald on, sest üllemad ep olle muido kui Jummalast, agga kes üllemad on, need on Jummalast seätud. Kes nüüd üllemate vasto panneb, se panneb Jumjala seädmise vasto, agga kes vasto pannevad, need saatvad enneste peäle nuhtlust.“ Rom. 13,1.2. Selle-samma pühha Jumjala kässo vasto ollete eksunud, et kül lapse põlvest sadikk tedda temma pühha kässosanna pähhä ollete õppinud, sepärrast tulleb nüüd ka temma vits ja nuhtlus teie peäle. Se otsus, mis kohhus teile moistnud, saab nüüd kohhe teile teäda antud ja ka täidetud. Kohto vannemad ep olle mitte vihha sees egga vihhase melega teid hukkamoistnud, vaid murre ja halega on nemmad noutanud, vahhet tehha õigede ja üllekohtuste vahhele. Sedda möda, kui kellelgil süüd on, on nemmad ka nuhtlust temmale moistnud. Murrega on jubba siin meie kihhelkondas ausad kohtovannemad teie asja järrele kulanud. Pärrast sai meie aulikko

Keisri herra käsku ja tahtmist möda teie süü Tallin-
nas veel laiemalt järrele kulatud. Kuida kässoramata
õppetab, sedda möda sai teile ka nuhtlus moistetud.
Agga neid olli palju, kes teie peäle armo heitsid.
Teie omma kohtomoistjad, meie aus Kubberneri-
herra, meie aulik Kindral Kubberneri herra, nem-
mad keik on teie eest kostnud ja meie Keisri herrat
teie eest pallunud ja omma suure, issalikko armas-
tusse ja heldussega on ka temma, meie armas
Keisri herra, teie nuhtlust kergitanud ja vähhenda-
nud. Kaela kohhus olli teile surmanuhtlust moist-
nud, agga temma, meie helde Keisri herra, ei taht-
nud teid mitte ni kibbedaste nuhhelda, kui kässor-
amat sedda neile moistab, kes vasto pannevad,
mässavad ja vert ärra vallavad. Agga kes süüd on
teinud, se peab ka omma nuhtlust sama, sedda
õppetab Jummalat sanna ja sesamma nuhtlus peab
temma ennesele vaimo ärratamiseks, meleparranda-
misseks ja keikile inimistele õppetusseks ning
juhhatamiseks ollema. Ka teie peate nüüd omma
nuhtlust sama. Vennad, meie süddamed on ligitud,
meie silmad korjavad vet, kui teie peäle hakkame
vatama. Heitke ennast nüüd süddame allandusses
Jummalat ja inimistele seädmeste alla; kuulge eddas-
pidi ekka vannemate sanna; palluge süddamest
Jummalat, et ta omma pühha Vaimo rohke vaega
teie süddamed võttaks valgustada ja sullatada, et
teie omma patto ja süüd voite tunda, süddamest
kähetseda ja pühha Vaimo vaes omma meelt ja
ello parrandada: Kui ühhed vaesed pattused, lööge
nüüd omma vasto rindo ja üttelge: Issand, Issand,
kuie meid! Issand, Issand, hallasta meie peäle!
Amen.

Kuusalu õpetaja Arensi kõne Kolga mehe Mikk Kivi peksmise juures 3. märtsil 1859.

Jumala Issa, Poja, ja püha Vaimu nimel. Amen!

Armas hingg! Mind on kästud Sind Jumala sõnaga manitseda, et sa mõistaksid oma nuhtlust alandliku meelega kanda, ja ilma nurisemata suure Jumala käe alla heita, kes sind su hinge kasuks karistab, et sa pead patust pööрма ja hukkatusest peasema. Seepärast palun sind: ära pane oma kõrvu mite kinni mu sõnade vastu, ja ära tee oma südant mite kõvaks, vaid kuule hea meelega, mis ma heast südamest sulle ütlen. Ära usu, et ma sind halvaks panen ja ärapõlgan su eksituse pärast. Kül sa oled suure patu teinud, aga siiski oled ika veel mu ligimene ja mu vend, keda ma armastan ja kellele ma kõik head soovin. Ma olen ise üks vaene patune inimene, kes igapääv Issanda armu ja andeksandmist tarvitab, kuidas mina siis peaksin sind halvaks panema ja hukka mõistma. Ei ma ole tulnud sind hukka mõistma vaid sulle näitama, kuidas sa Jumalat võid äralepitada, ja tema armu käest rahu leida oma vaevatud hingele.

Armas vend! Mul on vääga hale meel sinu üle, ja kõikide nende südamed, kes praegu siin ühes koos on, ja maakeelt oskavad, on vist kaa haledust täis. Sest sa pead rasket nuhtlust kanatama oma rumaluse ja kangguse pärast. Ei ma mõtle üksipäine selle ihunuhtluse peale, mis sulle mõistetud on.

See läheb pea mööda, ja jääb pärast unustuse pähä. Aga ma mõtlen selle peale, et sa omast kallist isamaast, kus sa oled sündinud ja inimeseks kasvanud, pead lahkuma, ja kaugele maale äraminema eluks ajaks; et sa oma naese ja viis ramutund last pead mahajätma ja võoraste hulka minema, kus ükski sind ei tune. See on palju kibedam kanda, kui kõik ihunuhtlus, ja süda väriseb sees, selle peale mõeldes.

Aga et su nuhtlus küll raske on, siiski ei tohi sa kaevata, et sulle liiga tehakse, sest su patu süü on veel palju suurem kui su nuhtlus. Mõista seda, et sa alandlikuks saad, ja ilma nurisemata Jumala käe alla heidad. Mis pattu oled sa teinud? Kelle vastu oled sa eksinud? Kas inimeste vastu? Ei mite, vaid suure Jumala enese vastu! Sa oled tema neljandama käsu oma jalge alla tallanud; sa oled oma käe ülestötnud nende vastu, keda Jumal ise sulle vanemaks ja ülemaks on seadnud; sa oled Kõigekõrgema vastu hakanud, ja tema auu teutanud! Vaata, sellepärast oled väekohtu alla langenud, ja sellepärast ei tohtinud kohus su peale armu heita, vaid pidi sind hukka mõistma Jumala tahtmist mööda. Eks sa teadnud, et kõik vanemad on Jumala asemepidajad siin ma peal, keda tema oma auuga ehitanud? Eks sa teadnud, et püha kiri ütleb: iga hing heitku ülemate alla, sest ülemad ep ole muidu kui Jumalast. Kes ülemate vastu paneb, see paneb Jumala vastu, aga kes vastupanevad, need saadavad iseeneste peale nuhtlust. Eks see saanud sulle öeldud ja äraseletatud, kui sa kiriku juures õpetuse al olid? Oh et Jumala sõna õpetused oleksid su meele jäänud, ja su jalale lambiks ja valguseks, siis sa ei oleks õigelt teelt äraeksinud ega hukatuse auku sattunud! Aga sa ei kuulnud Jumala sõna vaid oma kurja liha käsku, ja su hinge vaenlane on sind hirmsal kombel petnud.

Ajalikust nuhtlusest sa ei pease enam, aga ma palun sind kõigest südamest: püa Jumalat lepitada,

et sa igavesest nuhtlusest lahti saad. Sest hinge hukatus on palju hirmsam, kui kõik ihuhäda. Ja sa võid Jumala käest armu leida, kui sa aga tahad. Kui ta on üks püha vihaga Jumal, aga ta on kaa rikas heldusest ja halastusest. Kül ta paneb suureliste vastu, aga alandlikudele anab tema armu. Kui sa omapatu süüd mikski ei pane, kui sa enast vabandad ja oma südames mõtled: mis kurja olen siis teinud, et ma nii rasket nuhtlust pean kandma? Siis Jumal pöörab oma silmad sinu pealt ära, ja lükkab sind viimaks põrgu hauda. Aga kui sa iseenast huka mõistad, oma nuhtluse tuned õige olema, ja südame põhjast ohkad: Issa, ma olen pattu teinud taeva vastu ja sinu ees, ja ei ole enam väärt su pojaks hüüda! Siis ta võtab sind oma ärakadunud poja issaliku armastusega vastu. Sest temal ei ole head meelt patuste hukatusest, vaid tema tahab, et nemad peavad patust pöörma ja öndsaks saama. Röbutud pilliroogu ei murra tema mite katki, ja tahti, mis veel suitseb, ei kustuta tema mite ära. Oh otsi siis tema armu kahatsedes, paludes, ja meelt parandades, ja usu julgeste, et tema sind maha ei jäta. Kui sa kaa mitu tuhat versta maad siit ära oled, tema on kõigis paigus sulle ligi, ja muretseb seal sinu ete nõnda samati kui ta siin su naese ja laste ete muretseb. Looda tema peale, ja hüia teda api: tõeste, ta kuuleb sinu palvet, ja kinnitab sind oma armu väega sii ajalikult ja sealigaveste. Amen.

Aga teid, mu armsad Kolga valla rahvas! teid manitsen: paluge oma vaese eksinud venna eest, et Jumal tema peale armu heidaks, ja teda ahastusest ja kurbdusest läbi önistuse teele juhataks. Paluge tema eest, sest tema süda on ikka veel suureline ja oma öigust täis. Aga paluge kaa eneste eest, ja valvage, kartes ja värisedes, et teie ise kiusatuse sisse ei lange. Ärge uskuge enam kavala petjate tühja juttu, kes teid libeda keelega meelitavad ja kiusavad, patu läbi ajaliku kasu otsima. Pat on

rahvale tigidaks asjaks, ütleb püha kiri, ja teie näete nüüd silmaga, et see üks töesõna on. Kes pattu teenib, see peab kaa patu palga vastuvõtma, ja patu palk ei ole ühegi meelega pärast. Paluge kaa oma laste eest, et Jumal neile alandust ja sõnakuu-
leliku meelt anaks. Noored inimesed on tulised vaimust, ja nii julged oma enese tarkuse peale et nemad ei taha head õpetust vastuvõtta. Seepärast kasvatage oma lapsi Issanda manitsemises ja karistamises, ja õpetage neid armu ja hirmuga Jumalat kartma ja vanemaid auustama, et need tõutused, mis Jumal neljandama käsu juure on panud, neile võiksid tööks saada. Seks andku helde taevane Issa teile tarkust ja väge, Jeesuse Kristuse oma armsa Poja meie Issanda pärast. Amen.

Issand õnistagu jne.

Kuulutamine Eestimaa Kubernööri-herra poolt Eestimaa talorahvale.*)

Hirmsad eksitused ja segadused on mineval suul meie maal sündinud. Mitmes mõisas on rahvas ülekohtusel viisil abiteo andmisest taganenud. Maatra vallas nemad on avalikult seatud Vanemate vastu sõnakuulmata olnud ja pealegi Kroono väe vastu hakanud. Niisugune kuri töö ei võinud karistamata jääda.

Kõik mis seal tehtud ja sündinud, sai kohtu viisil hoolega järele kuulatud, ja meie Suur Keisri Herra andis käsku, süüalused Väe-kaelakohto alla panna. Väe-kohus mõistis kõigile, kes riisumise, põletamise ehk tapmise osavõtjad olnud, surmanuhtlust. Seda nuhtlust päris Seaduse käsk.

Aga teie Vanemad olid näinud, et suurem hulk neist, keda Väe-kohus hukka mõistnud, eksituse ja ka oma kerguse läbi selle kurja pöörase meele sisse langenud, et nemad ülekohtu hakkasid tegema ja viimaks, kui viina läbi oma mõistust olid ärakaotanud, veel suuremat pattu tegid. Selle pärast teie Vanemad on nende hukkamõistetud meeste eest palunud.

Selle palumise peale meie armolik Suur Keisri Herra on nende kurjategijate peale armu heitnud ja neile nende elu kinkinud, ning seda käsku annud,

*) „Maa Valla Kuulutaja“ juures 1859. a. nr. 4.

ja need trahvid pidid täidetud saama, mis siin võite lugeda, ja et peale selle kõige kahjo ja rikkumise eest peab tasumist päritud saama ülepea kõige nende käest, kes mineval aastal 2-mal Jaani-kuu päeval Mahtra mõisas mässamise paigas on olnud.

Need trahvid on 10-mal Künla-kuu päeval Mahtra-mõisas Kroono väe läbi saanud täidetud. Et need patused inimesed enne oma süüd äratunneksid, kahetseksid ja Jumalalt omad patud andeks paluksid, on kiriko-õpetaja neid enne nuhtlust rahva kuuldes manitsenud. Need süüalused, kes sel ajal haiged olivad, saanud omad trahvid pärast kätte. Kolm neist mässajate peameestest ep ole mitte ilmaliko kohto alla saanud, sest et kaks neist mässamise ajal surma saanud, kolmas isi enesele otsa teinud.

Sest, mis mineval aastal sündinud, kõik rahvas võib näha, mis hirmsa viletsuse ja kahjo sisse inimene langeb, kes Seaduse vasta teeb, ja Vane-mate sõna ei kuule: Iga rahorikkumise ehk vastopanemise eest pean mina, se kubermango ülem valitseja, süüalused trahvima, ja nõnda ka Tallitajad ja nende Abimehed, kes mitte oma ammetit Seadust mööda üles ei pea, — sest nende kohus on, ülematele abiks olla, et raho ja Seadus rikkumata jääb, kuda nemad seda Jumala ja inimeste eest on vandunud.

Aga seadus, mis Ülema Kohto poolest seatakse, saab rahvale trüki läbi kuulatud. Tallitajatele ja nende Abimeestele kinnitan iseäranis, et nemad peavad püüdma, ni hästi Seaduse-raamatust kui ka kõigest kohto-kuulutamistest täieste aru saada, sest et nemad kõigis asjus eneste kogoduste õigusejuhatajad peavad olema. Nemad peavad oma seatud võimust mööda raho segajaid ja neid, kes mitte ei taha sõna kuulda, noomima ja trahvima. Kui nemad nende üle võimust ei saa, siis peavad sest õigel ajal Mõisavanemate ja Haakenrihtri-herradele teada andma, muido langevad isi suure vastamise alla.

Et keegi teadmata ei eksi, olen mina need Keisri poolt antud seaduse-käsud sia juure lasknud trükkida, kust igamees võib teada saada, kus koh-tudese ja mis ülemate juure talupoeg võib kaebama minna, kui arvab et temale ülekohut teinud*), ja kinnitan teile, et teie neid hoolega läbiloete ja tähele panete, enne kui kaebama lähete. Kes neist seaduse-käskudest mitte aru ei saa, se palugo oma Tallitaja, Möisavanema ehk Kihelkonna-kohto-herra käest nõuu ja seletust; kes aga rahva tühja juttu kuulda võtab, sõnakuulmata on, ehk vasta paneb, ehk pealegi teistega kokkuheidab, et vägise kätte saaks, mis tema oma õiguseks arvab, se kutsub isi enese peale trahvi.

Tallinnas, 20-mal Paasto-kuu pääval 1859. a.

Kindral ULRICH.

---

*) Need käsud on ühe ise lehe peale sia juure trükitud.

ja need trahvid pidid täidetud saama, mis siin võite lugeda, ja et peale selle kõige kahjo ja rikku-
mise eest peab tasumist päritud saama ülepea kõige
nende käest, kes mineval aastal 2-mal Jaani-kuu
päeval Mahtra mõisas mässamise paigas on olnud.

Need trahvid on 10-mal Künla-kuu päeval
Mahtra-mõisas Kroono väe läbi saanud täidetud. Et
need patused inimesed enne oma süüd äratunneksid,
kahetseksid ja Jumalalt omad patud andeks paluksid,
on kiriko-õpetaja neid enne nuhtlust rahva kuuldes
manitsenud. Need süüalused, kes sel ajal haiged
olivad, saanud omad trahvid pärast kätte. Kolm
neist mässajate peameestest ep ole mitte ilmaliko
kohto alla saanud, sest et kaks neist mässamise
ajal surma saanud, kolmas is i enesele otsa teinud.

Sest, mis mineval aastal sündinud, kõik rah-
vas võib näha, mis hirmsa viletsuse ja kahjo sisse
inimene langeb, kes Seaduse vasta teeb, ja Vane-
mate sõna ei kuule: Iga rahorikkumise ehk vasto-
panemise eest pean mina, se kubermango ülem valit-
seja, süüalused trahvima, ja nõnda ka Tallitajad ja
nende Abimehed, kes mitte oma ammetit Seadust
mööda üles ei pea, — sest nende kohus on,
ülematele abiks olla, et raho ja Seadus rikkumata
jääb, kuda nemad seda Jumala ja inimeste eest on
vandunud.

Aga seadus, mis Ülema Kohto poolest sea-
takse, saab rahvale trüki läbi kuulutud. Tallitajatele
ja nende Abimeestele kinnitan iseäranis, et nemad
peavad püüdma, ni hästi Seaduse-raamatust kui ka
kõigest kohto-kuulutamistest täieste aru saada, sest
et nemad kõigis asjus eneste kogoduste õigusejuha-
tajad peavad olema. Nemad peavad oma seatud
võimust mööda raho segajaid ja neid, kes mitte ei
taha sõna kuulda, noomima ja tranvima. Kui
nemad nende üle võimust ei saa, siis peavad
sest õigel ajal Mõisavanemate ja Haakenrihtri-
herradele teada andma, muido langevad isi suure
vastamise alla.

Et keegi teadmata ei eksi, olen mina need Keisri poolt antud seaduse-käsud sia juure lasknud trükkida, kust igamees võib teada saada, kus koh-tudese ja mis ülemate juure talupoeg võib kaebama minna, kui arvab et temale ülekohtu teinud*), ja kinnitan teile, et teie neid hoolega läbiloete ja tähele panete, enne kui kaebama lähete. Kes neist seaduse-käskudest mitte aru ei saa, se palugo oma Tallitaja, Möisavanema ehk Kihelkonna-kohto-herra käest nõuu ja seletust; kes aga rahva tühja juttu kuulda võtab, sõnakuulmata on, ehk vasta paneb, ehk pealegi teistega kokkuheidab, et vägise kätte saaks, mis tema oma õiguseks arvab, se kutsub isi enese peale trahvi.

Tallinnas, 20-mal Paasto-kuu pääval 1859. a.

Kindral ULRICH.

---

*) Need käsud on ühe ise lehe peale sia juure trükitud.

**Kõigekõrgemalt 1859. aastal kinnitud
lisa-seadmised Eestimaa talurahva seaduse
juure rendi-kauba, teu- ja raha-rendi ja
talumaa äralahutamise kohta.**

23. Näeri-k. p. 1859. aastal kinnitud seaduse
numbred:

I. Nuuma-kauba tegemisest.

§ 1. Iga mõisaherra kohus on, ühe põhja-raa-
matu seatud munstre järel kokkupanna, kõige nende
kohtade üle, mis tema mõisa talu-nuuma-maa
peal on. Seda põhja-raamatut annab mõisaherra
selle kihelkonna-kohtusse, kelle järel mõis on, kahele
korrale kirjutud.

Tä h e n d u s. Põhja-raamatu ja kontrah-
tite mustred, mis mõisnikude selts on valmis-
tanud, peavad esite talurahva seaduse kohtus
saama läbivaadatud ja kui Riialinna Väe-kuber-
neeri-, Liivi-, Eesti- ja Kuura-maa Kindral-
Kuberneeri herra neid on kinnitanud, siis tuleb
neid nendesinatste lisaseadmistega ühel ajal
kuulutada.

§ 2. Kihelkonna-kohus vaatab seda põhja-
raamatut läbi, ja kui kõik mis senna on ülespandud,
nähakse seadust mööda olema, siis kohus kinnitab
seda põhja-raamatut ja jätab neist kahest raamatust
ühe kohtusse, teise annab mõisaherrale tagasi.

§ 3. Põhja-raamatuse tuleb ülespanna:

1) Üleüldised nuuma-seadmised kõige talu-
nuumamaa-kohtade pärast, mis ühe mõisa järel on.

2) Ise-seadmised, mis järel mõisaherra iga
ükslast talukohta nuuma peale on annud ehk tahab
anda. Needsamad seadmised (Nuuma-põhi) saavad
ühe iseäralise lehe peale iga talu-nuumamaa-koha
tarvis, seatud munstre järel, ülespandud (vaata tähendust
par. 1 juure). Sellesama lehe peal peavad peale
seda põhja-raamatudes nimetud olema need õigused,
mis iga talukohale on lubatud pruukida, ning ka
teukoha juure kõik endised teud ja maksud, mis
tema pealt tänini on tehtud ja maksetud saanud.

3) Kõik mõisa talu-nuumamaa-kohad tulevad
ühe lehe peale ülespanna ja (seatud munstre järel-
vaata tähendust par. 1 juure) kõik nende kohtade
teud ja maksud rukki hinna järel arusse senna
kõrva panna.

§ 4. Teukohtade põhja-raamatudes peab vahet
tehtama nädaliste päävade vahel (ettenime-
tamata töö juure) ja abipäävade vahel (ette-
nimetud töö juure). Sedamööda tuleb iseäranis üles-
panna: mitu nädalist pääva iga nädalas teha on ja
iseäranis kui palju sui- ja talve-päivi. Niisamuti
tuleb selgeste ülespanna: kui palju mõis iga teukoha
pealt abipäivi võib pärida, missuguse töö juure, ja
mil ajal.

§ 5. Nuumavõtja kätte antakse kontraht, mis
trükitud lehtede peal (seatud munstre järel — vaata
tähendust par. 1 juure) kolmele korrale kirjutatakse,
ja kus alla mõisaherra ehk kes tema asemel mõisa
valitseb, oma nime paneb. Selle kontrahti sisse
tuleb ülespanna nii hästi kõik seda, mis peale nuu-
mavõtja üksi oma enese ette on kaupa teinud, kui
need kaubategemised, mis — ilma et nende läbi
par. 14 pööratud saab — teistviisi on tingitud, kui
põhja-raamatu päris seadmiste läbi seatud on.

§ 6. See kontraht antakse kihelkonna-kohtusse
kinnitada. Pärast kinnitamist jääb üks kontrahti

leht senna põhja-raamatu juure, teine saab möisaherra ja kolmas nuumavõtja kätte antud (vana talurahva 1856. a. seaduse par. 764).

§ 7. Kui kontrahi tegijad soovivad kontrahiti, mis lõppemas on, edaspidi vana viisi peale jätta, siis peab sest kihelkonna-kohtusse teada antama.

§ 8. Teu-kontrahtide pärast, mis põhja-raamatudesse on ülespandud, möisaherra kirjutab oma nime alla, tõsiseks ja truiks tunnistuseks, et need teud ja maksud, mis seal sees teukohtade pealt on arvatud, mitte suuremad ei ole, kui endised teud ja maksud (vaata par. 15).

§ 9. Kui pärast põhjaraamatu kinnitamist talupoeg need teud ja maksud, mis senna on ülespandud, arvab suuremad kui endised teud ja maksud olema, siis tema võib selle pärast kihelkonna-kohtusse kaevata. Kohus kuulab seda asja läbi ja kui kaebdus leitakse õige olema, siis annab käsku, et põhjaraamat peab öiendatud saama, ning et nuumavõtjale see liig tegu ehk maks tagasi tasutakse, mis tema poolest selle põhja-raamatu järel tehtud teu-kontrahti läbi sai tehtud ja maksetud. Peale seda möisaherra peab seda äravastama, et tema kohtu ette ei ole õiged tunnistust annud.

§ 1. Kui ühe teukoha pealt mõneks ajaks teust ehk maksust muist järele jäätud on, siis seda tuleb ka põhja-raamatusse ülespanna.

§ 11. Kui muist teukoha tegu ja maksu enam kui 3 aastat järgi enne nendesamma Lisaseadmiste kuulutamist on järele jäätud, siis seda vähemat tegu ja maksu ei või edaspidi mitte enam suuremaks tõsta.

§ 12. Kui see praegune tegu ja maks ühe teu-kontrahti mööda, mis juba enne Jüripääva 1859. a. tehtud oli, edaspidi suuremaks tõstetakse, siis seda suuremat tegu ja maksu tuleb põhja-raamatusse ülespanna ja endise teud asemele arvata.

§ 13. On üks talu-uumakoht 4 aastat järgi tühi olnud, nõnda et temal endist teu-aru ei ole, siis seda tuleb Põhja-raamatus nimetada.

II. Mis teu-kauba tegemise juures keelatud on, ning seadmised selle tarvis, et enamiste raharendid saaksid pruugitud.

§ 14. Kui talu-uumamaid teu peale antakse, siis need endised teud ja maksud, mis iga ükslase talukoha ja tema maade pealt tänini on tehtud ja maksetud, arvatakse kõige suuremaks teuks ja maksuks, mis nende kohtade pealt võib pärida ja neid mõisaherra ei või mitte enam suuremaks tõsta.

§ 15. Endiseks teuks ja maksuks arvatakse see tegu ja maks, mis üks teu-kohapidaja ühe nende viimse 4 aastade sees enne Jüripäeva 1858 a. oma koha pealt on teinud ja maksnud (Vaata par. 8 ja 11).

§ 16. Kolmes esimestes aastades pärast teukontrahti tegemist nuumavõtjal on õigus kontrahti ülesöolda, kui ka kontrahti aastad veel mitte üle ei ole.

§ 17. Talu-uumamaa pealt ei tohi niisugusi maid teu peale anda, mis enne Jüripäeva 1858 a. 4 aastat järgi tühjad olnud, ja kus sellepärast endist teu-aru ei ole.

§ 18. Mõisaherra võib üht talukohta 3 aastat järgi isi pruukida.

§ 19. Pärast neid 3 aastat mõisaherra peab seda kohta raha- ehk viljarendi peale andma, saagu tema renti mis ial tahes.

§ 20. Niisugusi talu-uumamaid, mis Jüripäeval 1859 a. raha- ehk viljarendi peal on, ei tohi mitte enam teu peale anda.

§ 21. Kui kuskil mõisas teukohad talu-uumamaa peal talurahva 1856 a. seaduse par. 48 mööda uutviisi jägatud saavad, siis kihelkonna-kohtu poolt peab ueste saama ülesarvatud, kui palju selle

mõisa teukohtade pidajatel talu-nuuma-maade pealt ülepea tegu teha ja mõisa maksta tuleb.

§ 22. Nende tegude ja maksude summa ei tohi suurem olla, kui enne nende talu-nuuma-maade uut jägamist oli, ja iseäranis abitegude summa ei tohi suurem olla kui enne.

T ä h e n d u s. Abiteuks nimetatakse need päevad, mis mõnel ajal aastas teha tulevad ehk mis „ettenimetud tööde“ juure tingitud on. Need päävad aga, mis iga nädalas teha tulevad, hüütakse nädaliseks teuks ja võetakse nende tööde juure, mis Nuuma-põhja sees ettenimetud ei ole („ilma ettenimetamata tööd“).

§ 23. Mõisaherrad ei või mitte talve-teupäivi sui ajal võtta. Niisammuti ei või teu-päivi ja maksusid ühest põllu-aastast (Jüripäävast Jüripäävani) teise aasta peale jätta, olgu siis et see nuumavõtja süü on, et mitte kõik aasta teud ja maksud tasa ei ole, ehk ta isi palub üks osa tegu teiseks ajaks jätta, kus temale ehk kasulikum on neid tasa teha. Kui see sedaviisi on, ei või siiski kõigest aasta teust mitte enam kui 15 osa sajast teise aasta peale jätta. See tegu mis üle selle veel völga jääb, peab raha peale arvatud ja muu viisil kui teuga tasutud saama. Peale seda peab igal kuul nuumavõtjaga tema ära-tehtud päevade pärast aru peetud saama. Kui seda tegemata jäätakse ja selle pärast tüli tõuseb, siis kohus mõistab mõisaherra kahjuks, olgu siis et nuumavõtja oli kutsutud aru pidama, aga tema ei tulnud.

§ 24. Heina- ja leikuse-ajal ei tohi nende tööde juure mitte enam abipäivi pärida, kui nende töödele ettenimetud on.

III. Talu-nuuma-maa seadmine ja rajamine, mis igas mõisas peab ilma viibimata tehtud saama.

§ 25. Iga mõisaherra, ehk kes tema asemel mõisa valitseb, paab tallitajaga ja tema abimeestega

tiheskoos senna, kus talu-nuuma-maad (mis 9-mal Jaani-kuu päeval 1846 aastal talu-nuuma-maad olivad) mõisamaadega kokkupuutuvad, nende vahele selgeid rajamärkisi panema ja seda rajapanemist sel 1859 aastal 1-se Viina- (Rooja-) kuu päävani lõpetama.

T ä h e n d u s. See ei puutu mitte nende mõisadesse, kus talu-nuuma- ja mõisa-maade vahele juba Eestimaa talurahva 1856-ma a. seadust mööda on rajad pandud.

§ 26. Kui see rajapanemine valmis on, siis mõisaherra ehk kes tema asemel mõisa valitseb, peab tallitajaga ja tema abimeestega kihelkonna-kohtusse kirja läbi sest teadust andma.

§ 27. Selle kirja sees peavad rajamärkide numred nimetud olema ja kui palju neid ülepea on, ning peavad selgeste (kui ka mitte maamõetja viisil) nende paigad tähendatud olema, kust neid leida on.

T ä h e n d u s. Mis par. 27 kästakse, võib ka selle läbi täita, et rajakaartid ülesnäidatakse.

§ 28. Sellega ühtlase tallitajad ja nende abimehed peavad kihelkonna-kohtu ette tunnistama, et need rajamärgid nõnda on pandud, kuida 9-mal Jaanikuu päeval 1846 a. talu-nuuma-maad olivad.

§ 29. Peale seda iga mõisaherra peab kihelkonna-kohtu ette nimetama, kas ta siis, kui oma mõisast teu-tegu kautab (ja selle asemele raha ehk vilja-rendid seab), oma õigust mööda üks osa talu-nuuma-maid (mitte üle 6-et osa) tahab oma pruukimiseks võtta (vaata seaduse raamatu par. 17). Kui mõisaherra nimetab, et ta seda soovib teha, siis tema peab ka kohe need talumaad nimetama, mis ta selle par. 17 järele tahab oma pruukimiseks võtta.

§ 30. Nende talu-nuuma-maade tegu ei tohi ühtekokku mitte suurem olla kui kõige mõisa talu-nuuma-maade aasta-teu 6-es osa. Nende kohtade teud ja maksud peavad kihelkonna-kohtus põhja-

raamatu järel saama järel arvatud, ja kui aru õige on, siis kohus annab mõisaherrale selle peale tunnistuse kirja.

1. Tä h e n d u s. Kui selle talu-uumaa-koha ehk nende talu-uumaa-kohtade pealt, mis mõisaherra väljavalitseb, mitte täielt nii palju tegu ja maksu ei arvata, et see kõige mõisa talu-uumaa maade aasta teu 6-ma osaga ühte tuleb, siiski mõisaherra peab selle maaga leppima.

2. Tä h e n d u s. Aga kui iga ükslase talu-koha tegu ja maks suurem on kui kõige nuuma-maade aasta teu 6-es osa, siis mõisaherral ei ole õigust, ühte jägu talu-uumaa-maad oma pruukimiseks võtta, kui tema oma mõisast teu-tegu kautab.

3. Tä h e n d u s. Kui seda 6-et osa talu-uumaa-maast tükhaavalt mõisa pruukimiseks võetakse, siis seda tuleb põhjaraamatus tähendada.

§ 31. Need talu-uumaa-maad, mis par. 29 ja 30 nimetakse, peavad ilma teistviisi seadmata oma rajadesse jääma, olgu siis et neid teiste maade vastu vahetatakse.

§ 32. Kui mõisaherrad neid par. 29 nimetud talu-uumaa-maid tahab muu viisil pruukida, kui neid talukoguduse-liikmete kätte nuuma peale anda, siis peab neid ärarajama, nõnda kuda par. 25—28 seatud on.

§ 33. Kui mõisaherra soovib, et mõisamaad ehk see 6-es osa talu-uumaa-maad mis mõisa pruukimiseks võetakse, enam üheskoos oleks ja sellepärast tahab maid vahetada, siis tema peab krediitkassa maade-hinnapanemise komisjoni kätte ühe proovikirja saatma, kudaviisi temal nõu on rajad ajada, ning ka nende maade kaardid juure panema, mis vahetada tulevad.

Tä h e n d u s. Kui niisugune proovikiri veel enne selle 1859 a. Leikuse-kuud komisjoni

kätte antakse, siis seda rajapanemist võib juba varsti selle kirja järel teha.

§ 34. Need maad mis vahetada tahetakse saavad sellesamma aru järel hinda pandud, kuida krediitkassa maad hinda paneb.

§ 35. Hinnapanemise komisjioon annab mõisaherrale selle peale tunnistuse-kirja, et need maad, mis selle proovi-kirja järel tema mõisa talu-uumamaade küllest äravõtta tulevad, mitte suuremat hinda ei kannu, kui need mõisamaad, mis nende vasta antakse.

§ 36. Selle järel peab üks vannutud maamõetja nende maade rajade peale truiste selle proovikirja ja selle nimetud tunnistuse-kirja mööda rajamärkisid panema ja seda seatud viisil protokollis üles kirjutama.

§ 37. Kihelkonna-kohus peab kuulda võtma, mis tallitajal ja tema abimeestel selle maade vahetamise poolest nimetada on, ja ei pea seda, mis sest õige on, mitte tähele panemata jätma. Pärast seda kohus annab mõisaherrale selle maade vahetamise üle tunnistuse-kirja ehk keelab seda välja-andmast, sedamööda kuida leiab õige olema.

§ 38. Siis mõisaherra annab need rajakaardid ja hinnapanemise komisjiooni ning kihelkonna-kohtu tunnistuse-kirjad talurahva seaduse kohtusse läbivaadata, kas kõik on seadust mööda tehtud.

§ 39. On talurahva seaduse kohus seda asja läbivaatanud ja leiab et midagi puudub, siis annab käsku seda parandada; on aga kõik õige, siis kohus kinnitab seda maade ühtekokku-võtmist ja rajamist, ja annab sest kihelkonna-kohtule teada.

IV. Mõetmise-kohus, mis talurahva 1856ma aasta seaduse läbi üheks ajaks seatud sai, jääb nüüd maha.

Allikad selle raamatu kirjutamisel.

1. „Eestima Tallorahva Seädmised.“ 1816.
2. „Eestimaa Talorahva Seadus.“ 1856.
3. K. Päts — „Eestimaa Talurahva Seadus.“
4. Axel von Gernet — „Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland.“
5. K. Päts — „Eestimaa Talurahva Seaduse arenemise ülevaade.“
6. Eduard Vilde — „Mahtsa sõda.“
7. „Эстляндскія Губернскія Вѣдомости.“ 1890.
8. Eduard Vilde — „Kui Anija mehed Tallinnas käisid.“
9. А. П. Василевскій — „Сборникъ узаконеній и распоряженій о крестьянахъ Эстляндской губернии. I. О поземельномъ устройствѣ крестьянъ.“
10. „1856. a. kinnitatud Eestimaa talurahva seaduse-
raamatu lisade ja muude Eestimaa talurahvasse
puutuvate seaduste-kogu.“
11. М. О. Гершензонъ. „Эпоха Николая I.“
12. Л. Барриве — „Освободительное движение
въ царствованіе Александра Второго.“
13. Ernst und August Seraphim — „Aus vier
Jahrhunderten.“
14. „Georg von Brevern, Erinnerungen aus seinem
Leben.“
15. „Die Civil- und Militär-Oberbefehlshaber in
Ehstland zur Zeit der Kaiserlich Russischen
Regierung.“
16. Eestimaa tsiviilkuberneri kantselei aktid 1858
ja 1859.
17. Kose kiriku kroonika.
18. Juuru kiriku kroonika.

S i s u.

Eessõna	lhk.
I. Esimene maareform ja tema tagajärjed	7
II. Talurahva küsimus kahe maareformi vaheajal (1816—1839)	13
III. Teise maareformi ettevalmistused	18
IV. Teine maareform	38
V. Teise maareformi teostamine	44
VI. Vaivara rahutused	48
VII. Rahutused Hageris ja Kosel	53
VIII. Mahtra sõda	60
IX. Mässu rahustamine	69
X. Talurahva üleüldine meeleolu	79
XI. Kurisoo ja Anija meeste Tallinnas käik	86
XII. Eestimaa sündmuste vastukaja pealinnas keskvalitsuse juures	98
XIII. Mahtra sündmuste kohtulik uurimine	105
XIV. Kohtuotsus	113
XV. Otsuse täidesaatmine	139
XVI. Talurahva rahutuste tagajärjed	148
XVII. Lisad:	
1. Väljavõte Kose kiriku kroonikast	159
2. Väljav. Juuru kiriku kroonikast 1858.	161
3. Juuru õpetaja Bergi kõne Mahtra meeste peksmise juures 10. veebr. 1859	164
4. Kuusalu õpetaja Arensi kõne Kolga mehe Mikk Kivi peksmise juures 3. märtsil 1859	167
5. Kuulutamine Eestimaa Kubernõriherra poolest Eestimaa talurahvale	171
6. Kõigekõrgemalt 1859. aastal kinnitud lisa-seadmised Eestimaa talurahva seaduse juure rendi-kauba, teu- ja raharendi ja talumaa äralahutam. kohta	174
Allikad selle raamatu kirjutamisel	182

A-4600,
v

